ISSN 1300-4158

AYLIK KÜLTÜR SANAT DERGİSİ • YIL : 16 • ARALIK 2005 • 5.000.000 TL. (KDV DAHİL) 5 YTL. (KDV DAHİL)

insancıl

2005/12

- "Özgen Seçkin'e Açık Mektup"a Yanıt
- "Küresel İnsan" Kimdir?
- Şiirde Anlam Sorunu
- Sosyalist Türkiye'de Edebiyat
- Hep Yolda

YILDIZ GÜNCESİ'nde

— Şair Öldü, Meydan Müteşairlere mi Kaldı

— Yeni Aristotesçilik

— Sahne Tozu

— Yüzyılların Aydınlığı

— Theope Havuzda Boğuldu mu

2005/12 Sayı: 183 **İNSANCIL** Aylık Kültür Sanat Dergisi ISSN 1300-4158

İnsancıl'a gönderilen ürünler geri verilmez

Yayın Türü: Aylık yerel süreli yayın

Sahibi ve Yazı İşleri Sorumlusu
Berrin TAŞ

Genel Yayın Yönetmeni
Cengiz GÜNDOĞDU

Kurum Yazmanı
Şadiye GÜLE

Ofset Hazırlık ve Kapak Tasarım
Deniz SARAÇ

Baskı
ILICAK Matbaası

Dağıtım
DOĞAN Dağıtım A.Ş.

Yazı Kurulu
•Cengiz GÜNDOĞDU, •Servet ÇOLAK, •Berrin TAŞ

Danışma Kurulu
•Prof.Dr.Medar ATICI (Galatasaray Üniversitesi), •Prof.Dr.Melih BAŞARAN *(Galatasaray Üniversitesi)*, •Prof.Dr.Sabri BÜYÜKDÜVENCI *(Ankara Üniversitesi)*, •Prof.Dr.Ahmet CEVİZCİ *(Uludağ Ünıversitesi)*, •Prof.Dr Yasin CEYLAN *(Orta Doğu Teknık Üniversıtesı)*, •Doç.Dr.Cengiz ÇAKMAK *(İstanbul Üniversitesi)*, •Doç.Dr.Yaşar Çoruhlu *(Mimar Sinan Ünıversitesi)* •Doç..Dr.Zeynep DİREK *(Galatasaray Üniversitesi)*, •Prof.Dr.Çiğdem DÜRÜŞKEN *(İstanbul Üniversitesi)*, •Prof. Dr.Ahmet İNAM *(Orta Doğu Teknik Ünıversıtesı)*, • Prof.Dr Sevgı İYİ *(Uludağ Üniversitesi)*, •Prof.Dr.Ömer Naci SOYKAN *(Mimar Sinan Üniversitesi)*, •Prof.Dr.Harun TEPE *(Hacettepe Üniversıtesı)*

İNSANCIL hakemli bir dergidir. Danışma Kurulu'nun onayladığı yazılarda bu durum belirtilmiştir.

Adres: Küçükparmakkapı, İpek Sok. Zafer Han No.10 Beyoğlu-Istanbul Tel./Belgeç (0212) 249 80 19
E-mail: insancildergisi@hotmail.com **www.insancil.com**

Yurtiçi yıllık abone bedeli: 60.000.000 TL. - 60 YTL
Yurtiçi ödemeler için
T.İş Bankası Parmakkapı-Beyoğlu-İstanbul Hesap No. 1042 0577792
Posta Çeki: 666043

Yurtdışı yıllık abone bedeli: 70 Euro ya da 70 $
Yurtdışı ödemeler için
T.İş Bankası Ataköy-İstanbul 1137 30100317 9305 (Euro Hesabı)
T.İş Bankası Parmakkapı-Beyoğlu-Istanbul 1042 301000 0153677 (Dolar Hesabı)

Ödemeler Berrin TAŞ adına yapılacaktır.

İÇİNDEKİLER

Özgen SEÇKİN	"ÖZGEN SEÇKİN'E AÇIK MEKTUP"A YANIT	1
Ömer Naci SOYKAN	"KÜRESEL İNSAN" KİMDİR?	3
Ebru ÇAYIR	ŞİİRDE ANLAM SORUNU	7
Mustafa ÖZMEN	FİLİSTİN'DE ALIŞILDIK BİR GÜN (Şiir)	10
B. Sadık ALBAYRAK	SOSYALİST TÜRKİYE'DE EDEBİYAT	11
Servet ÇOLAK	ÇAĞRI (Şiir)	13
Berrin TAŞ	HEP YOLDA	14
Meryem ORUÇ	OKUL AÇILDI (Şiir)	17
Servet ÇOLAK	BİR ESTETİK DENEMESİ (II)	18
Sıraç IRMAK	BERRİN TAŞ'IN CEHENNEM ŞİİRLERİ (Şiir)	25
H. Haluk ERDEM	ARNOLD TOYNBEE'NİN TARİH FELSEFESİNİN BAZI TEMEL PROBLEMLERİ	26
Ercan TANRIVERDİ	ARTHUR RIMBAUD (Şiir)	29
Korkut KÖSEOĞLU	BATI MERKEZLİ DÜŞÜNCENİN UNUTTURDUKLARI	30
Mehmet AKKAYA	Prof. Dr. FATMAGÜL BERKTAY'la SÖYLEŞİ (I)	34
Metin A. COŞKUNOĞLU	KIRAATHANEDE (Öykü)	39
Bünyamin DURALİ	BİR ŞİİR İŞTE (Şiir)	42
Cengiz GÜNDOĞDU	YILDIZ GÜNCESİ	43

"ÖZGEN SEÇKİN'E AÇIK MEKTUP"A YANIT

Saygıdeğer Gündoğdu,

Damar'daki yazımın adı "Polemik Kültürü" değil, Polemik Dürtüsü'dür. Önce düzeltmeye bundan, yazımın başlığından başlamış olayım.

Adı geçen yazının *İnsancıl*'da yayımlanması nedeniyle seni suçlamadım hiçbir biçimde. Düşüncedir, biri yazar, dergici de basar; gözünden kaçarak da basmış olabilir dedim. Asıl özür dilemesi gereken, ben değil, bu durumda bu yazıların yazılmasına temel oluşturan derginizin sorumlularıdır. Biz bir ay düşündükten sonra o yazının konulmasına karar verdik. "*Düzeysizlik Abidesi*"ndeki, varsa, sövgü dediğiniz şeylerin kaynağı, derginizdeki sövgülerdir. Sövgünün edebisi olabilir mi? Olsa da o yazı içeriği değil. "Zekâ özürlü" demek de gerçekten bir kişinin bir zekâ özürlüsü olduğu anlamını taşımaz; sözün temel anlamını algılamak bu tür ironiler için geçersizdir. Gerçek geri zekâlılara zaten "sen geri zekâlısın" demenin ne bir anlamı olur, ne de denilir. Doğrudan böyle bir şey de yok. Kuruntun bence yersiz ve metne böyle bakışın yanlış. Aziz Nesin'i düşün; ne demişti? Böyle olanlara hakaret midir bu? Gerçek özürlü olmayıp öyle davrananlar için "kınama" anlamlı sözdür bu. İronilere dikkat!...

Servet Çolak'la tanışmadım, ad olarak bilemem. Ama yan yana oturmuş olabilirim. Nasıl ki o insan beni tanıdığı, çabamı bildiği halde *Damar*'a saldırıyorsa, ben de, tanısam bile, bu hak etmediğimiz sövgülü yazı için yanıt hakkımı aynı dozda kullanırım.

Kaldı ki öykü kitabı olan bir arkadaş olduğunu, doktorluk yaptığını sonradan öğrendim. Doktorluğunu da edebiyata bu biçimde yansıttığını anladım, o zaman. Damar'dan girmek, kolestorol vs. terimlerle karşısındaki 15 yıllık bir dergiyi bu "dozda" değerlendirmesini doğrusu yadırgadım; başka şırınga yapacağı asıl hedef dergiler yok muydu acaba, ama olur dedim. Ne var ki, Alaattin Topçu'nun yazısından çıkarak başka yerlere sıçramasını, onun edebiyata ne kattığıyla oranladığımda, doğru bulmadım. Bu yüzden de gerçekten metinlere özgü olan kurgulama yoksulu, yani kompozisyon hatalı bir yazı olduğunu gördüm; bunu dahi yapmazsanız yazdığınızın adı ne ola ki...

"Servet Çolak, sözünü ettiğim yazıda olgunun tek değil, genel olduğunu gösteriyor. Yazı buna göre kurgulanmış." diyorsun. Pekala genel bir başlık atıp, felsefesini yapıp örneklemelere bizi de katabilirdi. O zaman genelin içinde özel bir yerimiz olurdu. Ama daralttığı, özelleştirdiği bir yazı başlığı üstünden genele saldırırsa metin de değişir, tavır da; bizim tavrımız da değişir elbette.

Bir de *"Türkçe derslerine yardımcı ünite dergisi"* olmadığını söylüyorsun *İnsancıl*'ın. Bak işte biz *İnsancıl*'ı hiç böyle görmedik. Çünkü estetiği savunuyor, ama derginin kendisinde, biçiminde, içeriğinde bir estetik yok; dümdüz, estetik çaba yok; bunu hiç düşündün mü? Ve de imlası, noktalaması gerçekten zayıf. Örneğin o yazıda çiğ ile çiy karıştırılmış. Olur, buna da bir şey demedik. Ama "düşünce bazında" sakatlıklara mutlaka bir şey deriz; buna da katlanmanız gerekir; bilinir ki yıllardır bir şeyleri savunmaya çalışıyoruz, düşman kazanıyoruz çokça. Bir de, kompozisyonu olmayan yazıya kompozisyonu olmayan yazıyla yanıt verilir ancak. Bu geçerli bir durumdur. O zaman, edebiyat yapıyorsak yazdıklarımız edebî olmak durumunda; kurgusuyla, biçemiyle, biçimiyle, düşünce yoğunluğuyla; düşünce, tema sınırlamasıyla. İmla, noktalama öğreten dergileri ya da kitapları bu açıdan küçümsememek de gerekir. Örneğin ben, bunlara dikkat etmeyen, daha noktalamasını, imlasını oturtamayan yazıları okuyamıyorum, zevk de alamıyorum.

Düşünce hazımsızlığı, adı geçen o yazıda var. Biri (Alaattin) bir şey ileri sürmüş, sen kalkıyorsun onu dönek olarak, "başka mahalleye" taşınan olarak değerlendiriyorsun. Onunki bir düşünce, düşünceye düşünce ile karşılık versene! Nene gerek nereye gitmiş olması. Bu, işte en acı sövgüdür. Bir başka mahalleye taşınanların böyle yazılarla zaten işi olmaz ki.

Harmana giren porsuk dirgene dayanmalı. Harmana giren kim? İlk saldıran. Saldırısının sınırını da çizmemiş. Sol örgütler, sol kültür, sanat, dernekler, dergiler, ödüller, ödül verenler vs. Kim bu hakkı veriyor, edebiyat dünyasında daha iki sözü olmayana... Herkes haddini bilmeli. Onunki bir genel eleştiri değil, çamur atma. Ve en ucuz ve en acı sövgü. Erkeklik vs. onun yanında solda sıfır. Bu, böyle bilinmeli. Üstelik erkeklik de ironi. İroniye dikkat! Çamur, çabamıza, geçmişimize, bugünümüze... *Damar*'ı S. Çolak'ın dağıtması, *İnsancıl*'ı F. Bolak'ın dağıtması böyle bir biçemi haklı kılamaz.

Bir kişi, bir dergiyi izlemiyorsa, ona neden izlemiyorsun, diye sorulmaz. Derginin birkaç sayısına bakılınca da bir fikir edinilebilir.

"Edebiyat bitti." demiş mi A. Topçu, dememiş. Ne demiş? "Edebiyatımız teslim alınmıştır." (*Damar* s. 170) Demediği bir sözü nasıl ona dedirtiyor, S. Çolak. Peki bu zekâyla ilgili değilse, ki öyle değildir; bu kötü niyet neden? Saygıdeğer Gündoğdu, o her iki yazıyı da yan yana koyup tekrar tekrar okuyunuz!

Örgütlenmenin önemli olduğunu biliyorsak onu "fetişizm durumuna" getirmeyiz. Sanki Türkiye'de böyle bir örgütlenme mi var edebiyat alanında. Ama örgütlenme gerekli, dergi çevresinde yaptığınız, yarattığınız da bir örgütlenme biçimidir; üstelik ne düşüncenize, ne de derginize toz kondurtmayacak kadar... Bu bir fetişizm midir?

Ödüller birer kurumdur; somuttur. Karşı olmanız, o kişileri kınamanızı gerektirmez. Neden karşı olduğunuzu söylersiniz; bu, sizin hakkınız; ama size hak vermeyebilirler, bu da onların hakkı. Ödüller de sürer gider. Elbette ürünler arasında üstün olanlar vardır. Hiç edebî olmayanlar da! Yarışma, ödül bunu ortaya çıkarır. Yoksa, ödül almayan ürünlerin hepsi sanatsal değildir anlamını taşımaz. Bunun için, kişilere hakarete varan sözler söylemeye kimse yetkili değildir.

Bak, söylediğin bir konuda daha çelişiyorsun saygıdeğer Gündoğdu. Pirinçten taşı ayıkladığınızda, artık o taşı atıyorsunuz; taş pirincin içerisindeyken bir değer kazandırmıştır pirince, pirinç satıcısına; attığınızda taşın değeri sıfıra düşmüş olur. Asıl pirincin de değeri düşmüş olur. Ödüle karşı olduğunuzda ve ona katılanı eleştirdiğinizde, o kişinin, o kurumun, bu "analitik"e (çözümlemeye) göre değeri düşer. En azından sizin nezdinizde...

Damar'ın "içten tıkanacağı" da bu "analitiğe" göre yanlış. Galiba fal bakıyorlar. O "birçok yazar" dediklerinizi kimse, açıklayın; nasıl bir "analitik" yöntemle "tıkanacağını" ortaya çıkarsınlar, öğrenelim. Bu düşünce, bence, sizlere ait. Başkasından hiç duymadık. Kaldı ki bir dergi çıkar çıkmaz; batar, tıkanır, tekrar sürdürür vs... Bununla yazarınızın ne ilgisi var; ki *Damar*'ın damarlarının "iyice" tıkanması için çalışıyor. Eğer bizi, *Damar*'ı düşünüyorsa önce kaygılarını dostane bize bildirir; dikkatimizi çeker; biz ona gereken yanıtı veremezsek o zaman sayfalarca yazı yazabilir. Siz bunu nasıl açıklarsınız?

Damar ne zaman çizgisini değiştirmiş ki? Nasıl yargı bu? Dergide her tür tartışma yazısı olabilir; görüş, düşünüş dergiden yansıtılabilir. Bunu biz ta birinci sayıdan bu yana yapmaktayız. Alaattin Topçu düşüncelerini açıkça söylüyor diye, derginin politikası mı değişti. Kaldı ki söyledikleri bir düşünce. Yazı yazarak uyarmak her düşünce adamının işi olmalıdır. Birbirimizin sırtını okşayarak bir yere varabildik mi? Bundan sonra da varamayız bu kafayla.

Servet Çolak'ın yazısındaki kimi doğru düşünceler hepimizin bildiği düşünceler. Onun bu tekrarlanmış düşünceleri, böyle kompozisyon yoksunu yazısı içinde güme gider. Tekrar bile olsa güme gider. Biz bunu söylüyoruz. Bizim açımızdan da tekrar dile getirilmez; çünkü ufkumuzu açıcı bir şey yok, bilinenlerin tekrarı sadece.

Yazarınız yalnızca genel bazı şeylerin bam teline basmadı; bizim duyarlı olduğumuz değerbilirlik teline değerbilmez bir parmakla da bastı. Bizi ayağa kaldıran bu olmuştur. Rastgele insanlardan sana da toz kondurtmayız, bilesin. "Düzeysizlik Abidesi" yazısını okursan, bu değerbilmezlikler, tek tek gösterilmekte ve anlatılmaktadır.

Birleşme konusu, iki derginin ya da üç kişinin birleşmesi konusu değildir. Çıkarları aynı olan insanların örgütlenmeleri olayıdır. Zayıflar ve yenilenler, görülmüştür ki hep örgütsüz olanlardır. Bunu sizlere anlatmanın bilmem bir anlamı var mı? Çünkü birleşmeleriniz hep bireysel, toplumsal değil. Toplumsal felsefelerin hayatla bağlarını kurmak için birleşmek hiç değil. Anakronik düşünce, soyut bir "insancıllık" size fazla bir şey kazandıramaz; hele ortaçağ vs. felsefeleri öğrenmeniz, öğretmeniz asla; geçmiş düşünceler, çağdaş felsefi düşüncelerle, eleştirel kafayla verilmiyorsa yaptığınızla hiçbir şey elde edemezsiniz; toplum için de, bizim için de... Felsefe hayatta kullanılmak için olmalıdır. Sürekli anakronik ürünlere yönelim, akademik değilseniz, bugünkü gerçeklerden ve savaşımdan kaçmaktır biraz da...

Saygıdeğer Gündoğdu, eğer sövgülü yazılar istemiyorsan, önce dergine giren yazılara dikkat etmelisin; sövgülü yazılara derginde yer vermemelisin; çünkü mutlaka karşılığını verirler. Her ironik yakıştırmayı da küfür, sövgü sanma. Bu, sanatsal yaratının birinci basamağıdır. İroni, ironidir; ama, elbette yerine oturtulursa. "Damar'a giren çıkan" neyse, kişiye giren çıkan da odur. Başka bir şeye yorulması neden? Çünkü damar insanda da vardır. ayıptır söylemesi. Damar bizim içimizdedir, genlerimizdir o. Neden ayıptır? "Edebiyat insan ürünüdür diyen yazarınızı düşündüm de bir an! Ondan ayıptır, bu kadar mı ucuz bir düşünce olur! Basit olan, sövgüdür bence. Nitelikli insanı boşa uğraştırmaktır, karşısındakini boş bir levha sanmaktır. Başka nasıl sövgü olur ki zaten; insanın en değerli zamanını çalmaktan başka.

"Çağdaş insan, düşüncesini sövmeden, eleştirdiğini (bu olay, olgu, durum da olabilir. vs.) aşağılamadan söyleyen insandır... diyorsun ya takıyye yapıyorsun saygıdeğer Gündoğdu; yayımladığınız o yazı ve yazarınız tam tersini yapıyor çünkü. Alaattin'i tanımadan ona veryansın ediyor; *Damar*'ı tanımadan onu tıkanmış gösteriyor; sol kurumları, kuruluşları (içinde zerre kadar yer almadığı anlaşılıyor) yerin dibine batırıyor; çarpıtıyor düşünceyi, iyi niyeti, çabayı; kulaktan dolma ne varsa aynen tekrar ediyor. Şimdi senin yukarıda dediğini karşılıyor mu o yazı?

Saygıyla bağlamak istiyorum sözümü; çabalarınıza, yapmak isteyip de yapamadıklarınıza, yanlışlarınıza da saygılar.

Özgen SEÇKİN

Not: *Derginizin 1 sayfasında yayımlayabilirsiniz bu yazıyı. Ya da hiç yayımlamazsınız. Bileceğiniz iş. Gerekli olmadıkça ben kendi dergimde yayınlamayacağım. Bilinmesini istedim.*

"KÜRESEL İNSAN" KİMDİR?

Ömer Naci SOYKAN

Dünyanın küreselleşmesinden söz ediliyor. O halde böyle bir dünyada nasıl bir insan tipi öngörülüyor? Küresel insan, küreselleşeceği söylenen dünyaya uygun insan demektir. Öyleyse küresel dünya nasıl bir dünya olacaktır? Bu dünyada insanın yeri ne olacaktır? Bu konuşma, başlıca olarak bu soruları açıklığa kavuşturmayı amaçlıyor.

"Küresel dünya" kavramı karşısındaki tutumları, ilkin biri olumlu, diğeri olumsuz olmak üzere iki başlık altında toplayabiliriz. Birinci bakış açısından söylenen kısaca şudur: Demokrasi, özgürlük, insan hakları gibi değerlerin her yerde benimsendiği bir dünya düzeni oluşturmak. Olumsuz bakış ise bunun bir aldatmaca olduğu, yapılmak istenenin, tek kutuplu dünyanın önderinin egemenliğini tüm dünyaya yaymak olduğudur.

Bu savların hangisinin doğru olduğu, tek kutuplu dünyanın önderinin ve onun yandaşlarının günümüzde yapıp ettiklerine bakmak, yapılanların söylenen amaca hizmet edip etmeyeceğini görmek, sorumuzun yanıtını verebilir. Bir bölümü komşu bir ülkede cereyan etmekte olan, söylenen amaca yönelik yapılanları elbette onaylamıyoruz. Bunu gerekçelendirmeyi bile gerekli görmüyoruz. Çünkü geleceğin insanlarına özgür yaşam koşulları sağlamak isteği, bugünün insanlarını öldürmeyi hiçbir biçimde haklı kılamaz. İyi amaç, iyi aracı gerektirir. Söz konusu olan, daima erek olarak görülmesi gereken insan yaşamı ise, o hiçbir amaç için araç edilemez. Öte yandan, olup bitenlerin beklenen sonucu vereceğini söylemenin her zaman doğru olamayacağı da göz önünde tutulmalıdır.

Özgürlük, demokrasi gibi değerlerin gerçekten tüm dünyaya yayılması isteniyorsa, bunlara sahip olmayan toplumlara onları benimsetmek nasıl olanaklıdır? Yüksek değerler, gerçekleştirilmek isteniyorsa, onlardan hareket etmek yerine, onların taşıyıcısı olan ekonomik-toplumsal düzenlemelerden işe başlamak gerekmez mi? Vaktiyle *Marx*, Aydınlanmayı, gerçek olandan hareket etmek yerine düşüncelerden hareket etmekle eleştirirken benzeri bir tavrı ortaya koymuştu.(1) Eğer küreselleşme, yeni tarz bir Aydınlanma olarak öngörülüyorsa, ilkin onun gerçek temelleri atılması gerekmez mi? Dünya ekonomik olarak yaklaşık küresel olmadıkça, yani şimdi olduğu gibi toplumlar arasında büyük ekonomik uçurumlar oldukça, değerler, kendilerini taşıyan gerçeklerden yoksun oldukça, onların hayata geçirilmesi olanaklı mıdır? Bu sorular, doğrudan doğruya toplumsal olaylarla değil, toplumsal yapıyla ilgilidir. Olaylar, görüngüler olarak bir şeylerin görüngüleridir. O şeyler var olmadıkça görüngüsü olmaz demek, olgusal değil, kavramsal bir saptamadır. Dahası, biz bu eleştirel sorularla, ekonomik temeli hazır olmadıkça demokrasi kültürü olmayan bir topluma onu sunmanın hiçbir sonuç vermeyeceğini savlamak, artık suyu çıkmış olan üst yapı alt yapı tartışmasına yeniden su vermek amacını gütmüyoruz. Fakat söz konusu sunuşun insan yaşamı pahasına yapılamayacağını ilkesel olarak öne sürüyoruz.

Tüm bu eleştirilerimize karşın, küresel insanın kimliği sorununa ilkin iyi niyetle olumlu bakış açısından yaklaşmak istiyoruz. Olumlu bakış, küreselleşmeyi bir tarz Aydınlanma, küresel insanı da burada ve her yerdeki evrensel insan(2) olarak görür. Aydınlanmayı insanlığın önünde sonsuz bir süreç olarak gören *Kant*, 18. yüzyılın son çeyreğinde kendi zamanını Aydınlanmanın eşiği olarak tanımlamıştı.(3) Acaba, aradan geçen yaklaşık iki yüz elli yılda küreselleşme ile kapıdan içeri girdik mi? Yoksa hâlâ eşikte miyiz? Aydınlanmanın en ateşli karşıtları bile, onun insan aklını hiç kimsenin yönlendirimi olmaksızın kendisi için kullanması anlamında *Kantçı* anlayışı reddetmez. En çoğu, örneğin *Feyerabend*'in "Bugün bu anlamda bir aydınlanmayı zor buluruz."(4) sözleriyle dile gelebilecek bir eleştiridir. Bu da *Kantçı* Aydınlanma kavramını hedef almayan bir durum saptamasıdır. Durum böyleyse, Aydınlanma, gerçek temelden hareket etmediği için başarılı olamadıysa, onun yeni bir tarzı olarak iyi niyetle bakılan küreselleşmenin de aynı nedenle başarılı olacağını söylemek güçtür. Üstelik Aydınlanma, dünya egemeni bir devletin dayatması değildi; asıl olarak düşünsel bir hareketti. Küresel insanın, Aydınlanmanın öngördüğü, yüksek değerlerin taşıyıcısı evrensel insan olmadığı açıktır; hatta onun bir değer kavramı olduğunu söylemek bile güçtür. Ama bu durum, küreselleşmenin dünya üzerinde etkili olmadığı anlamına gelmez. Öyleyse bu etkinin nasıl olduğu söylenmeli, küresel insan tipine daha yakından bakılmalıdır.

İster bilinçli, planlı olarak yapılmış olsun, ister ekonomik çıkarların ve egemenlik isteğinin kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkmış olsun, küreselleşmenin koşulları aslında İkinci Dünya Savaşından sonra hazırlanmaktaydı. ABD ile o zamanın Sovyetleri arasındaki yarışta Sovyetler, doğrudan doğruya ideolojik etkeni kullanırken, ABD daha dolaylı araçlarla etkilemesini sürdürüyordu. Bir bakıma onun yaptığı da ideolojik bir yayılmaydı. Ancak Sovyetler kendi siyasal sistemini diğer halklara ve devletlere, "devrim" adına zorla dayatmak isterken, ABD bunu, onların benimseyebileceği bir tarzda yapıyordu. O, kendi yaşam tarzını dünyaya sunuyordu. Bir yandan ekonomik bağımlılıklar kurarken, bir yandan da sunma araçları olarak medyayı kullanıyordu. İletişim ve ulaşım teknolojilerinin de gelişmesiyle ABD, müzikten sinemaya, naylon çoraptan bluejean'e, Coca Cola'dan alabroz traş biçimine dek maddi manevi tüm orta malı kültür ürünleriyle Amerikan yaşam tarzını dünyaya yayıyordu. "I law you Amerika" şarkısı dillerden düşmüyordu. Hollywood'un yıllık bütçesinin bugün bir trilyon dolar olduğu söyleniyor; önceki yıllarda da oransal olarak daha aşağı olmasa gerekti. Tek başına bu muazzam ekonomik güçle nelerin başarılabileceğini hepimiz gördük, görüyoruz. Böylece küreselleşme, henüz daha söylem düzlemine gelmeden kendine uygun insan tipini dünya üzerinde oluşturuyordu. Sovyetlerin çökmesiyle ABD, rakipsiz kalınca, kültür emperyalizmi denen bu orta malı kültürü tüm dünyaya daha da kolay yaydı; böylece dünyanın çekim merkezi oldu. Sanılır ki Amerikan hayranlığı yalnız bizde ve bizim gibi görece az gelişmiş ülkelerdedir; oysa en gelişmiş Avrupa ülkelerinde de yaygındır. Dünün Nazi Almanlarının torunlarının bizim gençlerimiz gibi Amerika hayaliyle yaşadığını kişisel deneyimlerimle biliyorum.

Küreselleşmenin sanal alanda gerçekleştiği veya daha az iddialı söyleyişle gerçekleşmekte olduğu doğrudur Bu sanal alan, *Baudrillard* ve benzeri düşünürlerin söylediği gibi bir "üst gerçeklik" ise, o bir sanal dünya olarak anlaşılıyor demektir. O zaman bu sanal dünyanın insanından, yani bir "sanal insan"dan da söz edilecek midir? O halde "gerçekliğe veda"(5) edip bir üst-gerçeklikte sözümona yaşayan bu sanal insan kimdir? Onun kimliği nedir? Ya da onun bir kimliği var mıdır? Yoksa *Nietzsche*'nin "üstinsan"ının yerini "sanal insan" mı alacak? Küreselleşmenin ideologları, onun patronlarından daha acımasız görünüyor. Çünkü eğer biz, onların dediği gibi bir "üst-gerçeklikte" yaşıyorsak, o zaman örneğin Irak halkı üzerine gökten yağan bombaları televizyondan izlediğimizde, bunu bir "üst-gerçeklik" olarak algılarız; tıpkı bir film izliyormuşuz gibi. Gerçeklik görüntüsü, gerçeklikten koparılınca, bir film olur, üstelik belgesel değil, tamamen kurgusal bir film. Gerçeklikten kopan, gerçeklik duygusunu yitiren insan, sorumluluk duygusunu da yitirir. Küresel ya da sanal insandan da istenen budur: Dünyanın gidişatı sorumluluk alanından çıkarılan insan. Vaktiyle Sartre şöyle yazıyordu: *"Amerikalıların bu kadar sevdiği "One World" (Tek bir Dünya) bir çok anlamlar taşır. Ama bunlardan biri dünyada olup bitenlerden herkesin sorumlu olduğu anlamıdır."*(6) Aynı sözün Amerikalılar için değilse de ABD için şimdiki anlamı, sahip olmak istediği tek bir dünya olsa gerektir. Küreselleşme sürecinde en çarpıcı gelişme, insanın depolitize edilmesiyle yaşandı. İnsan, politikadan, yani olup bitenden uzaklaştırılınca politik alan, egemene kaldı. Küreselleşmekle dünyanın küçüldüğü, köy haline geldiği söyleniyor. Köyün sakinleri de depolitize edilince egemen, köpeksiz köyde değneksiz dolaşacak.

İnsanlıktan umudumuzu kesmeyeceksek, evdeki hesabın çarşıya uymayacağını söylemeliyiz. Yüksek değerleri ifade eden kavramlar adına yapılan uygulamalar, bir aldatmaca olduğu veya öyle anlaşıldığı zaman, bundan uygulamaları sorumlu tutacak yerde yüksek değerleri sorumlu tutmak doğru olamaz. Ne yazık ki kimi zaman tersi yapılıyor. Biz, adalet, evrensel insan, özgürlük gibi kavramlardan söz ederken, birileri hemen çıkıp, "Nerede adalet, nerede evrensel insan! Masal bunlar!" deyiveriyor. Onlara eğer bir yer aranacaksa, bu yer ancak bizim bilincimizde, gönlümüzde olabilir. Biz evrensel insandan söz ettiğimizde, bundan dünyanın bir yerinde, belli kimlik giysileri içinde somut bir insan tekini anlamıyoruz. İnsan, zihnimizde sahip olduğumuz bir kavramdır, bir idedir; onun kılığı, kimliği yoktur. Somut insan teki ise, dünyanın herhangi bir yerinde, belli kılıkta, belli kimlik içinde bulunur. Ama onun kimliği, kılığı, bazen sözünü ettiğimiz insan kavramına uymayabiliyor. O zaman o, "Bu benim kimliğimdir." deyip insanlığı bir yana bırakamaz: ama kılığını, kendi yerel kültürel giysilerini bu kavramla uyumlu tarzda değiştirebilir. Böylece bu soyut ide, bu insan tekinde bir somutluk kazanır, insanlık, insan tekinde kendini ortaya koyar, görünüşe çıkar. Küresel insanın kimliksizleşmesine karşın, evrensel insan, kimliği olan, ama kendini bu kimliğin sınırları içinde hapsetmeyen, tersine kendini dünyaya açan, tüm insanlığı kendi beninde barındıran insandır.

Hayvanın bir "hayvan olmak" sorunu yoktur. O, doğadan hangi yetilerle donatılmış olarak dünyaya gelmişse, bu yetilerini kendi türünün her bir üyesi olarak olduğu gibi doğrudan doğruya kullanır. Oysa insan olmak, insana bir olanak olarak verilmiştir. Bunu ne ölçüde gerçekleştireceği kişinin kendisine

bırakılmıştır. Bu gerçekleştirme, insanın bireysel yaşam süreci için söz konusu olmakla birlikte, bireysel oluşun tarihsel süreç içinde de göz önünde tutulması gerekir. Çünkü insan doğal bir varlık olduğu kadar, aynı zamanda ve belki de daha çoğu kültürel bir varlıktır. Soruna tarihsel açıdan baktığımızda insan, ilkin kimliksel özelliklerin belirlediği bir tür içinde, türün tamamlayıcı ve temsilcisi bir üyesi olarak görünür. Örneğin Romalı gibi davranan bir Romalı, Romalılığın temsilcisidir. Modern çağ ve Aydınlanma ile birey oluşun gerçekleştiği söylenir. Bu, bir açıdan, bireyin, içinde bulunduğu siyasal birlik, yani devlet karşısında bağımsızlığı anlamına gelir. Başka bir deyişle, burada toplumsal alan, siyasal alandan ayrılmıştır. Ancak, bize göre birey oluş, tarihsel süreçte son aşama değildir. Çünkü birey, doğallıkla, sivil (toplumsal) bir örgüt içinde olarak devlete karşı çıkabiliyor. Ama öte yandan o, içinde olduğu sivil örgüt karşısında da bağımsızlığını, kendi tekliğini koruyabilmelidir. Bu da ancak kişi olmakla olanaklıdır. Kuşkusuz, nasıl ki birey her zaman devlete karşı mücadele içinde olmuyorsa, aynı şey kişinin örgüt karşısındaki durumu için de geçerlidir. Ancak nasıl modern devlet, kendisine karşı çıkma hakkını bireye veriyorsa, aynı hakkı örgüt de kişiye vermelidir, hatta bireye verildiğinden daha çok. Ama bu, kişinin hiçbir kimseyle ilişkisi olmayan, tek başına yaşayan biri olduğu, toplumsal varoluşunu yitirdiği anlamına gelmez. Bireyi belirleyen kimliksel özellikler olmasına karşın, kişi kendisini insanlıkla özdeşleştirir. Onu içinde bulunduğu ne siyasal ne toplumsal örgüt belirler.

İnsanlığın kişi olarak insan tekinde ortaya çıkması, insanın değerleri yaşamasıyla olanaklıdır. Değerlerin taşıyıcısı olan insan, değer sahibi olmaktan yoksun bırakılınca, pusulasını şaşırır, oraya buraya kolaylıkla itilir kakılır. Küreselleşme adına insanın değer duygusundan uzaklaştırılmasının tehlikesi buradadır. *Takiyettin Mengüşoğlu*, değerleri duymayı, yaşamayı insanın bir varlık koşulu olarak görür. O, "değer duygusunu", insanın gerçekleştirmesi gereken eylemlerini düzenleyen, onları önemine göre sıraya koyan âdetâ bir "organ" olarak tanımlar.(7) Küresel insan, eğer evrensel insan kavramının güne uygun bir versiyonu olarak anlaşılacaksa, o zaman onun değer duygusunu, yani yapıt etmelerine yol gösteren pusulasını yitirmemesi gerekir. Oysa durum, hiç de öyle görünmüyor. Uçuk kaçıklık, yenilik adına modadan edebiyata yaygınlaşmış. Bir savı öne sürmek, bir şey söylemek, dolayısıyla sözünün sorumluluğunu üstlenmek değil, söyler gibi yapmak, sözümona yükselen bir değer. Felsefe de bundan nasibini almış. Kimi ünlü felsefeciler, kavranabilir deyimler üretmek yerine sözcük oyunlarıyla uğraşmakta.

Küreselleşme Aydınlanmanın bir deformasyonu, küresel insan da evrensel insanın bir karikatürüdür. Bu insan karikatürü, yersiz yurtsuz edilerek kozmopolit olarak tanımlanır. Kozmopolit, sözcük olarak evren yurttaşı demektir; ama bu, onun hiçbir yurdu olmadığını da gösterir. Yersiz yurtsuz, kimliksizdir. Kişi olmayı önemseyen biri olarak biz, kimliğin kişiliği yok etmesine karşı çıkarken, öte yandan kimliğin de yok edilmemesi gerektiğini savunuyoruz.(8) Kimliksiz kişilik olmaz. Kişi evrensel insanı kendi beninde temsil ederken, bu temsilin kendi kimliği üzerinde oturması gerekir. İnsan, böyle bir kimlik temelinden yoksun kalınca, onun üzerinde oturtacak hiçbir şeyi kalmaz. İnsanın karikatürleştirilmesi, kimlikten, kişilikten, değer duygusundan yoksun bırakılmasıdır. O yüzden biz, küresel insana sanal insan diyoruz. Sanal insan bir karikatürdür.

Marx'ın belirttiği, meta düzeninin kendi taleplerine göre insanı biçimlemesi yoluyla insanın metalaşması olgusu, günümüzde uç bir noktaya gelmiş gibi görünüyor. Bir medya egemenliğinden (medyakrasi) söz ediliyor. Medyanın görüntü düzlemi, eğer dendiği gibi kendisinde yaşanılan bir "üst-gerçeklik" ise burada insanın bir sunum nesnesi olarak yer aldığı görülüyor. Egemen medya, sunduğu insan görüntüsünü insanlara model olarak vermekle bu kez biçimleme bu "üst-gerçeklikte" gerçekleşiyor. Dahası, medyada ürün tanıtımı bile, ilgili olsun olmasın, daima genç ve güzel insan bedenleri eşliğinde yapılıyor. Sanki eşlik eden insan görüntüsü değil üründür, satılan da insan görüntüsüdür, hem de sıfıra yakın bir maliyetle. Görüntü, zihinlere o tarzda kurgulanarak sunuluyor. Küreselleşme bu sunumu hiçbir ulusal sınır tanımaksızın yapmakla insan, tüm kürede bu kez metalaştırılma ile birlikte görüntüleştiriyor; daha doğrusu bir görüntü-meta oluyor. Bu görüntü varlık, ona verdiğimiz diğer bir ad olan karikatür ile de uyuşur.

Görüntü gerçeklik, tüm teknolojik olanaklarıyla kendisine özgü mitolojiyi de yarattı. Yeni tarz bir mitsel insanla karşı karşıya bulunuyoruz. Eski mitolojiler, insanların içinde yaşadığı gerçeklikti ve ait olduğu toplum için geneldi. Onların tanrıları da gerçekti (real). Sanatçı, örneğin *Homeros*, ürünlerini bu mitolojik zeminde, ona dayanarak oluşturmuştu. Modern çağda ise her büyük sanatçı kendi mitolojisini kendisi yarattı. Örneğin *Shakespeare*, *Goethe*, eserleriyle kendi kısmi mitolojilerini oluşturdu. Onların mitolojisi bu eserler çevresindedir. O yüzden onlara kısmi diyoruz. Şimdiki mitoloji ise bir bakıma eskiye geri dönüşü andırıyor. Sözgelimi, bilimkurgu yapıtları, teknolojiyle yaratılan sanal ortama dayanır, ondan beslenir. Yazar, bu ortamı önünde hazır bulur. Bu teknolojinin tüm dünyayı kapsamasıyla da onun mitolojisi, yalnızca bir toplum için

genel değil, aynı zamanda evrensel oldu; ama gerçeklikte değil, bir "üst-gerçeklikte" Sınırsız görüntüsel güçle donatılmış bu mitsel insan, tarihin hiçbir döneminde bu denli yanılsama içinde olmamıştı. Yanılsamayı güçlendiren bir neden de şudur: Sanal ortamda görüntüsel olan, gerçeğinde gerçekleşebiliyor. Her tür ürün önce bilgisayar ortamında tasarlanıyor, sonra istenirse imal ediliyor. İnsanın bu ortamda nelere kadir olduğu yarı şaka yarı ciddi olarak sunuluyor. Daha önce hiç akla hayale gelmeyen bazıları gerçekleşebildiğine göre, şaka gibi olanın da gelecekte gerçekleşebileceği inancı yaygınlaştırılmakta. Eski mitolojinin dünyasında yaşayan insan için mitoloji gerçek olduğundan o, hiçbir ussal kanıta gerek duymuyordu. Şimdiki mitsel insan da görüntü ortamını "üst-gerçeklik" olarak algıladığı için onun da hiçbir kanıta ihtiyacı yok, yalnızca kendisine sunulmuş olmak ona yetiyor.

Küreselleşmenin, ne bireyin ne de kişinin, üzerinde duramayacağı kaygan bir yüzeyleşme olduğunu gördük. Yeryüzü, "üst-gerçeklik" denen sanal ortamda düzleştirilmekle, üstünde yaşayan insan da yüzeyselleştiriliyor. Yüzeyleşme, bir vurdumduymazlıkla birlikte geliyor. Her gün, dünyanın dört bir yanından ileti bombardımanına maruz bırakılan insan, doğallıkla, kendi benini korumak için, en acıklı olayların bile kendisine etkide bulunmasını önleyen, kendi beni üzerinde bir kabuk oluşturuyor. Örneğin, Afrika'da açlıktan ölen insanları televizyonda izlerken, pirzolasını afiyetle yiyebiliyor. Ancak bu ve benzeri örneklerle, iletişimin yaygınlaşmasına karşı çıktığımızı söylemek istemiyoruz. Biz, iletişimi değil, tek yanlı iletimi onaylamıyoruz. Söz konusu yüzeyleşme ve vurdumduymazlık, insanın yalnızca ileti alıcısı olduğu durumlarda söz konusudur.

Küreselleşme sürecinde, insanlar, toplumlar arası ilişkilerin yaygınlaştığı bir olgudur. Bu yaygınlaşma, küreselleşme ile birlikte gelen belki de biricik olumlu olgudur. Kültürümüzü, kendi değerlerimizi koruyacağız diye kendimizi dünyaya kapatamayız. Elbette ülkeler arası ulaşımın, insanlar arası iletişimin gelişmesi, hızlanması, ucuzlaması ve kolaylaşmasının da getirdiği sorunlar vardır. Bunlardan başlıca biri, kültürel çoğulculuk ve bir örneklik çerçevesinde yapılan tartışmayla gündeme gelmektedir. Kimileri, bu ilişki artışının egemen batının kendi değerlerini diğer toplumlara sunmasıyla dünyada kültürel bir örnekliliğin, tek biçimliliğin yaygınlaşacağını, dolayısıyla dünyanın kültürel olarak renksizleşeceğini ileri sürüyor. Biz, bu görüşe katılmıyoruz. Çünkü batı kültürü, gittiği yerde olduğu gibi alınmıyor, tersine yerel kültürle karışarak ne batılı ne de tümüyle yerel olan, bir melez kültüre neden oluyor. Her bir yerel kültür de birbirinden farklı olduğu için her yerde farklı bir melezleşme ortaya çıkıyor.(9) Bu da bir renksizleşme değil, tersine çok renklilliktir.

Öte yandan, sunucu durumundaki egemen kültürün diğerlerinden bir şeyler almadığı, kendi kültürünü olduğu gibi koruduğu da söylenemez. Dahası, bugün Avrupa'da tutucu çevrelerin gündeme getirdiği, Avrupa'nın Müslümanlaşacağı korkusu abartılı olsa bile, onun kaynaklandığı olgusal gerçeklik göz ardı edilemez. Bugünün Avrupa'sının dünkü olmadığı açıklıkla söylenebilir. Demek ki korku, yalnızca bizim gibi çevre ülkeleri değil, merkezi de sarmış. Ama Türkçe'nin söylediği gibi korkunun ecele faydası yoktur. Kaldı ki kültürün olduğu gibi korunması, olumlu bir şey değildir; öyle olunca bu kez kendiliğinden kurur gider. Önemli olan neyin nasıl alınacağının ve onunla ne yapılacağının bilinmesidir. Bize sunulanı olduğu gibi almak değil, ondan seçme yaparak almalıyız. Bunun için de ayıracak, yargılayacak, seçecek ölçütlerimiz olmalı. Kişilik kendi ölçütü olmak demektir. Ölçütü olan kültür, kendi ölçütlerine göre eyleyen özgür kişi gibi davranır. Ölçüt, kültürün kendine özgü ortak çizgisidir. Böyle bir çizgiye sahip olmayan kültür, karaktersizdir, kendisine sunulan her rengi benimser. Sorun renk sorunu değil, karakter, kişilik sorunudur. Kültürün asıl yaratıcıları, sanatçısı, bilimcisi, felsefecisi olarak bizleriz. Hiç kimseden ve hiçbir şeyden yakınma hakkımız yoktur. Kendini bu sıfatlarla tanımlayan biri, üstüne düşeni yapmak zorundadır.

Dipnotlar

1 Bkz. "Aydınlanmanın İnsan Kavramı ve Türkiye Gerçeği" (*Arayışlar. Felsefe Konuşmaları 2*, İnsancıl Yayınları 2003) başlıklı yazımız.

2 "Evrensel insan" kavramı hakkındaki görüşlerimiz için "İnsan: Burada ve Her Yerde!" (*Türkiye'den Felsefe Manzaraları 3*, İnsancıl Yayınları 2003) başlıklı yazımıza bakılabilir.

3. Bkz. I. Kant, *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklaerung?* Türkçesi: I. Kant, *Seçilmiş Yazılar* içinde (Remzi Kitabevi 1984.)

4. P. Feyerabend, *Akla Veda*, s.22, Çev. Ertuğrul Başer, Ayrıntı Yayınları 1995.

5. "Gerçekliğe veda" ve "üst-gerçeklik"e ilişkin alıntı ve göndermelerin kaynağı için "Sanat Öldü, Yaşasın Sanat!" başlıklı yazımıza (*Arayışlar Felsefe Konuşmaları 2*, İnsancıl Yayınları, 2003 içinde.) bakılabilir.

6. Jean-Paul Sartre, *Çağımızın Gerçekleri*, s. 15-16, Çan Yayınları 1963.

7 Bkz. T. Mengüşoğlu, *Felsefi Antropoloji*, s.112 vd., İsk. Üni. Ed. Fak. Y. No: 1612, 1971.

8. Bu konudaki düşüncelerimiz için şu yazılarımıza bakılabilir: "Kimlik; Ama Nereye Kadar?" (*Türkiye'den Felsefe Manzaraları 2* içinde. İnsancıl Yayınları 2003.)/ "Kimlik Karşısında Kişilik" (*Arayışlar Felsefe Konuşmaları 1* içinde, İnsancıl Yayınları 2003.)/ "Kimlik ve Kişilik" (*Arayışlar Felsefe Konuşmaları 2* içinde. İnsancıl Yayınları 2003.)

9. Kültürel melezleşme ve bunun bizdeki etkileri konusundaki ilk düşüncelerimiz için "Türkiye'den Felsefe Manzaraları 1" (Dördüncü baskı İnsancıl Yayınları 2003, s.117-8) adlı kitabımıza bakılabilir.

İnsancıl Şiir Atölyesi katılımcılarının hazırladıkları şiirle ilgili sunumları yayımlamayı sürdürüyoruz. Bu sayıda Ebru Çayır'ın Şiirde Anlam Sorunu adlı sunumunu yayımlıyoruz.

ŞİİRDE ANLAM SORUNU

Ebru ÇAYIR

Giriş

Anlam, hem yazarın, şairin, hem de okurun üzerine düşündüğü, edebiyatın köklü sorunlarından biri. Bu sorunu "Şiirde anlam" olarak ele aldığımızda anlamın, şiire özgü belirleyenleri olduğunu görüyoruz. Biz de konuyu bu belirleyenler çerçevesinde ve birden fazla düzlemde ele alacağız: Bir şiirin bütünsel olarak anlamı, anlamı nelerin şekillendirdiği, anlamı oluşturan öğelerin şiirdeki yeri...

Şiirde anlam dediğimiz zaman, bir kelimenin ya da bir dizenin anlamından değil, şiirin bütününden çıkan anlamdan söz ediyoruz. Bunu açabilmek için anlamın birincil olarak bağlı olduğu "tema"ya değinmemiz gerekir. Çünkü anlama ilişkin tüm sorunları kapsayan alan temadır. Bununla ne demek istediğimizi öncelikle konu-tema ayrımına girerek açıklayalım.

Konu-Tema

Konu, bir sanat yapıtında işlenmek üzere belirlenmiş malzemedir. Kagan'ın deyimiyle konu, *"Sanatın kendi araçlarıyla yeniden yaratılacak olan fizik, maddi süreçtir."* (1) Savaşın insan üzerindeki etkileri, çocukluk dönemi, ölüm, doğa ve insan ilişkisi gibi... Bu anlamda konu, eser ortaya çıkmadan önce var olan bir öğedir. Fakat böyle olduğu için eserin değerinin konudan bağımsız olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü bir şiirde anlam, konuyla sıkı sıkıya bağlıdır. Bununla birlikte anlamı asıl belirleyen, konunun kendisi değil, işlenme biçimidir. Bir konuyu, yalnızca kendisi olarak da aktarabiliriz, natüralist bir ressamın yaptığı gibi örneğin... ya da o konuyu kendi bakışımızla işleriz.

Tema ise, *"bir yapıtta tartışılacak, etiksel, siyasal, dinsel, felsefi ve estetiksel türden özgül bir yaşamsal "sorun"; yapıtta ortaya atılacak ve şu ya da bu şekilde yanıtlanacak, yaşamdan alınma bir "soru"dur (...) Bir yapıtın değeri ise doğrudan doğruya temanın karakterine bağlıdır... İnsanların, bir sanat yapıtına duydukları ilgi, temanın derinliğiyle, toplumsal anlamıyla, bir toplumun, bir sınıfın, bir ulusun ve insanlığın en önemli gereksinimlerini ne ölçüde karşıladığıyla belirlenir."* (2)

Ebru Çayır

1982 Erzurum doğumlu. İlkokulu Bandırma'da Atatürk İlköğretim Okulu'nda, ortaokulu ve liseyi Antalya Anadolu Lisesi'nde okudu. Ardından İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'ne girdi ve bu yıl son sınıfta okuyor. Dört yıldır İnsancıl Atölyesi katılımcısı, şiir ve felsefe seminerlerine devam ediyor.

Tematik şiir hangi koşullarda ortaya çıkar? Her şair tematik şiir yazar mı? Şairi, tematik şiir yazmaya iten şey yaşamda neleri sorun ettiği, nelerin onu etkilediği, nesnelerle, insanlarla, olaylarla kurduğu ilişkidir. İşte bu yüzden şiirde tema ve anlam ilk elde şairin dünya görüşüne bağlıdır. Bir sanatçı belli temalara yakınlık gösterirken, belli temalara karşı ilgisiz kalır örneğin... *"Sanatçının tematik yönelimi, onun kendi dünya görüşü ile dünya tablosu tarafından belirlendiği gibi; her somut yapıtla, tema seçimi, o yapıttaki fikirsel dokunaklılığı açığa çıkarır"* diyor Kagan ve şöyle devam ediyor: *"Fikrin gelişmesi, sanatçının bulduğu temayı nasıl anlamlandırdığından, temadaki soruyu nasıl yanıtladığından belli olur."* (3) Anlam ile tema ilişkisine de bu açıdan bakmak gerekir, anlam, şairin belirlediği temaya bakışından, onu işleyiş biçiminden çıkan fikirsel sonuçtur.

Ernst Fischer, temanın işlenişini, konunun öz aşamasına yükselmesi olarak ele alıyor: *"Konu ancak sanatçının tutumuyla öz aşamasına yükselebilir, çünkü öz yalnız neyin sunulduğu değil, nasıl sunulduğu, nasıl bir ortamda, ne derece toplumsal ve bireysel bir duyarlılıkla sunulduğu demektir. 'Hasat' gibi bir konu sevimli bir kır yaşantısı, kalıplaşmış bir günlük yaşayış resmi, insanlık dışı bir sıkıntı ya da insanın doğa üzerindeki zaferi olarak işlenebilir: her şey sanatçının görüşüne, yönetici sınıfın sözcüsü gibi mi, duygulu bir tatil ressamı mı, öfkeli bir köylü mü, yoksa devrimci bir toplumcu gibi mi konuştuğuna bağlıdır."* (4)

Örneğin bir Mısır papirüsünde çalışan insan şöyle betimleniyor: *"Sana duvarcıyı, duvarcının çektiklerini anlatayım mı? Hava nasıl olursa olsun duvarcı beline kadar çıplak çalışmak zorundadır. Kolları çalışmaktan bitkindir; yiyeceği pisliğiyle yanyana durur; parmaklarından başka ekmeği olmadığından kendi kendini yer..."* (5) Aynı bakışı, binlerce yıl sonra Brecht'in *Okuyan Bir İşçinin Soruları* şiirinde görüyoruz: *"Kim yaptı yedi kapısını Thebai kentinin? / Kralların adını veriyor tarih kitapları / krallar mı taşıdı koca koca taşları?"* (6)

Sanatçının dünya görüşü doğrultusunda, temaya verdiği anlam da değişiyor. Aynı temayı farklı şekillerde anlamlandırmış şiirlere iki örnek verelim. İlk olarak Necip Fazıl Kısakürek'in *Kadın Bacakları* adlı şiiri: *"Her ayağın bastığı yerde sanki kalbim var. / Kalbim ki vahşi bir zevk alır ezilişinden. / Ömrümüzün geçtiği yolda bana sorsalar - / Gidiyorum bir kadın bacağının peşinden. // Bir kadının içinden ağlayışı, gülüşü, / Gözlerinden ziyade bacaklarına yakın. / Bir insandır onların duruşu, bükülüşü, / Kadınlar! Onlar varken konuşmayınız sakın. // İnce sütunlardaki ilahi güzelliğe / Bacakların ruhudur şekil veren, diyorum. / Bacakları bir kalın örtüde saklı diye / Mermerde kalbi çarpan Venüs'ü sevmiyorum. / Boynuma doladığım putu görseler / İnsanlar öğrenirdi neye tapacağını. / Kör olsam da açılır gözüm, ona sürseler / İsa'nın eli diye bir kadın bacağını..."* (7) Bu şiirde kadın, bakıldığında insana haz veren ve bunu bacaklarındaki ilahi güzellikle sağlayan bir varlıktır. Şair, bir kadına baktığında, onu bir beden olarak görüyor öncelikle. Yaşam içinde eylemlilikleri olan, sevinen, üzülen, acı çeken bir insan olarak bakmıyor kadına. Bedensel güzelliğiyle değer kazanan, tapılması gereken bir puta indirgiyor onu...

İkinci örnek ise Yannis Ritsos'tan *Kadınlar* adlı şiir: *"Kadınlar çok uzakta. "İyi geceler" kokar çarşafları. / Masaya ekmek koyarlar yokluklarını hissetmeyelim diye. / Sonra anlarız suçun bizde olduğunu. Sandalyeden kalkıp / "Bugün çok yoruldun", deriz ya da "Boş ver, lambayı / ben yakarım. // "Kibriti çaktığımızda, o yavaşça döner ve tarifsiz / bir dikkatle mutfağa yönelir. Sırtı nice ölülerle, / kamburlaşmış hüzünlü bir tepe aileden ölüler, / onun ölüleri, senin kendi ölümün. // Adımlarının gıcırtısını duyarsın eski döşemede, / bulaşık telindeki tabakların ağlayışını duyarsın / sonra da treni, askerleri cepheye götüren."* (8) Bu şiirdeyse yaşamın içindeki kadını görüyoruz. Evinde her şeyi çekip çeviren, ezildiğinin farkında olmayan ve olunmayan... kimi zaman sırtındaki yükleri gören biri olsa da, bu işleri yapmakla yükümlü kılınmış kadın... Oğlunu trenle cepheye, belki de ölüme gönderen kadın...

Bu iki şiir arasındaki temel farkı şairin konuya tematik bakıp bakmaması oluşturuyor: Necip Fazıl, kadınla ilişkili bireysel duygularını, isteklerini dile getirirken, Ritsos, yaşayan, eyleyen bir bütün olarak bakıyor kadına ve okudumuzda "insan" kadına ilişkin bir şeyler buluyoruz Ritsos'un şiirinde... Kadına tematik bakmak dediğimizde, kadını yalnızca belli konularda ele almak demek istemiyoruz, konumuz "kadın bedeni" de olabilir örneğin... önemli olan, konunun şairdeki bireysel yansımaları ile genel olarak "insan"daki yansımaların buluşması, şiirin bize insana dair bir şeyler söylemesi...

İnsancıl Şiir Atölyesi'nde yaptığımız çalışmalardan örnek vermek istiyorum şimdi de... Berrin Taş, bizler için, kimi zaman çok kullanıp kanıksadığımız ve derinlemesine üzerine düşünmediğimiz, kimi zaman da anlamını bilmediğimiz sözcükler veriyor, bizler de bu sözcüklerin bizde yarattığı çağrışımlarla şiir denemeleri yapıyoruz. Bunlardan biri de "kebikeç" sözcüğüydü. Kebikeç, "el yazması kitapların sonuna, güveden koruyacağına inanılarak yazılan, tılsımlı sayılan sözcük" demek. Bu sözcükle ilgili arkadaşlarımızın yazdığı şiirlerden iki örnek vermek istiyorum. İlki Nalan Çelik'in *Değiş "Ya Kebikeç"* adlı şiiri: *"Acıkmıştır mama ister / Canı sıkılır oyun ister / En zoru da soru sarar / Uyandırılmaz / Mışıl mışıl uyuyan çocuk. / Taş levhalar kırılmış / Papirüsler yakılmış / Eserler toplatılmıştır. / Elli'sine de gelse çoğunluk / çocuk... hep uykuda. // Oyun istemez / soru da sormaz / Harfleri, kelimeleri / Eserleri yediğini bilmez / Açtır böcek // Ya kebikeç / "Kitaplar" bilgisayarda / "Kitaplar" CD'lerde / Cep telefonundan okuyorlar / Yenmeyecekleri. / Bal yiyor / Sigara yiyor / Eser bulamayan böcek. // Ya kebikeç... değiş / Uyandır... mışıl mışıl / uyuyan çocukları / Koru bizi ne yediğini / bilen... hiç doymayan / "İnsan virüslerinden"* (9)

İkinci şiir Mustafa Tabak'ın *Ya Kebikeç'siz Şiir*'i: *"Yazılmamalı / Zaman denilen kurdun / kemirebileceği / Tek bir sözcük bile // O yüzden / Her kelime bir nota olmalı / Şiir şarkı / İnsanlık şarkısı"*(10)

İki arkadaşımız da kebikeçe tematik olarak bakmışlar, ortaya farklı iki şiir çıkmış olmasına karşın Nalan arkadaşımız, kitapların yerini mekanik aletlerin aldığı bir çağda, kebikeçi de yitirdiğimizi söyleyip geri çağırıyor onu... Mustafa ise, kebikeçe gereksinim duymayan, zamanın alt edemeyeceği sözcüklerle seslenmek istiyor insana.

Anlam ve Biçim

Şiirde anlamın yeri, "içerik ve biçim" (öz ve biçim), "ses ve anlam" başlıklarıyla da tartışılıyor. Kimi edebiyatçılar eserde içeriği, kimiyse sesi veya biçimi öne çıkarıyorlar. Anlam ile diğer öğelerin ilişkisine değinmek gerekiyor.

Anlamın hammadesi olan içerik, konunun eserin içinde aldığı durumdur, yani sanatçının elinde işlenmiş durumu. Biçim ise eserde yer alan bütün içeriksel öğelerin birbirine bağlanıp örülerek meydana getirdikleri düzendir. (11) Diğer bir tanımla, içerik ve biçimi şöyle özetleyebiliriz: *"Bir sanat yapıtında barınan manevi kapsam, manevi anlam, manevi bildirim ile bu bildirimin, bu anlamın, bu kapsamın söz, ton, hareket, işaret, renk ve plastik kitle halinde maddi cisimlendirilişi..."* (12)

İçerik ile biçim arasında nasıl bir ilişki vardır? Eğer biçimi önceden belirleyip ona uygun bir içerik aramıyorsak -ki bunun bizim edebiyatımızdaki örneği divan şiiridir- içerik üzerinde dururuz ilkin, biçim bu içeriğin çevresinde şekillenir. Biçim-içerik ilişkisine diyalektik materyalizmin yaklaşımını şöyle tanımlıyor Kagan: *"Diyalektik maddeci felsefe, gerçek dünyadaki nesnelerin, fenomenlerin ve süreçlerin içeriği ile biçimi arasındaki ilişkilerin genel yasalarını açıklayarak, biçimin içeriğin var oluşu, içeriğin gelişme yöntemi, içeriğin cisimlenişi ve anlatımı olduğunu kanıtlar."* (13) *"Biçim, bir yandan yapıtın içeriğini cisimlendirirken diğer yandan yapıtın ilettiği bildirimi, 'anlamı' kendinde taşır. Bir başka deyişle biçimin görevi: Sanatçının dünyayı şiirsel olarak algılayışında barınan fiili anlamı taşımak, insanlığa sanatçının söylemek istediği bildirimi iletmek'*tir. (14)

Sanat eserinin kendi başına biçimi ile var olduğunu savunan görüşe şu soruları sorabiliriz: İçerik ve anlam olmadan biçim olabilir mi? Örneğin madde olmaksızın maddenin hareket biçimlerinden, iktidar olmaksızın devletin iktidar biçimlerinden, düşünce olmaksızın düşünce biçimlerinden söz edebilir miyiz? Biçimcilik anlayışı, sanatta birçok dönemde kendini göstermiştir. Örneğin 19. yy'da müziğin bir tür tonlu süsleme olduğunu, onda içerik aranmaması gerektiğini öne süren müzik bilimcisi Hanslick'in anlayışı, heykel ve şiir alanına da aktarılmış. (15)

Benzer şekilde şiirin anlam iletme gibi bir işlevi olmadığını, önemli olanın şiirdeki ses, dize güzelliği olduğunu savlayan görüşler de vardır. Fakat şiiri anlamdan arındırıp, biçimi kutsama çabası sonuçsuz kalmıştır, çünkü imgesel yapıyı yıkmaya kalktığınızda ortada şiir de kalmayacaktır.

Şiirde anlamsal katmanın önce geldiğini görüyoruz. Bununla birlikte güzel bir şiirde içerik ve biçim öylesine kenetlenmiştir ki, şiiri şiir yapma bakımından birbirlerine üstünlükleri yoktur. İçerikten yoksun bir biçim olamayacağı gibi, estetik bir kuruluş olmadan hiçbir içerik şiir durumuna gelemez. Şöyle diyor Özdemir İnce, *"Biçim, anlamın yapısıdır. Şiirin biçimi, anlamın biçimidir. Şiirin bu iki öğesini birbirinden ayırmak, birbirinin karşısına çıkarmak, birbiriyle çarpıştırmak olanaksızdır. Çünkü, biçimin biçimi değil, anlamın biçimi vardır (...) Biçimci ozanlar şöyle düşünürler ve yazarlar: Madem ki bir metnin şiir sayılması için ilk öğe biçimdir, öyleyse şiir biçimdir. Evet, şiir biçimdir, ama onların sandığı gibi amacı kendisi olan bir biçim değil. anlamı yapılaştıran, örgütleyen, öğeleri eş güdümleyen bir biçimdir."* (16) Anlam ve biçim birbirini besler, aralarındaki ilişki, diyalektik bir ilişkidir. *"İçerik önem kazandıkça biçimi bu içeriğin iletimi doğrultusunda zorluyor. Onu engelleyici değil açıcı, aydınlatıcı bir estetik yapı oluşuyor böylece..."* diyor Kemal Özer. (17)

Varoluşçu psikoterapist Rollo May ise, anlam ve biçim ilişkisine farklı bir açıdan bakmış, bir biçimle sınırlanmak zorunda olmanın anlamı engelleyici değil, geliştirici bir öğe olduğunu söylüyor: *"Bir şiir yazarken, tam da, anlamınızı belirli bir biçimde oturtmanın, sizi imgelemde yeni anlamlar araştırmaya ittiğini keşfedersiniz (...) Biçim verme girişiminde, düşünü bile kurmadığınız yeni ve daha derin anlamlara varırsınız. Biçim sadece şiirinizde verecek yerinizin olmadığı anlamları budayıp atmak değildir; biçim, yeni anlam bulmada bir yardımcı, anlamınızı yoğunlaştırmada, onu yalınlaştırma ve arıtmada bir güdü ve ifade etmeyi arzuladığınız özü daha evrensel bir boyutta keşfetmedir."* (18)

Şiir Anlam İletmelidir?

Şiirin ne olduğunu, işlevini anlama çabamızda, tek taraflı bakışların, şiiri tek bir işleve indirgemenin doğru olmadığını görüyoruz. Şiir, insani olan her şeyi kapsıyor ve bunları yeniden yaratıp sunarken birçok etki uyandırıp, farklı işlevler görüyor. Bunlardan biri de şiirin iletişim aracı olma yönü. Sanat eseri yalnızca var olmakla sınırlanmıyor, varlıklar arasında bir bağ da kuruyor: *"Kendi gerçek varlığı içinde bir sanat yapıtı, özerk ve kendi kendine yeten bir nesne olmayıp, özgül bir iletişim sistemi içinde yer alır; öyle ki, bu sistemde sanatçının aldığı ve insanlara ilettiği bildirime aracılık etme işlevi görür."* (19)

Şairin şiiriyle bir şeyler iletmesi... şiirde anlam taşıma kaygısının olması... Bunlar, şairin şiirine biçtiği işlevle, şiirini nasıl tanımladığıyla belirlenir. Kendisi için yazan, şiiri öznel durumlarını dışlaştırma edimi olarak gören şairin böyle bir sorunu olmayacaktır. İnsani gerçekçi şair içinse şiir, diğer insanlarla bir olmanın, yaşamı bütünüyle kucaklamanın yoludur. Yaşamı dönüştürebilecek gücü olan bir eylemliliktir insanlara şiirle ulaşmak. Şiirini böyle gören şair, yazdığı her sözcük tüm dünyaya ulaşacakmışçasına bir farkındalıkla kurar şiirini... Anlam önemlidir bu şair için, bir köprüdür çünkü geçmiş ve gelecekle kurduğu... düşlerini, inançlarını, duygularını iletmenin coşkusudur anlam...

Diğer bir önemli soru da, çağımızın nasıl bir şiiri ve şairi gereksindiği... Meta üzerine kurulmuş, her şeyin alınıp satılabilirliği ölçüsünde değerli olduğu, bu çarkın kâr tarafına hiçbir zaman geçememiş insanların, çocukların bombalarla bir günde yok edildiği bir dünyada yaşamanın sorumluluğunu duyan şair nasıl olup da anlamı dışlayabilir?

Çağımızda gerçekçi şiirin yerini şöyle tanımlıyor şairler:

Sennur Sezer: *"Ozan olarak 'tehlikeli sular'a girdiğimi açıklayayım. Benim şiirim, anlamdan yana. Çünkü dünya görüşü olarak da toplumcu gerçekçi(...) Ben, kendi adıma, okuru bir yanıyla sarsmayan, bir güzellik duygusu ya da bir acı aktarmayan söz öbeğini şiir saymıyorum. Pek ustaca söylense de, söz güzelliğine bağlı duygu aktarmayan çalışmalar, iyi yontulmuş taşların bir bina oluşturamaması gibi geliyor bana. Şiirin bir yanıyla olsun insani, yaşamsal tadlar aramasını, taşımasını istiyorum belki de."* (20)

Özdemir İnce: *"İnsanın gerçekten özgür olmadığı bir dünyada gerçekçi şiirin görevi, insanların ve kendisinin özgürlüğü için savaşmaktır. İletişim araçlarının, basının, basın ajanslarının, reklam ve örgütlü yalanın insanı köleleştirmek için işbirliği yaptığı çağımızda, kendi kendinin amacı olamaz şiir. İnsanların sabahın köründe milli piyango kuyruğuna girdiği, lotarya kuponları biriktirdiği, faiz hesapları yapmak zorunda bırakıldığı bir fantastik dünyada saçmanın labirentlerine mi sığınacak şair?"* (21)

Kemal Özer: *"Anlam, iletisi, toplumsal işlevi olan bir şiirden yanayım (...) Şiirde anlam, söyleyecek sözü olan ozan için önemli..."* (22)

Belinski de gerçekçi şairin sorumluluğunu şu sözlerle dile getiriyor: *"... Bundan böyle şair düşler dünyasında yaşayamaz; çağının gerçeklik ülkesinin yurttaşı olmuştur artık o. Tüm geçmiş onda yaşamalıdır. Toplum, şairin bir eğlendirici olmasını istemiyor; toplumun ruhsal ve düşünsel hayatının bir temsilcisi, en çetin soruları cevaplayabilen bir konuşmacı, insanlığın ortak acılarını ilk önce kendisinde keşfeden ve onları şiirsel bir biçimde yeniden dile getirerek dindiren bir hekim olmasını istiyor."* (23)

İnsanın ve şiirin özgürleşme mücadelesinde anlam, şairin en önemli aracı. Hele ki seslendiği insanın başka bir dünya kurma yolunda ilerlediğine inanıyor ve bu yolda yürüyorsa...

Filistin'de Alışıldık Bir Gün

Konuştu çocuk
Kabuk bağlamaz
Hep tazedir yaram
Çünkü
Filistinli bir çocuğum ben

Savaş
Oyun değildi
Onlar için
Hiçbir zaman
Oyuncakları
Tanklar
Taşlar
Cankurtaranlar

Tankla
Çarpışırdı kimi
Kimi
Taşırdı taşları cepheye
Kimiyse
Bindirilirken cankurtarana
Son bir kez daha baktı
Arkadaşlarına
Gökyüzünün maviliğine
Güneşin yakıcılığına

Mustafa ÖZMEN

Dipnotlar

1. Moissej Kagan, *GÜzellik Bilimi Olarak Estetik ve Sanat*, Çev: Aziz Çalışlar, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, Mart, 1982.
2. a.g.e.
3. a.g.e.
4. Ernst Fischer, *Sanatın Gerekliliği*, Çev. Cevat Çapan, de Yayınevi, İstanbul, Şubat, 1968.
5. a.g.e.
6. a.g.e.
7. Ahmet Necdet, *Yahya Kemal'den Günümüze Tematik Türk Şiiri Antolojisi*, Papirüs Yayınları, İstanbul, Kasım, 2000.
8. Yannis Ritsos, *Görülmemiş Bir Çiçek Açma*, Çev. Cevat Çapan, Adam Yayınevi, İstanbul, Ekim, 2002.
9. İnsancıl Dergisi, Temmuz 2005.
10. a.g.d.
11. Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1994.
12. Kagan, a.g.e.
13. Kagan, a.g.e.
14. Kagan, a.g.e.
15. Kagan, a.g.e.
16. Özdemir İnce, *Şiir ve Gerçeklik*, s.74, Can Yayınları, İstanbul, 1995.
17. Kemal Özer, *Soruların Gündeminde*, Yordam Yayıncılık, İstanbul, Haziran, 1995.
18. Rollo May, *Yaratma Cesareti*, Çev. Alper Oysal, Metis Yayınları, İstanbul, Eylül 2003.
19. Kagan, a.g.e.
20. Sennur Sezer, *Şiir Gündemi*, İnsancıl Yayınları, İstanbul, Nisan, 1995.
21. Özdemir İnce, a.g.e.
22. Kemal Özer, a.g.e.
23. George Thomson, *İnsanın Özü*, Çev. Celal Üster, Payel Yayınevi, Nisan, 1976.

SOSYALİST TÜRKİYE'DE EDEBİYAT*

B. Sadık ALBAYRAK

Şimdilik yalnızca şu kadarını söyleyebileceğimizi düşünüyorum: Sosyalist bir Türkiye'de birçok şey gibi edebiyat da insanın çok yönlü gelişmesine katkıda bulunan temel bir ihtiyaç olarak gelişecek.

Pek bir şey anlatmayan bu genellemeyi neden başa yazıyorum? Bugün yaşadığımız toplumda edebiyat, biraz daha genelleyerek söylersek kitap, insanın temel ihtiyaçları arasında değildir. İnsanlara hangi malları ne kadar çok satabileceklerini araştırmak için piyasa anketörlerini seferber eden kapitalistlerin verilerine göre, kitap, Türkiye'deki ihtiyaçlar arasında 118. sırada yer alıyor. Herhalde, emekçi ana babalarımızın daha küçük bir çocukken bizi okurken yakaladıkları zaman, "roman karın doyurmaz" diyerek uyardığı edebiyat kitaplarını ayıracak olursak 118 rakamını ikiyle çarpmak bile gerekebilir.

Kitabın gereksiz olduğu bir toplumda, edebiyatın iyice anlamsız kaldığı bir yerde, başa yazdığımız genellemenin önemi büyüktür. Sosyalizm en azından kitabı insan için yeniden gerekli ve anlamlı kılacaktır. Ama şüpheciliği elden bırakmayanlarımızın şöyle dediğini duyar gibiyim; "Bundan da emin olamayız, dijital teknolojinin daha da gelişeceği bir dünyada, bilgi ve edebi kültürün iletişim yolunun kitap olarak kalacağını söylemek pek kaba bir öngörü olur." Buna da, peki, diyerek, insanın kendini ve çevresini anlamak ve anlatmak için başvuracağı estetik yollardan biri olarak edebiyatın hangi araçlarla iletilirse iletilsin yaşamaya devam edeceğine, özgürleşerek, temel bir gereksinim katına yükselerek, insanın çok yönlü gelişmesinin araçlarından biri olacağına inancımızı yineleyebiliriz.

Sosyalizm yeniden edebiyata gereksinim yaratmakla kalmayacak, edebiyatı yapan ve okuyan insanı özgürleştirdiği için, onun ürünü de özgürleşmiş bir etkinlik olacak.

Sosyalizmin edebiyat için yaratacağı kazanımları tasarlayabilmek için bugün içinde yaşamaya çalıştığımız kapitalizmin yoksun bıraktıklarına bakabiliriz. "İhtiyaç keşfin anasıdır!" Tekelci kapitalizm edebiyata ihtiyacı ortadan kaldırmıştır, bu, doğrudan doğruya edebi yaratıcılığın gelişmesinin önünde temel bir engeldir. Kitabın ihtiyaçlar listesinde gerilemesini bunun bir belgesi olarak alabiliriz. Daha somut bir belge ise, kapitalist kültür içinde oluşan yaşam biçiminin okumayı dışlamasıdır. Artan işsizliğe ve gelişen teknolojiye rağmen gitgide uzayan çalışma saatleri, kalabalık şehirlerde buna eklenen uzun işe geliş gidiş saatleri, eve kendini atınca üçlü koltuklara yayılıp karşısında uyuklanan televizyon yayınları insanda okumaya ayıracak zaman ve enerji bırakmamaktadır.

Zaman ve enerjiyi olağanüstü bir çabayla yaratabilenler, düşük ücretlerinden pek azını kitap satın almak için ayırabilirler. Ücretlerin yarıya yakını, polis, ordu, çürümüş bir ideoloji ve kültür baskısı dışında hiçbir sosyal katkısı olmayan bir devletin finansmanı için vergi olarak kesilmiştir. Geriye kalanı da ev sahibi ile temel tüketim malları üreten şirketler arasında paylaşılır. Kitaba harcanan para bir tek konuda her türden gereksinimin önüne geçecek gibidir. Ders kitapları satın alırken. Ders kitapları da, sanki, okumaktan soğutmak için yazılmış kitaplardır. Edebiyat derslerinin de öğrenciyi edebiyattan soğutmak için icat edildiğini söylersek pek haksızlık etmiş olmayız.

Kapitalist sistemde okuma yazma öğretimi insanın kendini geliştirmesinin yollarından birini kazandırmaya değil, üretim sürecinde zorunlu, asgari bilgileri edindirmeye hizmet eder. Verili okuma yazma bilinci edebiyata zararlıdır. Günlük gazetelerin, özellikle futbol gazetelerinin ve radyo televizyonun bozuk dilini de hesaba katarsak, kapitalist eğitim ve iletişim sürecinin edebiyatı etkisizleştiren bir ortam yarattığını görebiliriz. Şimdilerde mobil telefonlarla veya internet yoluyla haberleşen gençler kelimeleri bazı harfleri atarak yazmaktadırlar.

Buraya kadar, edebiyatın bir okur gereksinimi olarak gereksizliği üzerinde durduk, şimdi edebiyatı yapan insanın, yazarın durumunu ele alabiliriz. Gereksiz bir işi yapan insanın kapitalist toplumda yeri yoktur. Edebiyat gereksiz bir iş değildir, ama insanın gelişmesi, toplumsal duygular ve duyarlıklar kazanması için son derece önemli bir araç olan edebiyatın kapitalist kültür için bir değeri yoktur. Bu kültür insanı da alım satım nesnesi olarak görür ve

bu mantığa göre, gelişmiş bir insanın maliyeti yüksektir. Hatta edebiyatın, bilimin ve felsefenin kazandırdığı bilinçle gelişmiş bir insan, etkinleşecek, maazallah devrimci olacak, kapitalistin korkulu rüyası haline gelecektir. Kapitalist kendisi korkulu rüya görmektense, emekçi halka korkulu rüya gördürmeyi yeğler. Bu yüzden 12 Eylül darbesinden sonra televizyon ekranları, suç aleti olarak sergilenen romanlar, şiir kitapları, felsefe kitaplarıyla doldurulmuştur.

Toplumsal açıdan gereksiz kılınmış bir işi yapmak için büyük bir inat ve irade gerekir. Bugünün yazarı bunlardan yoksunsa, başarı şansı pek yoktur. Günümüzün birçok namuslu yazarı, edebiyat nitelemesini hak edecek yazarı, gündüz karnını doyurmak için ilgisiz bir işte emekçi olarak çalışan, geceleri ise asıl işini, yazarlığını yapan bir insandır. Bin adet basılan ve birkaç yılda satılan bir kitabın yazara kazandırdığı bir iki milyar lirayı geçmez, bu para ise büyük bir şehirde birkaç aylık ev kirasına ancak yeter. Bu durum yalnızca Türkiye için değil, dünyanın birçok kapitalist ülkesi için geçerlidir. Edebiyat denemeyecek, uyduruk kitapların yazıcısı ayrıcalıklı bir kesim dışında dünyanın birçok yazarı, kapitalizm için gereksiz bir işin sisiphosları olarak gece gündüz çalışıp dururlar.

Geniş kitlelerin okumaktan yoksun bırakıldığı bir toplumda az sayıda okur yazarın önünde bir başka engel vardır. Burada sermaye, çok yönlü çıtlerini örmüştür; okur ve yazar alım satım nesnesine indirgenmiş bir edebiyata mahkûm edilmiştir. Son yıllarda giderek büyük sermayeye dayanan yayınevleri sürekli kitap yayımlar ve piyasaya sürekli yeni yazarlar sürerler. Bu kitapları incelediğimizde, çoğunlukla piyasada sürüm yapacak nitelikte, talebe göre kurgulanmış romanlar, tarih kitapları, şiirlerle karşılaşırız. Size en yakın kitabevlerinden birine girip ön raflara dizilenlere şöyle bir göz atın yeter. Televizyon spikerlerinin yazar, tv dizisi senaristlerinin şair, cümle kuramayanların romancı olarak size sırıttığını göreceksiniz. Yazar gibi yazarları ise, eğer varsa, diplerdeki karanlık raflarda arayın.

Bir kez daha, sosyalist Türkiye'nin bu gerçekliğin zıddına inkılâp edeceği bir Türkiye olacağını söylemek gerekiyor. Burada, bir başka soruyu yazabiliriz; sosyalist Türkiye mücadelesinde edebiyatın yeri nedir?

Lenin, *Felsefe Defterleri*'ne Napolyon'un bir sözünü not etmişti: *"Top, feodaliteyi öldürdü. Modern toplumu da mürekkep öldürecek"* Nâzım Hikmet'in, Orhan Kemal'in, Maksim Gorki'nin, Shakespeare'in adlarının yazıldığı kitaplarda mürekkebin değerini ve etkisini maksimum düzeyde bulabiliriz. Aynı Lenin, dünya görüşü birçok açıdan gerici bulunabilecek Tolstoy'un romanları için *"Rus devriminin aynası"* nitelemesini kullanmıştı. Çağdaşlarının tersine, Tolstoy'un edebi yaratımının Rus devriminin gelişmesindeki katkısını tespit ediyordu. Buradan yola çıkan Lukacs, bütün bir Rus edebiyatı için şu nitelemeyi yazmıştı: *"Her türden gericiliğin panzehiri"*

Her türden gericiliğin kaynağı, üreticisi, bulaştırıcısı kapitalizme karşı edebiyat insan için bir panzehir değerindedir. Hele bu adaletsiz sistemi yerlebir ederek, insana yakışan, insanın özgürce, çok yönlü gelişmesinin koşullarını yaratacak sosyalizmi kuracak devrimci insan için edebiyatın vazgeçilmez bir bilinç ve duyarlılık kaynağı olduğuna inanıyorum.

İlkokul öğretmenimin verdiği kitaplardan biri Gorki'nin Ana'sıydı; bu kitaptan aldığım dersleri hâlâ unutamıyorum. Aynı öğretmenin verdiği 1 Mayıs broşüründen ise belleğimde hiçbir iz kalmadı. Seksenlerde devrimci mücadeleye girerken, ***Ne Yapmalı?*** ve ***Devlet ve İhtilal***'ın yanı sıra Kerim Korcan'ın ***Ter Adamları***'nı, Kostas Kodzias'ın *Yedi Numaralı Dehliz*'ini de okuyorduk. Anton Makarenko'nun dünya edebiyatının da başyapıtlarından biri olan ***Yaşam Yolu*** örgütsel mücadelede kendimizi ve yoldaşımızı eğitmek için bizim başvuru kitabımız olmuştu. Nâzım Hikmet'in, Kemal Özer'in şiirlerini ezberliyorduk. Cengiz Gündoğdu'nun *Eleştiri*'si bir yöntem elkitabı sunuyordu.

Napolyon'un yıkıcı mürekkebinin önemli bir bölümü edebiyat için harcanan mürekkeptir.

Devrimci, edebiyatsız yapamaz, peki, devrimciye layık edebiyatı kim yaratacak? Kapitalist sistem altında bulunması imkânsız değilse de, ona yakın ölçüde güç yazılan bir edebiyattır bu.

Bugünün piyasa kanallarına hapsedilmiş yazarı, daha doğru deyimle yazıcısı, egemen ideolojinin perspektifiyle roman, öykü, şiir üretir. Onların yazdıklarını okuyunca, kapitalist sistemin ürettiği çirkinlik ve gericiliğin eleştirisi yerine, bu sistemi dönüştürmek için mücadele eden devrimcilerin karalanmasıyla karşılaşırız. Bu sistemin bütün yükünü çeken emekçi figüran bile olamazken, sömürücü zengin çocukları kahraman katına çıkarılır. Gelecekten umutsuz bir atmosferde, gizemcilik, hiççilik, sinizm, kinizm, antihümanizm propagandası yapılır.

Bugünün kurnaz yazıcısı sermaye sınıfının işine geleni edebiyat haline getirir. İşçi sınıfının kuracağı yeni dünyanın, sosyalizmin perspektifiyle roman, öykü, şiir yazacak yazarların büyük güçlükleri göze alması gerekir. Sosyalistlerin bu yazarları okuması, eserlerinin değerini takdir etmesi, dayanışma içinde olması ihmal edilemeyecek bir sorumluluktur.

Çağrı

Geceyi aydınlatan yıldızları kıskandırır
çakmak çakmak gözlerin
sevgi sözlerin ışıldıyor ellerimde
Beni seviyorsun
Biliyorum
Bu bilgi dönüştürüyor beni
Solgun ay karanlığı örtüyor
Yavaşça

Ya o gün ışığı
o parlak, yakıcı güneş
doğaya, insana bağlılık
yaşamın kaynağı dostluk
nerede

Hadi aç kanatlarını
atla gökkuşağına

Servet ÇOLAK

Kestirmeden söylersek, sosyalist mücadelenin kendi yazarını yetiştirmesi en doğrusudur. Bugün yalnızca bizden öncekilerin yazdıklarıyla yetinmeyerek, bugünün ve yarının gerçekliğini romana, öyküye, şiire, tiyatroya taşıyacak yazarların yetiştirilmesi gerekmektedir. Bu, edebiyatsız bir toplumda devrimcilerin bilinçle geliştirecekleri bir ihtiyaçtır.

İki bin beş yüz yıl öncenin ozanı Hesiodos, köylüler için şöyle der:

"Siz ey kırlarda yatıp kalkan çobanlar,
Dünyanın yüz karası zavallı yaratıklar!
Sizler ki hep birer karınsınız sadece"

Kapitalizmin bugün insanı getirmek istediği nokta budur. "Yalnızca karından ibaret bir insanlık" Özgürleşen, bütün potansiyellerini geliştirebilen, kişilikli, toplumsal duyarlılıkla zenginleşmiş, bilim, felsefe, sanatın birikimlerini edinebilmiş bir insan sosyalizmin idealidir. Edebiyat bize kapitalizmin karınlara indirdiği insanlığın yoksulluğunu gösterdiği kadar, sosyalizmin gelişmiş insan idealinin göz kamaştırıcı güzelliğini de gösterir.

Yolumuz edebiyatlı olsun!

**23 Ekim 2005 tarihinde İstanbul Nâzım Hikmet Kültür Merkezi'nde, Sol Meclis'in düzenlediği "Türkiye İçin Sosyalist Seçenek" toplantısında sunulan bildiri.*

HEP YOLDA

Berrin TAŞ

8 Ekim 2005

Marmaris'teyim. Sağlık sorunlarım olmasına karşın, hem ağlarım, hem giderim dedim ve geldim. Ertelemeyi düşünmedim. Bana bedensel acı veren kimi durumları da ağrı kesicilerle kontrol etmeye çalıştım. Her şeye karşın iyiyim. Nasıl olsa döndükten sonra gerekli kontroller yapılacak.

Tatilde okuma programımı bütünüyle sürdüremedim. Elimde Caudwell'in *Yanılsama ve Gerçeklik* adlı kitabı var. Şiirin kaynaklarına eğilen bu kitapla oyalanıyorum. Yeniden okumak iyi geliyor. Unuttuğum kimi bölümleri anımsamak benim için heyecan verici. Deniz, güneş, yemek, uyku, dingilik, Caudwell... ve tabii C.G. Bir de askıya alınmış sorunlar. *İnsancıl Atölyesi*'nde yeni başlayacak bir dönem. Yoğun çalışmalarla geçecek bir yıl. Bugün Tüyap Kitap Fuarı başlıyor. Fuar'a bile gidemeyeceğim olasılıkla. Şadiye Güle bugün atölyedeki gençlerle kitapları fuara götürüyor. Birazdan fuara ulaşır, standı düzenlerler.

Caudwell'e geri dönersem neler söyleyebilirim. Özellikle kapitalist ekonomiyle şiir arasında kurduğu ilişkiyi önemli buluyorum. Kapitalist ekonominin feodal toplumdaki zorlayıcı ilişkilerin yerine *"insanlarla mülkiyet", "bireyle pazar"* arasında ilişkilerin kurulması şiirin durumu açısından belirleyicidir. Kapitalist ekonominin zorlayıcılığı feodal toplumda serflerin lorda, lordun kendinden bir üst sınıftaki lorda bağlı oluşu gibi zorlayıcı değildir. Kapitalist ekonomide insanlar serbest pazar için mal üretir, aynı serbest pazardan bağımsız şekilde mal alırlar. Pazara yeteneklerini de götürürler. Bu durum kapitalist topluma *"özgürlük"* olarak görünür. Bu görece özgürlük kapitalist ekonominin zorlayıcılığını gizler. Doğal çevrenin bir uzantısı kör doğa güçlerinin zorlayışı gibi görünür insana. Pazar, insanlar arasındaki gerçek ilişkilerin de kör dışlaşmasından başka bir şey değildir. İlişkiler canlılığını yitirir, dolaysız değildir. Zorlayıcılığı körlüğünden gelir, bu körlük kargaşadır, üstü örtülü olduğu için de daha yüzsüzdür.

Caudwell, *"bir yönetici sınıf olarak burjuva sınıfının var oluş koşulu, insanla insan arasında doğrudan doğruya zorlayıcı ilişkilerin yokluğudur."* der. (*Yanılsama ve Gerçeklik*, Çev. Mehmet H. Doğan, Payel Yayınevi, Birinci Basım, Aralık 1974, s.76)

10 Ekim 2005

Caudwell, zorlayıcı ilişkiler derken kabile ekonomisinin zorunlu koşullarından söz eder. Kabilenin törenlere katılamayacak derecede kirli olmayan her üyesi cinsine, totemine uygun toplumsal hizmetleri yerine getirebilir. Bu büyüye ilişkin bir görev ya da ekonomik bir görev olabilir. İlkel toplumun var oluş koşulu ortak çalışmaya dayanır. Bu da toplumsal yapının farklılaşmamış bir bütün oluşuyla açıklanır. Toplumsal yapının farklılaşmamış olması hem dilin, hem de şiirin kolektif aklın ortak aracı olmasından kaynaklanır.

Burjuva sınıfının var oluş koşulu böyle bir zorunluluğa dayanmaz. Rekabet ilişkilerinin, bireyle pazar arasındaki ilişkilerin sonucu toplumsal bir çıkara dayanmaz. Bu nedenle kapitalizmin bireyci özgürlüğü insana karşıt bir yalnızlığa dönüşür. Karmaşıklaşmış burjuva toplumunda şair yani burjuva şairi de yalnızlığın hiçliğinde debelenir durur. Bu debelenmeyi Caudwell şöyle anlatır, *"(...) Özgürlüğünün koşulu olan yalnızlığı katlanılmaz ve zorlayıcı bulur. Yeryüzündeki ve evrendeki yaşantısını her gün biraz daha tatsız bulur, özgürlüğünde bile bir bağımlılık, bir tutukluk vardır. Toplumsal olan her şeyi ruhundan atar; ruhunun, kendisini ufacık, bomboş ve güvensiz bırakarak söndüğünü görür."* (a.g.e. s.79)

Kendini ufacık, bomboş, güvensiz bulan şairler ne yaparlar. Şiiri kendileri için yazdıklarını söylerler. Okurun görüşünü önemsemediklerini söylerler. Zaten onların anlaşılmak istekleri yoktur. Öylesine özel ve başkalarına benzemeyen özellikleri vardır ki burunlarının ucundan ötesini görmezler. Dünya onların çevresinde dönmektedir Bu inanç, yalnızlıklarının nedenidir aslında.

Türkiye'de birkaç burjuva şair örneği verilebilir. İlhan Berk, Enis Batur, Haydar Ergülen, Tarık Günersel, Lale Müldür, Küçük İskender.

Bu şairlerin kimi, şiirde anlam aranmaz der. Kimi, zarflarla uğraşır, onlara yüce anlamlar verir. Kimi, sayılarla, virgüllerle oynar, kimi, cinselliğin estetiğini bozar. Kimi, marjinallikte avuntu bulur. Kimi de şiir yoktur, metin vardır, der. Bu airlerin hepsi burunlardan kıl aldırmazlar. Çok bilirler, bu nedenle hiç öğrenemezler. Yaşam onlara kalıplarla gelir Kalıpları gerçekleştirince özgürleştikleri yanılsama-

sını yaşarlar. Gerçekte özgür olmadıkları için de insanın şiirini yazamazlar. Şiir özgürlüğün çocuğudur.

12 Ekim 2005

Dün sabah İstanbul'a döndük. Eve ulaşana dek tam üç saat geçti. İstanbul'da yaşamak bir yanıyla eziyet. Yorucu bir kent İstanbul. Ben zaten sık sık İstanbul'u sırtımda taşıyorum derim. Sırtımda taşıyorum, çünkü İstanbul'un henüz göremediğim güzelliklerine ulaşabilmek için zaman ayıramıyorum. Eskiden gördüğüm kimi semtlerine de yeniden uğrayamıyorum. Boğaz'a kaç yıldır gitmediğimi unuttum. Hidiv Kasr'ında ıhlamur kokuları arasında yürümek hoşuma giderdi. Oraya gitmeyeli en az sekiz yıl olmuştur sanırım. Ben Ataköy-Taksim hattında dönüp duruyorum.

Trafiğiyle, gece gündüz hareket halindeki insanlarıyla büyük çarkın dişlileri durup dinlenmeden döner. Kocaman bir motor gürültüsüyle çalışan bu hırçın kent, kişiye değişik yaşam seçenekleriyle derin malzeme verir. Tabii her zaman seçmek kişilere bağlı değildir. Bu büyük çarkın dişlileri arasında ufalananlar da vardır. Yoksuluk, seçmek zorunda kalınmış bir zorunluluktur. İstanbul'un posasıyla yetinmek zorunda kalanlar arasında çocuklar da vardır. Köprü altlarında tiner koklayan çocukların bir İstanbul'u var mıdır. En uzak, en kuytu köşelerinde oturup da, mahallelerinden dışarı çıkamayan kadınlar için İstanbul uzak bir masaldır. Geçim derdine düşmüşlerin İstanbul'u çamurlu sokaklar, tıkış tıkış otobüslerdir. Geçim derdine düşmüşlerin İstanbul'u, bayramlarda yol parası vermek zorunda olmadıkları otobüslerle kentin göbeğine ulaşabildikleri yer kadardır.

İstanbul'u kimler sever. Geçim sıkıntısı çekmeden şehrin ışıltılı mekanlarında gezenler. İstanbul'un en güzel yerlerinde yaşayıp ta kentin arka sokaklarından arabayla geçerken gözlerini bu hırçın kentin hakikatine kapayanlar. Gece kulüplerinde o bar senin, bu bar benim dolaşanlar... geceleri yaşayanlar. Onlar İstanbul'un hazmetmek zorunda kaldıklarıdır. Bu kargaşada çılgınlıklarını görünmez kılan bu kente hayrandırlar.

Şair kente nasıl bakıyorsa, şiirinde görünür kıldığı da odur. Gözlerini kapayan göremez. Yahya Kemal, Park otelin penceresinden baktığı İstanbul'u görüyordu.

14 Ekim 2005

İstanbul'a döndüğümüz akşam CNN'den Attila İlhan'ın öldüğünü öğrendim. CNN'in bir şairin ölümünü geçiştirmemesi, şairin yaşamına ve şiirlerine geniş zaman ayırmasını olumlu buldum. Daha sonra gazeteler ve öteki televizyonlardaki ilgiye de bakarak toplumun şairine sahip çıktığını söyleyebilirim.

CNN'deki programda onunla yapılan bir söyleşiden de söz ettiler. Aşk üzerine sorulan bir soruya şairin yanıtı ilgimi çekti. Attila İlhan aşk bir hayali sevmektir, diyordu. Sonra hayal bitince aşk biter dedi. İster istemez ben aşka nasıl bakıyorum diye düşündüm ve şaire yanıt verdim. Aşk, bir insanda insanlığı sevmekse bitmez, aşka gerçekçi bakmıyorsun şair dedim. Bu bana şairin gerçeklikten kaçmak için aşka gereksinim duyduğunu düşündürdü. Aşk, onun için bir parantez olmalıydı. Parantez kapanınca bitiyor, ulaşılamayan aşk ise her zaman kalıyordu. Bu yanıyla şairin aşka bakışı toplumun çoğunun bakışıyla uyumludur. Kimbilir belki de bu uyum şairin var oluş koşuludur. Attila İlhan, günümüz Türkiye'sinin beklentilerine, arabesk estetiğine yanıt verdiği için sevilir. Bu anlamda şiirimize yeni bir estetik duyuş getirememiştir.

Attila İlhan'ı övenler arasında Murat Bardakçı da var. Öyle ki kaş yaparken göz çıkarmış. 12 Ekim tarihli *Hürriyet*'te, *"şair gitti, meydan müteşairlere kaldı"* diyor.

Bu övgünün açık anlamı şu. Attila İlhan dışındaki şairler, sahtedirler, şair geçinirler. Murat Bardakçı şairi göklere çıkaracağım derken şaşırmış. Hem gerçekliği çarpıtan bir dil kullanıyor, hem de Attila İlhan dışındaki tüm şairleri yok sayıyor. Ne söylemeli bilmem ki.

Cahil cesareti.

Türkiye hâlâ Nazım Hikmet'in vatandaş sayılıp sayılamayacağını tartışıyor. Üstelik 8 Ekim tarihli *Radikal*'de bir de şöyle bir başlık görmeyeyim mi. *"Nazım için vatandaşlık şansı."* Güleyim mi ağlayayım mı bilemedim.

Fazla uzun değil, şöyle kısacık düşünün. Bu yorumun komikliğini siz de göreceksiniz. N. Hikmet bir dünya şairidir. Evrenseldir. Ünü, Türkiye sınırlarını aşmıştır. Yaşamının, mücadelesinin bedelini ödemiştir. N. Hikmet, Türk vatandaşı sayılmasa da olur. O, insanlığa ait bir şairdir. Türkiye onunla övünemiyorsa vatandaşlığa almamalıdır. Kağıt üzerindeki vatandaşlığın N. Hikmet'e katacağı ek bir değer yoktur. Bu vatandaşlık tartışmaları Türkiye adına utanç verici bir durumdur.

16 Ekim 2005

Dün öğle saatlerinden akşama dek Tüyap Kitap Fuarı'ndaydım. Zaman ayırabileceğimi sanmıyordum, ama dün gidebildim sonunda. İyi de oldu. Aradığım kitapları buldum.

İnsancıl standında otururken bir kadın geldi. Beni görmek istiyordu. *"Sizi tanıyorum ben, ama görmek de istedim,"* dedi. *"Ben hapisanedeyken size mektup yazmıştım, sizden de yanıt almıştım.*

Anımsadınız mı bir gözümün görme yetisini yitirdiğini yazmıştım. Öteki gözüm de yüzde on görüyor. Sizinle yalnız bir kez mektuplaştık, ama o bana yetti," dedi. Kendini tanıttı.

Adını ve yaşadığı sıkıntıları biliyordum, ama ona neler yazdığımı anımsayamadım. Daha doğrusu onu böylesine etkileyen mektubu ben de merak ettim. Demek ki kimi zaman ufacık bir ilgi, kişinin koşullarına ve çektiği eziyetlerin sonucuna göre daha yaşamsal bir işlev edinebiliyor. İnsana insansızlığa mahkum olmadığını göstermek önemli. Tür olarak insanı seviyorsak eğer, birey olarak da insandan sorumluyuz. Bu sorumluluk benim için elini uzatmak anlamı taşıyor. Gücüm yettiğince, yettiği sürece her insan tekiyle ilgilenmeyi sürdüreceğim.

Dün benimle selamı sabahı kesmiş bir şairle karşılaştım. Tüyap'ta Nalan'la gezinirken karşı karşıya geldik. Kaçacak bir yer yok. Nereye gidecek. Selam mı verse, kaçsa mı. Karşılıklı yürümeyi sürdürdük. Tam yanyana geldiğimizde ikimiz de ters yöne gidecekken dayanamadım. Selam verecek misin, vermeyecek misin, dedim. Eh, vereyim bari dedi yarı şaka, tokalaştık. Ona kimbilir kaç yıl önce *"ukala"* demiştim. Gülüşüp, şakalaşırken söylediğim bu söz üzerine küstü bana. Uzun süredir görünmüyordu.

Pire için yorgan yakmamalı. Birine selam vermemek için daha önemli gerekçeler olmalı.

24 Ekim 2005

Perşembe şiir grubunda metin irdelemesi sırasında iki sorun gündeme geldi. Şairin ben'den geçirerek yazdığı şiirle, dışardan bakışla yazılan şiir arasındaki ayrım.

Ben'den geçirilerek yazılan şiir, şairin yoğun yaşantılarının sonucu bir an içinde oluşan şiir. İçerden yazılan şiir. Şairin ben'i darsa, şair başka ben'lerle bulaşamıyorsa bu tür şiir kısır bir dışlaştırma, bir iç dökme aracı olarak kalır. Şair tür bilincini edinmişse, şairin ben'i başka benlerle buluşacağı için o şiirin alanı genişler. O zaman şiir, şairin bireyselliğinden çıkar, genişleyen bir özellik kazanır. Şiir okuyanda çoğalan bir etki bırakır. Bu etki şiirin doğurganlığıdır. Şairin toplumun manevi yaşantısını zenginleştirmesidir.

Dışardan bakışla yazılan şiir, şairin gözlemlerinin sonucu olarak ortaya çıkıyor. Burda şairin bir özne olarak nesneye bakışı dışlaştırılır. Bu değiştirilmiş bir bakıştır. Estetik öznenin, nesneyi dönüştürmesidir.

Bu tür şiirde şairin dünyaya söyleyecek sözü de olabilir. Soru da sorabilir. Elbette bu tür şiirde de şairin ben'i vardır. Bu tür şiirin şairin bireysel yaşamından çıkması gerekmez. Yani şair yaşamadığını da yazabilir. Şairin bir iç yaşamı da vardır. Olmalıdır. Bu da şairin başka yaşantıları da şiirleştirebileceğini gösterir. Bu tür şiirin oluşabilmesi için yoğun bir çalışma gerekir. Çalışma, sözcükler..., çalışma, sözcükler. Bir de şairin ayıran bakışı. Şair sözcüklerini de, neyi nasıl yazabileceğini de kendi seçimleriyle belirler.

Ben her iki yazma yöntemiyle de şiir yazılabileceğini söylüyorum. Ne kendi bireyselliğimi özgürce dışlaştırmaktan vazgeçebilirim. Ne de bilincime yerleşen herhangi bir sorunu şiirleştirmeyi reddedebilirim. Yazma yöntemi konusunda kendime sınırlar koymayı sevmediğim için, şiirle kendini var etme kaygısı taşıyan gençlere de herhangi bir yöntem önermiyorum. Kendi süreçlerini yaşamalarını önemsiyorum. Bu süreç yeni yöntemler doğuracaktır.

Salı grubunda da şiirin bir başka sorunu gündeme geldi. Sorun şuydu. Şiir insana umut vermek zorunda mı. Bizler bu konuda değerlendirme yaparken nasıl bir sınıflandırma yapacağız. Şair umutsuz olamaz mı. O da insan. Onun da acıları var. Bireysel yaşamında kendini kötü hissettiği anlar olamaz mı. Kendisi umutsuzken nasıl olur da başkalarına şiirleriyle umut verebilir. Benim buradaki ölçütlerimden biri şairin okura karşı sorumluluğudur. İnsan türüne duyduğu sevgiyle bütünleşen bir sorumluluk. Bir başka ölçütüm şu. Umutsuzluğun içinde bile bir umut görmek yaşama bakış sorunudur. Kötü günlerin geçip gidebileceğini bilmek yaşamı diyalektik bir kavrayışla içselleştirmekle olasıdır. Umutsuzluğu mutlaklaştırmak, umutsuzluğu dondurmak yaşama aykırı bir tavırdır. Bu tavır şairin hiçliğe hapsolmasıdır. Bu hiçlikten şiir çıkmaz.

Örnek olarak Rüştü Onur'u verdim. 22 yaşında veremden ölen şair, bir mektubunda çektiği onca acıya karşın şiirlerini umutla bitirdiğini söyler. Yaşamı yoksunluklarla geçen şair ölmek üzereyken bile umudunu yitirmemişti.

25 Ekim 2005

Dün Rüştü Onur'un kitabını aradım kütüphanemde. Bulamadım, söylendim durdum. Kimbilir kime verdim, o da getirmedi. Bir daha kitabımı kimseye vermeyeceğim. Hatta bu akşam şiir atölyesinde kimdeyse getirsin diye kitabımı isteyeceğim. Bugün *İnsancıl*'da çalışırken Ahmet Muhip Dıranas'la ilgili kütüphanede neler var diye bakarken, birden incecik kitabı görüverdim. Kadir Tuncer'in Rüştü Onur'a ilişkin hazırladığı kitap. Zaten Cengiz Gündoğdu sık sık aranan bulunmaz, der. Bu çıkarıma göre aramıyor gibi yapacaksın, kazara bulma olasılığın artar.

Kitabı buldum ya artık Rüştü Onur'un Salah Birsel'e yazdığı mektuptan alıntı yapabilirim. Şairin sıkıntılarının küçük bir özeti mektuptan alıntılıyorum.

Okul Açıldı

Kale kapılıdır mekanlar
asık yüzlüdür büyükler
upuzun koridordan korkup
duvara çarpan çocuk kanar.

Zilin coşkusuyla
kaçsa sınıftaki boğuntudan
bahçenin betonları kalın
çatlatmak umutlarını
zilin sopasıyla sokulur sınıfa
Son zille
diz çöker kapılar
dışarda milyon kök
suyunu bekliyor çocuk

Meryem ORUÇ

"Salah, her şeyden nefret ediyorum. Biz hastayız. Bakılmak lazım, hani para, hani sanatoryum, hani şefkat. 6 aydır sıra bekliyorum. Ağır hasta olsaydık, sanatoryum emri, biz toprağa girdikten sonra gelecekti. Hayat bu. Tuttuğum her kapının kulpu elimde kaldı. Güvendiğim bütün dağlara kar yağdı ve ben bütün şiirlerimi mahrumiyet içinde yazdığım halde onlarda neden saadet kokuyor. Saadeti ömrümde bir kere olsun tatmış adam değilim. Ve bütün insanlara haykırıyorum: BEN SİZİ DÜŞÜNÜYORUM. SİZİN BENİ DÜŞÜNMEDİĞİNİZİ BİLDİĞİM HALDE (...)" **"Şeyh Dede Şair Torun Devrekli Rüştü Onur**, Kadir Tuncer, Tusak Yayınları, Birinci Basım, Eylül 2002, s.33)

3 Ağustos 1920'de doğar şair. Ulusal kurtuluş savaşı yıllarında. Zonguldak ve çevresinin siyasi çalkantılarla sarıldığı dönem. Kısacak yaşamı ikinci paylaşım savaşı henüz bitmeden, 1942'de sona erer. Geride şiirlerini bırakır.

"Memnuniyet" başlıklı şiirini okuyorum.

"Benden zarar gelmez / Kovanındaki arıya / Yuvasındaki kuşa / ben kendi halimde yaşarım / Şapkamın altında. / Sebepsiz gülüşüm caddelerde / Memnuniyetimden / Ve bu çılgınlık delicesine / İçimden geliyor. / Dilsiz değilim susamam / Öyle ölüler gibi / Bu güzel dünya ortasında."

Konuş sen şair, şiirinle. Ateşin ve gülün kucağında, savaşın ortasında, yoksulluğun, kimsesizliğin umudunu sömüremediği yeni şafakların şairi. Konuş sen.

BİR ESTETİK DENEMESİ

ARİSTOTELES'İN POİETİKA ADLI ESERİNDEKİ ESTETİK ÖLÇÜTLERE GÖRE KRAL OİDİPUS TRAGEDYASININ İRDELENMESİ (II)

Servet ÇOLAK

6. Düşünceler

Tragedyanın altı öğesinden biridir. Düşünce, konuşma ya da eylem aracılığıyla ortaya çıkar.

Aristoteles şöyle der:

"Düşünce (...) konuya ait olanları ve konuyla uyum içinde bulunanları söyleyebilmektir."(35)

Aristoteles'e göre düşünce de keyfi değildir. Dış dünyayla sıkı bir ilişki içindedir. Yaşam koşulları düşünceleri etkiler. Düşünce, koşulların yalın bir yansıması değildir. Kendi özgür iç hareketi vardır.

Düşünce, eylemle iç içedir. Eylemlerimizin hepsi olmasa bile, önemli bir bölümü düşünceden gelir (ayrıca sezgiden, duygudan vb.). Düşünce doğrudan değil, eylem aracılığıyla koşulları etkiler.

Özetlersek, bir üçgen çıkar karşımıza.

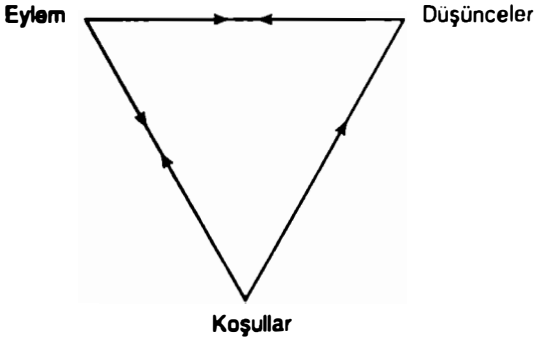

Oidipus, koşulların gerektirdiği biçimde konuşur. Şöyle der:

"Pekala; bu davayı başından ele alıp aydınlatacağım."(36)

Kahinin dediğine göre, Laios'un katili, Thebai'den çıkarılırsa veba son bulacaktır. Oidipus, katil için şöyle der:

"(...) cezası, bu memleketten sürülüp çıkarılmak olacak"(37)

7. Dil

Aristoteles şöyle der:

"Sözel ifadenin başarı ölçüsü, açık olmak ve sığlıktan kaçınmaktır."(38)

Dil açıklığı, bir eserin anlaşılmasında esas öğedir. Ozan neyi göstermek niyetindeyse, bunu kapalı ya da anlaşılmayan bir dille değil, anlaşılır bir dille yapabilir. Anlaşılmaz bir dil, eserle alımlayıcı arasında yüksek bir duvar gibidir. Duvarın arkasını görmek ek bir çaba gerektirir.

Karışık bir dil neyi gösterir? Ya yazarın kafa karışıklığını, ya dili kullanmadaki beceriksizliğini, ya da ikisini.

Yazar, bir küme seçkin için yazabilir mi? Hayır. İnsanlığın büyük çoğunluğunu oluşturan emekçi insanlar için, onların anlayabileceği biçimde yazmalıdır. Çünkü, burada gerçekte bir seçme hakkı yoktur. Yazar insan için yazmakla, insanlığın belli bir tarihsel döneminde, belli bir ülkede kendisini yetiştiren evrensel dünya toplumunun bir parçası olan topluma sorumluluğunun bilincinde olduğunu gösterir. Yazarın yazdıkları bilinç durumunu dışa vuran belgelerdir.

Ama bu özen eserin niteliğinin düşürülmesi anlamına gelmez. Burada esas sorun toplumun sanat ve estetik bilincinin yükseltilmesiyle çözülür. Yoksa yazarların kişisel çabaları yeterli değildir. Bir sınırı vardır.

Tolstoy, yazar halk için yazmalıdır, der. Bunun için cümleler kısa, anlaşılır olmalıdır.

Kral Oidipus'ta açık, anlaşılır bir dil var. Hiçbir karakter bilmece gibi konuşmaz.

Dil berraktır. Bir ırmak gibi akar.

8. Çatışkı

Aristoteles, Poetika'da çatışkı kavramını kullanmaz. Poetika'da bir yerde çatışkı kavramına yaklaşır. Trajik kişiyi tanımlarken şöyle der:

"Tragedyanın konusu olan kişi ne erdem ve adalet bakımından öteki insanlardan üstündür ne de kötülüğü ya da acımasızlığı yüzünden mutsuzluğa düşmüştür; insanlar arasında büyük bir üne sahip ve mutluluk içinde yaşayan, ama bir yanılgı yüzünden mutsuzluğa yuvarlanmış kişidir tragedyanın konusu."(39)

Oidipus bu tanıma uyar. Başına gelecek felaketleri öğrenince bunları önlemek ister. Başına gelecekleri beklemez. Yazgısını kabul etmez. Değiştirmek ister. Bir yanılgıya düşerek Korinthos'tan ayrılır. Ama tanrıların bile değiştiremediği anenke'yi Oidipus da değiştiremez. Phoibos (Apollon)'la bir mücadeleye girer. Bunu şöyle ifade eder:

"İnsafsız bir tanrı musallat olmuş başıma; beni felaketlere sürüklüyor."(40)

Tanrıyla mücadeleye giren bir başka örnek Odysseus'tur. Poseidon (Deniz Tanrısı), Troya Savaşı'ndan dönen Odysseus'u durmadan kovalar. Odysseus tüm yoldaşlarını yitirir. Sonunda tek başına ülkesine dönmeyi başarır.

Oidipus şöyle der:

"Kaderin çocuğu olmakla övünürüm, bundan da bir utanç duymam. Kader benim anam."(41)

Oidipus'un yazgıyla bir mücadeleye girdiğini görüyoruz. Oidipus, felaketi önlemek isterken, felaketin ortasına düşer. Bu yenilgi trajik etkiyi verir. Apollon'a yenilince şöyle der:

"Alnıma yazılan çıkacak."(42)

Bugün çatışkıyı dörde ayırıyoruz:

1. İnsan- doğa çatışması (insanla deprem, sel, fırtına, çöl... arasında)

2. İnsan- toplum çatışması (insanla gelenekler, devlet, örgüt...arasında)

3. İnsan- insan çatışması (iki kişinin çatışması)

4. İnsanın iç çatışması (düşünsel, duygusal)

Kral Oidipus'ta bunları inceleyelim.

1. Eserde insan- doğa çatışması vebanın meydana getirdiği yıkım biçiminde karşımıza çıkıyor. Bunun nedeni Laios'un katilinin kentte yaşamasıdır. Eserin yazıldığı dönemin dinsel inancına göre, doğa bağımsız değildir. Tanrıların egemenliğindedir. Yeryüzündeki yıkımlar tanrılara bağlanır.

Bu nedenle Thebai'deki veba salgını tanrılardan gelir. [Bir mikroptan (Yersinia pestis'ten) değil.] Hastalığın gitgide yayılmasının nedeni katilin cezasını çekmemesidir. (Yoksa bitler aracılığıyla ortaya çıkan salgın değil.)

2. Kral Oidipus tragedyasında insan- toplum çatışması görmüyoruz. Tam tersine, veba salgınını durdurmak amacıyla, Oidipus'un toplumla birlikte hareket ettiğini görüyoruz.

3. İnsan-insan çatışması

Oidipus, iki kişiyle çatışmaya girer: Teiresias, Kreon

a- Teiresias Oidipus'a şöyle der:

"Yazık, çok yazık! Bilgi, bilene zarar getirirse, ne müthiş şeydir!"(43)

"Aranılan katil sensin."(44)

"(...) kötülüğü kendinde ara." (45)

"Doğduğun gün öldün." (46)

b- Oidipus, Kreon'u kendisine ihanet etmekle, kahin Teiresias'la bir olup kendisini devirmeyi planlamakla suçlar.

Kreon şöyle der:

"İyi düşünürsen, öyle şey yapmayacağımı anlarsın. (...) Kral gibi yaşamak, benim için kral olmaktan daha iyi. Her akıllı insan böyle düşünür." (47)

"(...) mantığa sığmaz bu." (48)

"Adaletsiz krala boyun eğilmez." (49)

4. İnsanın iç çatışması

İokaste, Laios'un nasıl öldürüldüğünü anlatır.

Oidipus kendinden kuşkulanır. Şöyle der:

"Anlattıkların çok kuşkulandırdı beni, aklımı perişan etti."

"Ey Zeus! Beni böyle mi mahvedecektin?"

"Eyvah! Korkarım, biraz önce, bilmeden kendime lanetler yağdırdım."(50)

"Korkuyorum, kahinin dedikleri çıkacak diye korkuyorum."(51)

9. Duygusal Etki

Aristoteles duygusal etkiyi şöyle tanımlar:

"(...)'duygusal etki' ise yıkıcı ve üzücü eylemdir. Sözgelişi sahnede gösterilen ölümler, büyük acılar, yaralamalar ve bunun gibi başkaları."(52)

Duygusal etki, öyküyü gerçekçi kılar. Etkiyi güçlendirir.

Duygusal etki içinde öldürme de vardır. Aristoteles'e göre öldürme, korkunç bir eylemdir. Dört tür korkunç eylem belirler(53). Bunları derecelendirelim.

1. Öldüren, kurbanının kim olduğunu bilir, tanır. Örnek: Medea'nın (Euripides) öz çocuklarını öldürmesi.

Bu eylem trajik etki bakımından en zayıf olanıdır. Hele öldürmeye niyet eder de, bunu yapamazsa, böyle bir eylem tiksinti uyandırır.(1°)

2. Korkunç eylem, kurbanın kim olduğu bilinmeden yapılır.

Bu eylem, trajik etki bakımından ikinci zayıf olandır. (2°)

3. Korkunç eylem, kurbanın kim olduğu bilinmeden yapılır. Ancak, eylemden sonra, yakınlık derecesi öğrenilir. Eylem dram çerçevesinin dışında kalır. Örnek: Oidipus.

Bu eylem, trajik etki bakımından daha üstündür. (3°)

Yaralayıcı öğe ortadan kalkmış, geçmişte kalmıştır.

4. Eylemi yapmak niyetinde olan kişi, kurbanının kim olduğunu, eylemi yapmadan önce öğrenir. Örnek: İphigeneia'nın öldürmeden önce erkek kardeşini tanıması.

En üstün etki bu eylemle sağlanır (4°)

Çünkü, eylem dram çerçevesinin içindedir. Gerilim olur.

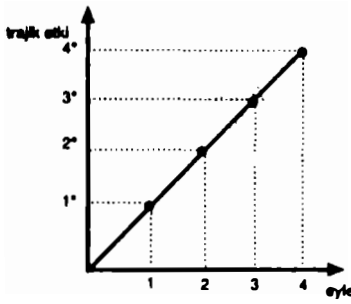

10. Tema

Bir eserin tema'sı varsa, estetik nesnedir. Tema, yazarın sorduğu sorudur. Bu, herhangi bir soru değil, insanı değiştirip dönüştüren bir sorudur. Tema, eserin felsefi çekirdeğidir. Bir düşüncenin, araştırmanın estetize edilmesidir.

Aristoteles, tema kavramını kullanmaz. Ancak, sanat eserinin felsefi yanından söz eder. Şöyle der:

"Tarihçi ile ozan ölçüsüz ya da ölçülü yazmaları bakımından değil (Herodotos'un eserleri ölçüyle yazılmış olsa, ölçüsüz değil de ölçüyle yazılmış olması yüzünden tarih eseri olma özelliğinden bir şey yitirmez), biri olmuş olanları, öteki ise olabilir olanları anlatması bakımından ayrılırlar. Bu yüzden şiir tarihten daha felsefi ve daha üstündür."(54)

Kral Oidipus tragedyasının tema'sı nedir?

Eserin sorusu (tema) şudur: Doğru, aleyhimize olsa bile, araştırılıp açığa çıkarılmalı mıdır?

Yanıt evettir. Eserde *"Doğru, ne pahasına olursa olsun ortaya çıkmalıdır"* düşüncesi estetize edilmiştir.

Bunu eserden örnekleyelim.

İokaste:

"Yalvarırım, beni dinle, öğrenmeye kalkma bunu!"

Oidipus:

"Hiçbir şey vazgeçiremez beni bundan; hakikati öğreneceğim."(55)

Koro Başı:

"(...) büyük bir felaket kopacak diye korkuyorum."

Oidipus:

"Koparsa kopsun! Soyum ne kadar aşağılık olursa olsun, bunu bilmek istiyorum."(56)

11. Tipleştirme

Tip, tipleştirme kavramları Aristoteles zamanında yoktu. Yine de dönemin sanat eserlerinde tipleştirme yapıldığını görüyoruz. Aristoteles şu sözlerle bunu anlatır:

"(...) şiir geneli, beriki ise [tarih] tek tek olanları anlatır. 'Genel', belli özellikte olan birinin belli özellikteki bir şeyi olasılık ya da zorunluluk açısından söylemesi veya yapmasından oluşur; şiir tek tek adlar vermesine karşın bunu amaçlar."(57)

Şiir ya da başka bir sanat eseri tümevarımla insanı anlatır. Bir insanın acısından, sevincinden, davranışlarından insanlığa ulaşır. Anlatılan insan, birçok insandan alınan parçalarla kurulduğu için tip(ik)tir. Bu nedenle tip toplumsal yaşamda yoktur. Tipin kimi parçalarını taşıyan insanlar vardır.

Eser, belirli bir insanı (*tekili*) anlatmakla, insanlığı (*geneli*) anlatır. Tekilde geneli gösterir. Tipleştirme gerçekçi bir eserin esas öğelerinden biridir.

Kral Oidipus başarılı bir tiptir. Kahramanlık Çağı'nın insan yapısını yansıtır.

12. Canlandırma

Canlandırma nedir?

Şöyle diyebiliriz: Canlandırma, eserde yaşamın nabız atışlarıdır. Öykünün inandırıcılığı, etkisi, gerçekliğe uygunluğu canlandırmayla sağlanır. Başarılı bir canlandırma için yazarın geniş, sağlıklı bir hayal gücü, derin bir duyumsama gücü olmalı.

Aristoteles ozan için şöyle der:

"Öyküleri düzenleme ve dilsel bakımdan işleme sırasında, durumu olabildiğince gözde canlandırmak gerek. Olaylar, sanki oldukları sırada yanındaymış gibi açık bir şekilde görüldüğünde, konuya uygun olanlar bulunabilir ve bunlarla çelişkili olanlar da gözden kaçırılmaz."(58)

Canlandırma, eylemle sağlanır. Tragedya bir eylemin taklidi olduğuna göre, baştan sona bir canlandırmadır.

Kral Oidipus tragedyası canlı bir eserdir. Yaşamın nabız atışları kolayca görülür. Eylemler birbirini izler. Bir akış, hareket vardır.

(Aiskhylos'un Persler tragedyası canlandırma bakımından zayıftır. Durgun bir eserdir. Bunun nedeni anlatımın ağır basmasıdır.)

13. Arınma (Katharsis)

Bu konuya daha önce kısaca değinmiştik. Şimdi açalım.

Aristoteles'e göre tragedyanın bir ödevi vardır. Bu ödev, bireyde meydana gelse de, toplumsaldır.

"Tragedya (...) uyandırdığı acıma ve korku aracılığıyla bu tür duygulanımların arınmasını sağlayarak yapar."(59)

Buna katharsis denir. Aristoteles'in getirdiği arınma kavramı önemlidir.

Katharsis, sanatla ahlak arasında güçlü bir bağ oluşturur. Biz, içimizi tutkulardan temizlemekle, daha ahlaklı oluruz. Sanatın bu ödevi, kimileri karşı çıksa da, bugün de vardır.

Katharsis nasıl ortaya çıkar?

İzleyici, oyundaki karakterlerle özdeşleşir. Onların çelişkilerini, acılarını, sevinçlerini yaşar.

Ozan Oyun İzleyici Katharsis

Eser, bireyi değiştirmekle toplumu da değiştirir.

Yazar Estetik Nesne Alımlayıcı
Estetik birey Estetik Toplum

Oidipus'a gelince,

Oidipus, katharsis ödevini yerine getiren bir eserdir. Biz eseri okurken Oidipus'a acırız. Eserin sonunda yaşananlar insanda acı ve korku yaratır. Eser bizi sarsar, değiştirir. Böylece bizi tutkulardan temizler.

Eserden örnekleyelim:

Koro başı:

"Çok acınacak haldesin; hem felakete uğradığın için, hem de başına gelenleri anlayacak bir ruh taşıdığın için. (...)"(60)

Oidipus:

"(...) daha büyük belalara uğramak için ölümden kurtuldum."(61)

Kreon:

"Her istediğini almak huyundan vazgeçmeyecek misin? Gördün ki, bugüne kadar elde ettiklerin hayırlı olmadı senin için."(62)

Kreon'un sözlerinde insanın isteklerini sınırlaması, tutkularından arınması vurgulanıyor. Maddi ya da manevi mülkiyet insanı felakete sürükler. İnsan edindiği mülklerin, mülkiyetine girer. Üzerinde iktidar kurduklarının kölesi olur.

Katharsis, tragedyanın neresindedir? Önemi nedir?

Aristoteles:

"Taklit yalnızca tamamlanmış eylemi değil, aynı zamanda korkutucu ve acıma uyandıran eylemi de konu edinir; bunlar ise özellikle (ve daha çok) imgelerin birbirini takip etmesinden dolayı ortaya çıkarlar. Böylece tragedyanın sahip olduğu olağanüstülük, rastlantı eseri ya da talihe bağlı olarak ortaya çıkan olağanüstülükten daha fazladır"(63)

Aristoteles ne demek istiyor?

Önce taklitin (tragedyanın) özelliklerini belirtiyor:

1. Tamamlanmış bir eylemdir.

2. Korkutucu ve acıma uyandıran bir eylemdir.

Eylemin tamamlanmış olması bir nicelik sorunudur. Teknik bir durumu anlatır. (Zaman içinde bir büyüklük)

Eylemin korku ve acıma duyguları uyandırması bir nitelik sorunudur. Tragedyanın ödevidir(düşünsel, psikolojik etki).

Korku ve acıma duyguları nasıl uyandırılacaktır?

İmgelerin birbirini izlemesiyle bu duygular uyandırılır. "Olağanüstülük", tragedyanın en etkili öğesidir. Başka bir deyişle tragedya gücünü olağanüstü'nün gücünden alır. Arınmayı sağlayan da budur.

Olağanüstü de olasılık ya da zorunluluk yasalarına göre meydana gelir.

Oidipus'ta olağanüstü olan nedir?

Bir tanrı (Apollon), Oidipus'a düşmandır. Oidipus, bilmeden rastlantıyla babasını öldürmüştür. Bir kenti (Thebai) bir canavardan (sfenks) kurtarmıştır. Bu kente kral olmuştur. Annesiyle evlenmiştir. Çocukları, aynı zamanda kardeşleridir. Annesi, karısıdır. Oidipus aradığı doğrunun kurbanı olur.

14. Baht Dönüşü (Peripetie)

Baht dönüşü öykünün bir öğesidir.

Aristoteles:

"Bunların ise (baht dönüşü ve tanınmaların) tam da öykünün yapısından çıkması gerekir" (64)

Aristoteles, baht dönüşü ve tanınmanın keyfi olamayacağını söylüyor. Bunlar öykünün yapısından (nedensellik ilişkilerine göre) çıkmalıdır.

Baht dönüşü nedir?

"(...) 'baht dönüşü', olan bitenin tam ters yöne doğru değişmesidir" (65)

Kral Oidipus'ta iki tane baht dönüşü vardır. Biri oyunun içindedir, ötekiyse dışındadır.

1. Dramın dışında kalan baht dönüşü:

Oidipus Delphoi tapınağına gider. Phoibos'tan başına gelecek felaketleri öğrenir. Bundan kaçınmak amacıyla Korinthos'tan ayrılır. Bunu yapmakla felaketlere giden yola girer. Oidipus'un eylemi, düşündüğünün tam tersine döner.

2. Dramın içindeki baht dönüşü. Bunu Aristoteles'ten dinleyelim:

"Sözgelişi Oidipous'ta Oidipous'u sevindirmek ve annesine ilişkin korkusunu yok etmek için Oidipous'a gelen kişi, ona gerçekte kim olduğunu açıkladığında amacının tam tersi bir etki yaratır" (66)

Yeri gelmişken söyleyelim. N. Kalaycı eserin bu bölümüne 44 numaralı dipnotu düşmüş. Buna göre, baht dönüşüne yol açan kişi, Korinthos'tan gelen habercidir. Oysa, bize göre doğrusu, Laios'un kölesi çoban olmalıdır.

Şimdi eserde bunu inceleyelim.

Oidipus:

"Bütün ümidim o çobanda; onu bekliyorum." (67)

Burası baht dönüşünün başladığı yerdir. Laios'un çobanlık yapan kölesi beklenir. Çoban, Laios'un öldürülmesinin hemen ardından saraya gelmiştir. O zamanki anlatımında Laios'u bir grup haydutun öldürdüğünü söylemiştir. Böylece çobanın gelmesiyle Oidipus üzerindeki kuşkuların kalkacağı beklenir.

Ama düşünülenin tam tersi bir durum ortaya çıkar. Katilin Oidipus olduğu anlaşılır.

Çoban (Laios'un kölesi):

"Eğer sen o çocuksan, bilesin, bahtı kara doğdun dünyaya..." (68)

15. Tanınma (Anagnorisis)

Aristoteles, tanınma öykünün yapısından çıkmalıdır, der. Bunun, olasılık ya da zorunluluk yasalarına göre, daha önce meydana gelmiş olaylarla ilişkili olması gerektiğini ekler.

Peki, tanınma nedir?

Aristoteles:

"Adının da gösterdiği gibi 'tanınma', bilgisizlikten bilgiye geçiştir." (69)

Tanınma türleri nedir?

Aristoteles beş tür tanınma belirler.(70)

1. İşaretler aracılığıyla tanınma.

Nişan, bir iz, belirti, işarettir.

Aristoteles işaretleri ikiye ayırır:

a) Doğuştan. Örnek: ben

b) Edinilmiş. Bu da ikiye ayrılır:

- beden üzerinde: Örn.:yara izi.
- beden dışında: Örn.:kolye, tekne...

Aristoteles'e göre nişan yoluyla tanınma en az sanatsal olandır.

2. Ozanın uydurduğu tanınma.

3. Anımsama yoluyla tanınma.

4. Tasıma dayanan tanınma. Bu da iki türlüdür. Doğru ve aykırı tasım.

5. Olayların kendisinden çıkan tanınma.

Aristoteles'e göre en sanatsal olanı budur.

Tanınmaları şöyle toparlayabiliriz:

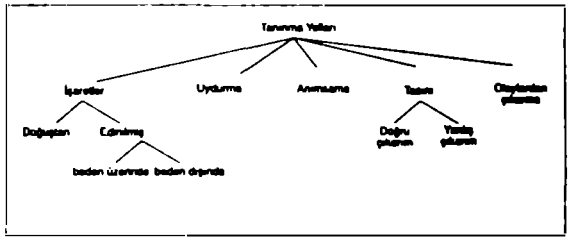

Oidipus'ta tanınma nasıl olur, ona bakalım.

Laios'un öldürülmesine tanık olan çoban gelir. İokaste, bu çobana, Kitharion dağına bırakması için bebek Oidipus'u vermiştir. Adam çocuğu Korinthos'lu bir çobana vermiştir. Bunun nedenini şöyle açıklar:

"Acıdım da ondan, efendimiz; onu, başka bir memlekete, kendi memleketine götürür diye düşünmüştüm. Onu kurtarmakla başına daha büyük belalar açtım..." (71)

Çoban, Oidipus'u tanır.

Tanınma olayların kendisinden çıkar.

Tanınmayla baht dönüşü birlikte meydana geldiği için daha güçlü bir sanatsal etki doğurur. Bu durum öyküyü karmaşık yapar.

16. Nesnelerin Birliği

Nesnelerin birliği kavramı Aristoteles zamanında bilinmese bile, sanat eserlerinde vardı.

Nesnelerin birliği, karakterlerin duyguları, psikolojisi, düşünceleri ile mekan, doğa ya da nesneler arasında ilişki kurulmasıdır. Nesnelerin birliği, karakterin içinde bulunduğu durumu anlamamıza yardım eder. Eseri gerçekçi yapan öğelerden biridir.

İnsanın içsel dünyasıyla bir bulut, yağmur, ağaç, güneş, mezarlık, gece vb. arasında ilişki kurulur.

Nesnelerin Birliği, öyküde, romanda karakterle ilişkili betimleme ile sağlanır. Tragedyada sahne düzeniyle.

Aristoteles:

"Sahne düzeni ise ruhu etkilemesine karşın hem sanata en uzak olan hem de şiir sanatına en az özgü olandır.(...) Ayrıca sahne düzeninin gerçekleştirilmesi, ozanın ustalığından çok dekorcunun zanaatıyla ilgilidir."(72)

Sahne tasarımını tragedyaya Sophokles'in getirdiğini söyler Aristoteles.

17. Nedensellik

Aristoteles nedensellik kavramını poietika'da kullanmaz.

Bugün sanat esesrinde nedensellikten şunu anlıyoruz:

- Eylemler, bir neden-sonuç ilişkisi içinde ortaya çıkarlar. Keyfi değildirler.
- Nedensellik, zorunluluk ya da olasılık yasalarına göre işler. Rastlantıların eserde etkili olması, olasılık yasasına göre olur. Rastlantı, karakterin eyleminin akışına denk düştüğünde, zorunlu hale gelir.
- Nedensellik, aynı zamanda, olayların/eylemlerin birbirleriyle doğru biçimde bağlanmasıdır.

Aristoteles:

"Bunların içinde en önemlisi olay örgüsüdür."(73)

"Düşünce (...) Konuya ait olanları ve konuyla uyum içinde bulunanları söyleyebilmektir."(74)

"Karakterleri, olayları düzenlemede olduğu gibi, daima zorunluluk ya da olasılık bakımından ele almak gerekir; yani, gerek belirli özelliklere sahip olan birinin belirli tarzda konuşması ve eylemesi, gerekse bir şeyin başka bir şeyin ardından gelişi, zorunluluk ya da olasılık bakımından incelenmelidir."(75)

Aristoteles burada nedenselliği anlatıyor:

- olay örgüsü.
- konuya ait ve konuyla uyumlu konuşmak.
- karakterleri zorunluluk ya da olasılık bakımından ele almak.

Oidipus'a gelelim.

1. Oidipus'un dram dışında kalan öyküsünde sağlam bir nedensellik vardır. Oidipus "uydurma evlat" olduğunu öğrendiği için Phoibos'a gider. Babasını öldürüp annesiyle evleneceğini öğrendiği için Korinthos'u terkeder. Burada zorunluluk yasası işler.

Oidipus'un yolda babasıyla karşılaşıp onu öldürmesi, sonra sfenksi öldürmesi, Thebai'yi kurtarması kehanete göre zorunludur. Ama bize rastlantı gibi görünür.

Oidipus, Thebai'yi sfenksten kurtardığı için kral yapılır. Thebai kralı olan Oidipus, Laios'un dul karısı İokaste'yle, yani annesiyle evlenir.

Bunlar nedensellik ilişkisine göre olur.

2. Dram içinde kalan nedensellik.

Thebai'de veba salgını vardır. Kent hastalıktan kırılmaktadır. Oidipus da bu durumdan acı çeker. Sorunu saptamak için harekete geçer. Böylece dram bir nedensellikle başlar. Burada zorunluluk yasası işler.

Oidipus, kahinle konuşur. Kahinin söylediklerine karşın, araştırmayı sürdürür. Bu tutum doğruyu saptama çabasıdır. Böyle bir davranış bazı insanlar için olasıdır. Ama Oidipus için zorunludur.

Korinthos'tan bir haberci gelir. Oidipus'a babasının öldüğünü söyler. Böyle bir şey olasıdır. Haberci, Laios'un kölesiyle (çoban) birlikte Oidipus'un kim olduğunu açığa çıkarır. Oidipus, bu iki kişi yan yana gelmeseydi, kim olduğunu öğrenemezdi. Böylece habercinin olasılık yasalarına göre Thebai'ye geldiğini söyleyebiliriz. Ancak, Oidipus'un geçmişinin aydınlanması için habercinin gelişi zorunludur.

18. Düğüm-Çözüm

Sanat eseri düz bir çizgi gibi değildir. İnişler, çıkışlar, çatışkılar, çözümler vardır.

Aristoteles:

"Her tragedyada bir düğüm, bir de çözüm bulunur: Öykünün dışında kalan olaylar ile içinde yer alan olayların bir kısmı çoğunlukla düğümü, geri kalanlar ise çözümü oluşturur. 'Düğüm' derken, başlangıçtan mutluluk ya da mutsuzluğa doğru değişikliğin gerçekleştiği sınıra kadar olan bölümü; 'çözüm' derken, değişikliğin gerçekleştiği yerin başından sona kadar olan bölümü anlıyorum."(76)

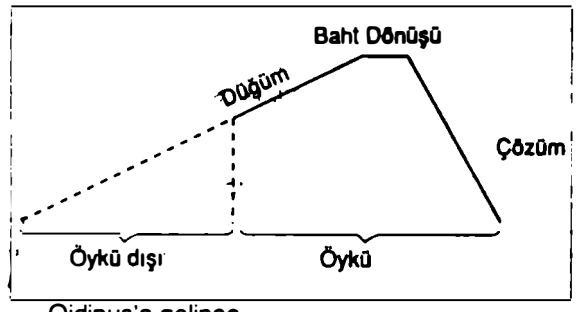

Oidipus'a gelince.

Birinci yanöyküde (episodta) Teiresias gelir. Oidipus'a veba salgınına neden olan suçlunun kendisi olduğunu söyler. Oidipus bunu reddeder. Kreon'un kahinle birlikte kendisine komplo kurduğunu öne sürer.

İkinci episodta, İokaste Laios'un nasıl öldürüldüğünü anlatır. Oidipus katilin kendisi olabileceğinden kuşkulanır. Bunun böyle olup olmadığının anlaşılması için olaya tanık olan çoban çağrılır.

Çünkü, Oidipus'un kendini temize çıkarmasının tek yolu budur. Burası baht dönüşünün başladığı yer olarak kabul edilebilir.

Oidipus:

"Bütün ümidim o çobanda; onu bekliyorum."(77)

Öyleyse, Aristoteles'e göre düğüm buraya kadardır. (Çünkü, bu episod baht dönüşüne sınır oluşturur.)

Ama baht dönüşü bu episodta olmaz.

Baht dönüşü dördüncü episodta olur. Beklenen çoban Oidipus'u tanır. Tanınmayla birlikte baht dönüşü meydana gelir.

Laios'un kölesi:

"(...) Eğer sen o çocuksan, bilesin, bahtı kara doğdun dünyaya...

Oidipus:

"Her şey aydınlandı artık..."(78)

Bu baht dönüşüdür. Bundan sonra dördüncü koro şarkısı gelir. Sonra da eksodos. Eksodos çözümün belirginleştiği yerdir.

Peki, üçüncü episodun işlevi nedir?

Yazar, ikinci episodtan sonra düğümü hemen çözmez. Öyle olsaydı, üçüncü episodta baht dönüşü olurdu. Sophokles üçüncü episodta ara bir düğüm atar. Bu ara düğüm asıl düğüme eklenir. Sonunda baht dönüşü ortaya çıktığında, etki büyür. Çünkü, üçüncü episodla oyundaki gerilim hafif gevşer. Ama bu gevşeme daha güçlü etkide bulunmak içindir.

Aristoteles'in sözünü ettiği bu tekniği günümüzde örge-çatışkı-çözüm biçiminde kullanıyoruz.

Aristoteles:

"Pek çok ozan öykü'yü iyi dokumuş, ancak kötü çözmüştür; oysa onların ikisine de hakim olmak gerek."[79]

Bu bakımdan Oidipus tragedyası başarılıdır.

19. Tragedya Türleri

Aristoteles dört tür tragedya olduğunu söyler(80): Karmaşık, patetik, karakter betimleyici, [yalın]

Kral Oidipus, karmaşık bir tragedyadır. Baht dönüşü, tanınma vardır.

19. Üç Birlik Kuralı

Tragedyada üç birlik kuralı yer, zaman, olay birliği olmasıdır.

Aristoteles:

"Tragedya, olabildiğince güneşin tek bir dönüş süresiyle sınırlamaya çalışır kendini ya da bunu pek az aşar."(81)

Buradan, tragedyanın bir günde oynanabilecek uzunlukta olması gerektiğini çıkarıyoruz. Bu da bizi üç birlik kuralından zamanda birlik kuralına götürür. Zamanda birlik, tragedyanın taklit ettiği eylemin bir gün içinde olup bitmesidir.

Olayda birlik: Tek bir öykünün anlatılması.

Mekanda birlik: Taklit edilen eylemin tek bir mekanda geçmesi.

Kral Oidipus'a gelince.

1. Zamanda birlik: Tragedyada geçen olaylar, taklit edilen eylem bir günde ortaya çıkar.

2. Olayda birlik: Oidipus veba salgınının nedenini arar.

3. Mekanda birlik: Thebai kentinde sarayın önü.

21. Kurgu

Aristoteles, ozanın işi 'olabilir olan'ı anlatmaktır, der.

Yazar olabilir olanı nasıl anlatır? Kurguyla. Kurgu, birçok olayın bir soru sormak ya da bir şey anlatmak amacıyla uygun biçimde birbirine bağlanmasıdır. Eserin iskeletidir.

Aristoteles, tragedyayı bütünlüklü, tamamlanmış, ne eksiği, ne de fazlası olan bir yapı gibi anlatır. Bu yaklaşım bugün de sanat eseri için geçerlidir.

Aristoteles:

"(...) eylemin taklidi olan öykü de birlikli ve bütün bir eylemin taklidi olmalıdır; olayların birbirine bağlanmış parçaları, bir parça çıkarıldığında ya da yeri değiştirildiğinde bütünü de değiştirecek ya da farklı bir yöne götürecek biçimde düzenlenmelidir; çünkü bulunması ya da bulunmaması hiçbir belirgin farklılık yaratmayan şey bütünün parçası olamaz."(82)

Eser bir bütündür. Her parçanın bir işlevi vardır. Bu anlamda eser (bütün), parçalardan oluşur. Parçalar birbirinin içine geçmiştir. Aralarında organik bir ilişki vardır.

"Bazı tragedyalarda ise bilindik hiçbir ad yoktur; (...) adlar ve olaylar kurgudur, uyandırdığı hoşlanma duygusu ise hiç de daha az değildir. Öyleyse tragedyaların konusu olan olaylara tamamıyla bağlı kalmak gerekmez. Çünkü buna bağlı kalmak gülünçtür"(83)

Aristoteles bu sözlerle günümüz sanatına da ışık tutuyor. Yazar eserini oluştururken gerçekliği olduğu gibi yansıtmamalıdır. Bu, doğalcı yöntemdir.. Önemliyle önemsizi ayıklamadığından sanatsal bakımdan başarısızdır. Sıkıcıdır (*"gülünçtür"*). Gerçekliği bir ayna gibi yansıtmak sanatçının değil, belgeselci ya da gazetecinin işidir.

Sanat esrinde her parça, bütünün vazgeçilmez bir öğesi olmalıdır.

Aristoteles:

"Koro, oyunculardan biriymiş gibi ele alınmalı, bütünün bir parçası olmalı ve Euripides'te olduğu gibi değil de Sophokles'te olduğu gibi bütünü desteklemelidir."(84)

Kral Oidipus'un kurgusu başarılıdır.

22. Güzel (Estetik Nesne)

Sanat felsefesinin temel sorusu şudur: Güzel nedir?

Bugün güzel denince estetik nesne anlaşılır. Estetik nesne, hoşa gider. Ama sadece hoşa giden değildir. O, aynı zamanda güzel olandır.

Peki, güzel nedir?

Güzel, bir düşüncenin estetize edilmesidir. Ama bu düşünce herhangi bir düşünce değildir. İnsana katkı yapan, sorduğu soruyla insanı değiştirip geliştiren bir düşünce olmalıdır.

Estetik nesne, tema'sı olan eserdir. Tema bütünlüklü, uygun bir biçimle ortaya konacaktır.

Şimdi Aristoteles'e gelelim.

"En inandırıcı ozanlar, aynı doğaya sahip oldukları için kendilerini duygulanımların içine sokabilenlerdir; korkmuş olan kişi korkuyu, öfkelenmiş olan da öfkeyi en gerçekçi biçimde verir."(85)

Burada söylenmek istenen, yazarın yazdığı her şeyi mutlaka somut yaşaması değildir. Yazarın anlattığı ruh durumunu, düşünceyi, duyguyu bilmesi ya da duyumsamasıdır. Bir sanat eserinin gerçekçi olabilmesi için gerçekliğe tıpa tıp uyması gerekmez. Daha doğrusu uymamalıdır. Çünkü, sanat eseri bir kurgudur.

Yazar, gerçeklikten (somuttan) etkilenip bir eser meydana getirirken (soyutlama) sağlıklı ilişkiler kurabilirse eser gerçekçi olur. Bu da bize, sanatın, bir geçim aracı ya da eğlence değil, estetik bir kurgu olduğunu gözterir.

"Ayrıca hem canlı varlıkta hem de parçaların düzenlenmesinden oluşmuş her tek eserde bulunan güzellik, yalnızca düzenli olmayı değil rastgele olmayan bir uzunluk barındırmayı da gerektirir; çünkü güzellik hem boyutta hem de düzendedir."(86)

Aristoteles güzelde şunları arıyor:

1. Düzen.

2- Uygun boyut.

İlk bakışta Aristoteles'in güzeli teknik ya da biçimsel kavradığı söylenebilir. Ama öyle değil. Çünkü, biçim (düzen ve uygun boyut) içeriği açığa çıkarır. Onu görünür kılar. Uygun bir biçim, içeriği kuvvetlendirir. En iyi biçim, içeriği en anlaşılır kılan biçimdir. Tematik soruyu ortaya koyandır.

Aristoteles güzel için *"kavranabilir olmak koşuluyla"*(87) kaydını koyar. Kavranabilirlik, eserin içerikle ilgili bir niteliğidir. Eserin anlaşılabilir olmasıdır. Böylece Aristoteles'in sanat eserine bütünlüklü yaklaştığını görüyoruz. Çünkü, güzel, eserin bütününe ilişkindir.

Dipnotlar

35- poietika, 1450b5
36- K. Oidipus, s.35
37- age, s.41
38- poietika, 1458a15- 20
39- age, 1453a5-15
40- K. Oidipus, s.77
41- age, s.95
42- age, s.116
43- age, s.45
44- age, s.49
45- age, s.50
46- age, s.53
47- age, s.63
48- age, s.65
49- age, s.65
50- age, s.72-73
51- age, s.74
52- poietika, 1452b10
53- age, 1453b25-35
54- age, 1451b-5
55- K. Oidipus, s.94
56- age, s.95
57- poietika, 1451b5-10
58- age, 1455a20-25
59- age, 1449b25-30
60- K. Oidipus, s.111
61- age, s.116
62- age, s.120
63- poietika, 1452a-5
64- age, 1452a15
65- age, 1452a20
66- age, 1452a20-25
67- K. Oidipus, s.78
68- age, s.104
69- poietika, 1452a30
70- age, 1454b20-1455a20
71- K. Oidipus, s.104
72- poietika, 1450b15-20
73- age, 1450a15
74- age, 1450b5
75- age, 1454a30-1454b
76- age, 1455b25-30
77- K. Oidipus, s.78
78- age, s.104
79- poietika, 1456a10
80- age, 1455b30

Berrin Taş'ın
Cehennem Şiirleri

Kan içen Kral'a karşı
Demirci Kava madeni işlediği
ateşini yakıyordu
Bir emekçinin ellerinde
özgürlüğe dönüşüyordu ateş
Ateş bulaşırken
dört tağın yükseğine
insanlar birleşiyordu
Ateşin çemberi daralıyorken
özgürlük genişliyordu
Demir Kava'nın emekçi ellerinde

Demirci Kava
ateşini ozanlara bırakmıştı
Kan içen kralların çoğaldığı günlere
ozan onurlu bir ateş yakıyordu tekrar
Şiirin alevinde
biçimleniyordu özgürlük
"Cehennem Şiirleri"
madeni eritiyordu
İşlenen madende
insan yüzleri oluşuyordu

Sıraç IRMAK

81- age, 1449b10-15
82- age, 1451a30- 35
83- age, 1451b20-25
84- age, 1456a25-30
85- age, 1455a30
86- age, 1450b35
87- age, 1451a10

ARNOLD TOYNBEE'NİN TARİH FELSEFESİNİN BAZI TEMEL PROBLEMLERİ

H. Haluk ERDEM

Giriş

Bu çalışmanın konusu İngiliz tarih filozofu Arnold Toynbee'nin tarih felsefesinin temel kavramları olan "tarihte özgürlük", "tarihte determinizm", "tarihin önemi", "tarihe objektif bakış", "tarihe subjektif bakış" ve "uygarlık"tan ne anladığını açıklamak ve birbirleriyle olan ilgilerini göstermektir. İnceleme konularımıza geçmeden önce Toynbee'nin yaşam öyküsüne kısaca değinmek yerinde olacaktır.

14 Nisan 1889 tarihinde Londra'da doğan Toynbee, uygarlıkların çevrimsel gelişmesi ve düşüşüyle ilgili çözümlemelerine dayalı 12 ciltlik *A Study of History (Tarih Bilinci)* adlı yapıtıyla tanınır. Bu yapıtı Toynbee 1934-1961 tarihleri arasında kaleme almıştır. Toynbee bu çalışmasında tarihin sürekliliği ve düzenliliğine ilişkin anlayışını ortaya koyar. Çok kapsamlı ve keskin gözlem gücüne dayandırdığı yapıtında insanlık tarihindeki 26 uygarlığın yükseliş ve düşüşünü inceler. *Der Untergang des Abendlandes (Batı'nın Çöküşü,* 1918-1922) adlı yapıtın yazarı olan Spengler'den farklı olarak uygarlıkların yok oluşunu ileri sürmez. Toynbee'ye göre herhangi bir uygarlığın karşılaşacağı çeşitli güçlüklerin üstesinden gelebilmesi olanaklıdır. Toynbee 1911 yılında Oxford'da Balliol College'den mezun olmuştur. 1912'de Balliol College'de Antikçağ Tarihi dalında öğretim üyesi olmuştur. 1919'da Paris Barış Konferansı'nda İngiltere heyetinde yer almıştır. Daha sonra Londra Üniversitesi'nde Bizans ve Yunan Araştırmaları profesörlüğüne getirilmiştir. 1921-1922 yıllarında Türk Kurtuluş Savaşı sırasında Manchester Guardian Gazetesi'nin muhabirliğini yapmıştır. Toynbee, bu görevde edindiği deneyimlerinden yararlanarak *The Western Question in Greece and Turkey* (1922, Yunanistan ve Türkiye'nin Batı Sorunu) adlı yapıtını yayımlamıştır. Londra'daki Kraliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nün yöneticiliğini üstlenmiştir. Toynbee 22 Ekim 1975 tarihinde York, North Yorkshire (İngiltere)'de ölmüştür. Toynbee 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki çalışmalarında uygarlıklardan çok dinlerin tarihsel gelişmede oynadığı rol üzerinde durduğu için, birçok eleştirmen onun bir tarihçiden çok bir Hıristiyan ahlakçının görüşlerine sahip olduğunu öne sürmüştür.

Toynbee'nin Eserleri:

*Civilization on Trial (*1948, *Medeniyet Yargılanıyor), East to West: A Journey Round the World (*1958, *Doğu'dan Batı'ya Dünya Çevresinde Bir Yolculuk), Hellenism: The History of a Civilization (*1959, *Helenizm: Bir Uygarlığın Tarihi),*

Toynbee'nin *A Study of History* adlı eserinin kısaltılmış biçimi *Tarih Bilinci* adıyla Türkçeye kazandırılmıştır. Türkçe yayımlanan öbür eserleri şunlardır: *Tarih Üzerine İki Konferans* (1962), *The World and the West (Dünya ve Garp,* 19 3), Turkey, 1926 (*Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu, 1971)*(1)

Toynbee, Subjektif Tarih Anlayışı ve Tarih Metodolojisi

En genel anlamıyla varlık, bilgi ve değerleri konu edinen bir bilgi türü olan felsefe, tarih felsefesi denilen alanı da sınırları içerisine almaktadır. İnsanlık tarihi boyunca tarih içinde olup bitenleri ve zamanı anlamaya yönelik sorular ortaya atılmış ve tarih felsefeleri oluşmuştur. Bazı tarih felsefeleri tarihte bir amaç olduğunu ve bu amacın geçmiş tarihe bakılarak görülebileceğini iddia etmişlerdir Bazı görüşlere göre ise tarihte bir amaç yoktur Filozoflardan bir bölümü tarihte ilerleme olduğunu, bir bölümü tam tersine tarihte belli dönemlerde adına ilerleme diyebileceğimiz bir gelişme olsa bile tarihin tümüyle ilerleyen bir süreç olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bazıları ise tam tersine tarihte bir ilerlemenin değil belli dönemlere göre devinip duran bir döngüsel süreç olduğunu iddia ederler (Özlem 1994:13).

Bir görüşe göre tarih anlayışları subjektif ve objektif anlayış olarak ikiye ayrılabilir. Toynbee, "subjektif tarih anlayışı" ve "objektif tarih anlayışı" olarak belirlenen iki tür tarih anlayışından hangisi içine girmektedir? Hilmi Ziya Ülken bu soruya "sub-

jektif tarih anlayışı" biçiminde yanıt vermektedir. Toynbee aynı zamanda "Psikolojik Tarih Görüşü" içinde de değerlendirilir. Ülken'in kaleminden subjektif tarih anlayışı, psikolojik tarih görüşü şudur: "Bu görüşte tarihçi, filozof veya 'vak'a yazıcısı' kendisini vak'a içerisinden çıkarıp bir yana koymadan, vak'aları vak'a olarak incelemeden önce vak'aları benlik'le münasebeti bakımından ele almaktadır. Tarihçi ya ben'i vak'alara karıştırmakta yahut vak'ayı benliğe karıştırmaktadır. Eğer vak'alar bir benlik içinde eriyorsa, vak'alar benliğe karışıyorsa o zaman bu bir "Tarih Metafiziği" şeklini alır. Eğer vak'ayı benliğe değil, benliği vak'aya irca edersek, yani vak'anın tefsiri için benliğin hallerinden faydalanırsak buna "Psikolojik Tarih" görüşü diyebiliriz. Psikolojik tarih her vak'ayı ayrı ayrı vak'a olarak ele alır. Onları ideal bir mantık şemasına ircaa çalışmaz. Yalnız her birinin tefsirinde kendi psikolojik tecrübesinden faydalanır" (Ülken 1958: 20-21). Ülken Toynbee'nin tarih anlayışında tam bir sistemcilik olmadığını belirtir. Ona göre bir tarih olayı incelerken ve tarih yazarken yapılması gereken, mümkün olduğu kadar çeşitli, basılı vesikalardan yararlanmak ve bunları birbirleriyle karşılaştırarak kontrol etmektir. Tarihçi, yazılı vesikaları kullanırken daima tetikte bulunmalı ve bu gibi vesikaların kendisini aldatabileceklerini daima düşünmelidir. Ona göre tarihçi şu soruları kendisine sormalıdır: "Bu vesikaları yazanlar ne biçim insanlardı? Yani vesikaları her zaman içerisindeki yerine oturtmalıdır, hem de insanlık psikolojisi içinde yerine oturtmalıdır" (Toynbee 1962: 19-23).

Toynbee tarih metodolojisiyle ilgili olarak tarihi yapanlar ve onu yazan tarihçiler ayrımı yapmaktadır. Tarih felsefesi yapan Toynbee, bunu tarih biliminin yöntemini, tarihçinin zihin durumunu anlamaya yönelirken tarihin ne ve kim için olduğunu, tarihin bir anlamı olup olmadığını, bunun geleceği nasıl etkilediği sorusuna yanıt ararken de gerçek tarihi göz önünde bulundurmaktadır (Soykan 1994: 17).

Tarih felsefesi görüşlerini ileri sürerken Toynbee'nin tarih metodolojisi açısından dile getirdiği noktalardan biri de tarih incelemelerindeki tarafsızlıktır. Ona göre gerçek yalnızca gerçeği bulmak için aranmalıdır. Gerçek aranırken işin içine politik bir amaç girdiğinde, ulusal tarihi incelemenin bir zararlı yanı ortaya çıkmaktadır; çünkü o zaman insanlar kendi ulusal geçmişlerini çarpık bir gözle görmeye başlamaktadırlar: "Şurası kabul edilmelidir ki, eğer milli geçmişin, çeşitli zaferleri, başarıları, lüzumundan fazla şişirilirse, bu takdirde, kaçınılmaz bir hataya kolaylıkla düşülmüş olur, yani, bu gibi zaferlerin, başarıların, hâlâ ve hâlâ devam ettiğine, edeceğine inanılmış olur. Böyle bir durum ise, milletlerde, kendi hallerinden memnun olma hissi yaratır. Böyle bir his ise, milletleri hareketsizliğe sevk etmek için bire birdir. Buna karşılık, hızla değişen ve sıkı sıkı çekişmelerin hakim olduğu modern zamanlarda, daima enerjik bir şekilde hareket halinde bulunmak, çığnenmeden yaşamak vazgeçilmez bir şarttır" (Toynbee 1962: 34-36).

Bir tarih felsefesinin ileri sürdüğü problemlerden biri de, tarihin niçin incelenmesi gereken bir alan olduğu sorusudur. Toynbee bu soruya 1962 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde verdiği bir konferansında şöyle yanıt vermektedir: "(...) Tarih ise, netice itibarıyla, geçmiş insanların münasebetlerinin incelenmesinden başka bir şey değildir. Bu noktada durup, kendimize şu suali sormamız gerekiyor. İnsanlarla ilgili olmayan gök hadiselerinde, astronomi oldukça kesin tahminlerde bulunabiliyor, acaba insan münasebetleri bakımından da tarih ilmi, aynı şekilde, kesin tahminlerde bulunabilir mi? Eğer bulunursa, o zamanda artık, tarihi niçin inceliyoruz diye sormamıza lüzum kalmaz, çünkü cevabı verilmiş olur" (Toynbee 1962). Matematik, astronomi gibi bilimlerde kesin bilgiye ulaşılabildiğini, ancak insanı inceleyen alanlarda bunun olanaklı olamayacağını belirten Toynbee konferasında, bunun nedenini insanın seçimler yapabilme olanağına sahip olmasıyla açıklamaktadır.

Toynbee'nin tarih anlayışı, tarihte ilerlemenin mi ya da döngüsel bir sürecin mi olduğu sorusuna nasıl yanıt verebilmektedir? İnsanların tarihsel süreç içerisinde kendilerinin ne olduğunu anlamaya çalışmaları, onları nereden geldikleri ve nereye gittikleri konusunda düşünmelerine neden olmuş ve bunun sonucunda da görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu konuda ortaya atılabilecek sorular şöyle olabilir: Tarihte ilerleme var mıdır? Tarih geriye doğru mu gitmektedir? Tarih döngüsel bir süreçten mi ibarettir? İlerlemeci tarih anlayışına göre, tarihi sürecin bütün insanlık için belli bir plan dahilinde, belli bir amaca veya sona doğru belli kanunlarla ilerlediğini söylemek olanaklıdır. Onlara göre tarihin anlamı düz çizgi gibi ilerleyen zaman içindeki kanunları ortaya çıkarmaktan ibarettir.

Tarih ve Uygarlık İlişkisi

Toynbee'nin tarih anlayışının döngüsel-devri tarih anlayışı içerisinde değerlendirmek olanaklıdır. Ona göre tarih kendini belirli ölçüde tekrarlamaktadır. Bu tekrarlama insanın kendi kaderini kendisinin çizdiği alanlarda iyice belirgin hale gelmektedir. Erişilen bilgi göstermiştir ki, tarih kendini yirmi kez tekrarlamıştır. Bu tekrarlamada medeniyetlerin çözülme, gerileme ve yıkılmaları görülebilir (Toynbee 1991: 37-38). İnsanoğlu'nun tarihine bir bütün olarak bakan Toynbee, incelediği uygarlıkların sayısı-

nı Tarih Bilinci'nde otuz bir olarak belirler. Uygarlıklar incelenirken dinlerin de ortaya çıkışını gözden geçiren Toynbee, bu entelektüel çabalarının amacının yirminci yüzyılın insanları olarak bulunabilen kanıtlarla bir bütün olarak insanlık tarihinin anlaşılması olduğunu belirtir (Toynbee 1975:511).

Toynbee'nin bu belirlemelerinin hareket noktasını oluşturan "uygarlık"tan ne anladığını açıklamak yerinde olacaktır. Ona göre uygarlık manevi terimlerle açıklanabilir: "(...) Belki içinde bütün insanlığın, herkesi kapsayan tek bir ailenin üyeleri olarak, tam bir uyum halinde yaşayabilecekleri bir toplum durumunu yaratmak için girişilmiş bir çaba şeklinde tanımlanabilir" (1975: 45-46). Uygarlık terimini kendi tarih anlayışının temel kavramı olarak belirleyen Toynbee, daha sonra uygarlıkların nasıl doğduğunu incelemeye geçer. Elverişsiz coğrafi koşullar ve eziyetler uygarlıkların doğuşunu teşvik etmektedir. Uygarlıklar olağanüstü kolay değil, olağanüstü güç çevrelerde doğmaktadır. Cezalandırılma ve eziyet görmenin sonuçlarını araştırarak bunu formüle eden Toynbee, meydan okuma ne kadar büyükse, teşvik edici etki de o kadar fazla olmaktadır. Toplum yaratıcı azınlığıyla meydan okursa uygarlık gelişmeye başlar. Bu sürekli devam eder. Çözümün ardından yeni bir meydan okuma gelir ve yeni bir cevap başarıyı izler (1975: 123-135). Meydan okuma anlayışını Toynbee Goethe'nin *Faust* adlı eserinden etkilenerek ileri sürmüştür. Şeytanın Tanrı karşısında meydan okuma ve cevabı bu etkinin ana eksenini oluşturmaktadır (1975: 104-120). Uygarlıkların doğuşunu meydan okuma ile açıklayan Toynbee, onların çöküşünü nasıl açıklamaktadır?

Uygarlıklar Toynbee'ye göre önderlerin yaratıcılıklarındaki başarısızlarından dolayı çökmektedir. Aslında uygarlıkların kaderlerinde yıkılmak yoktur; ancak önderlerin yaratıcılıklarının tükenmesi buna yol açmaktadır (1975: 167). Uygarlıkların yıkılış nedenini toplumdaki çoğunluğun taklit etme ve yaratıcı azınlığın varlıklarını kaybetmesinde bulan Toynbee, uygarlığın aniden parçalanmadığını yazar. Çözülme belli bir süreci izlemektedir. Yıkılan bir uygarlığın yerine yeni bir uygarlık oluşur.

Tarihte Determinizm ve Özgürlük

Determinizm, iki olay arasında neden-sonuç ilişkisinin sabit bir ilişki olarak kurulmasıdır. Her zaman A olayı B olayını ortaya çıkaracaktır. Bundan dolayı da determinizm geleceğin önceden görülebileceğini savunmaktadır (Ülken 1958: 33). Toynbee tarihte bir determinizmin olduğunu düşünmemektedir: *"İnsan hayatının muammasını incelerken determinist bir tavırla hareket etmiyorum. Hayatın olduğu yerde umudun da olduğuna ve insanın Tanrının yardımıyla bazı konularda kendi kaderini kendisinin çizeceğine inanıyorum. (...) Her ne kadar bu muammaları çözmek çok zor gözüküyorsa da bunlar bize en çok bilmemiz gereken şeyleri gösteriyorlar. Geleceğimizin kendi ellerimizde olduğunu amansız bir kaderin insafına kalmadığımızı bize hatırlatıyor"* (Toynbee: 1991:32, 40). Bu söylenenlerden de anlaşılıyor ki, Toynbee'ye göre, tarihi olaylar birbirinin art arda sıralanmasıyla meydana gelmez. Birbirlerinden farklı ulusların kendi içlerinde yaşadıkları olaylar ve birbirleriyle girdikleri ilişkiler tarihi oluşturmaktadır. Bunun için de Toynbee uygarlıkları birbirleriyle ilişkileri açısından incelemektedir.

Tarihte özgürlük için Toynbee neler düşünmektedir? Tarih belirli bir amaç, zorunlu genel kanunlar mı yoksa özgürlükler alanı mıdır? Alman idealizmi, Comte pozitivizmi ve Marksizm, 18. yüzyıldan miras aldıkları ilerleme idesi altında, tarihin kuramsal bir etkinliğin konusu olabileceğini, tarihte tinsel (Alman idealizmi), materyalist (Marksizm) ya da pozitif (Comte) nitelikte yasalar bulunduğu ileri sürmüşlerdir. Bunun karşısında yer alan Herder'den Alman Tarih Okulu ve Dilthey'e kadar uzanan diğer eğilim, tarih yasalarından söz edilemeyeceğini belirtmişlerdir (Özlem 1986: 55-57). Toynbee ise, insanın yaratma eylemleriyle özgürlük yolunda adımlar attığını vurgulamaktadır. O, görüşünü şu kelimelere döker: *"(...) Bütün bunların ışığında, tarihin tekrarlanması yaratma eyleminin özgürlüğü yolunda bir adım, Tanrı ve insanın kaderin mahkumu olduğu yolunda bir belirti değil"* (Toynbee 1991: 37-38). İnsan iradesinin, özgürlüğün tarihte oynadığı rolü ana eserinde de şöyle dile getirmektedir: *"Toplumlar çok sayıda insanların birey olarak etkinlik gösterdikleri değişik alanların ortak zeminidir, bir toplumun tarihini ve zaman içindeki uzamını oradaki bireylerin canlı güçler olan enerjileri belirler"* (Toynbee 1975: 169).

Toynbee, insanın bugüne kadar hangi devrelerden geçtiğini bilmesinin kendisini tanımanın koşulu olduğunu düşünmektedir. Bu insanın anlam aramasından başka bir şey değildir. İnsanlardaki merak duygusu, bilinç olarak düşünmenin kaçınılmaz bir sonucu olarak vardır. İnsan bilinçli olarak düşünmeye başlar başlamaz evrenin pek çok bilinmeyen yanı olduğunu fark etmektedir. Bilinmeyen karşısında kalan insan varlığı kendi kendine sorular sormaktadır. O, evrenin ne olduğu konusunda kendisine açık ve kesin yanıtlar veremese de sorular sormaktan kendini alamaz; çünkü sorular insan varlığının anlamını oluşturmaktadır. Toynbee'ye göre sorgulamanın derinliklerinde din ve felsefe yer almaktadır. Tarih, felsefe ve dine göre insan hayatının nispeten yüzeyine yakın bir seviyede bulunsa

da, kendi çapında insanın anlam arayışına yardımcı olmaktadır (Toynbee 1962: 37).

Sonsöz

Toynbee tarih görüşlerini dile getirirken insanların yaratıcılıklarını dile getirmesi insan özgürlüğü için bir kazanım olarak görülebilir. Uygarlıkların çöküşlerinin toplumdaki yaratıcı azınlığın yaratıcılıklarını kaybetmesi sonucu oluştuğunu belirlemesi dinamik ve açık bir toplum oluşturma çabaları için önemlidir. Bir taraftan da Toynbee, tarihteki medeniyetlere bakıp, tarihin tekrarladığını düşünmektedir. Tarihin tekrar sürecinde medeniyetlerin ölü ve can çekişmekte olduğunu belirleyen Toynbee Batı uygarlığını hariç tutarak, Batı merkezli bir bakış açısı sergilemektedir. O, uygarlıklarla dinler arasında bir ilişki yakalamıştır. Ancak kendisinin de bir itirafıdır ki, belirli bir din inancına bağlılığı (Hıristiyanlık) uygarlık açıklamalarında vurgunun dine kaymasına da neden olmuştur denilebilir.

Dipnot

1 AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi, Cilt: 21, Ana Yayıncılık A.Ş ve Encyclopaedia Britannica Inc. İşbirliği, İstanbul, 1990, s.135-136.

Kaynakça

— ANABRITANNICA Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yayıncılık A.Ş. ve Encyclopaedia Britannica Inc. İşbirliği, cilt: 21, İstanbul, 1990.

— Özlem Doğan, *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.

— Özlem Doğan, *Tarih Felsefesi*, Anahtar Kitaplar Yayınları, İstanbul, 1994.

— Soykan, Ömer Naci, *"Bir Tarih Felsefesi İçin Düşünceler"*, *Felsefe Dünyası*, sayı: 14, Ankara, 1994.

— Toynbee, Arnold, *Tarih Üzerine İki Konferans* (Çev. Ö. Başkan), İstanbul, 1962.

— Toynbee, Arnold, *Medeniyet Yargılanıyor* (Çev. Ufuk Uyan), Ağaç Yayınevi, İstanbul, 1991.

— Toynbee Arnold, *Tarih Bilinci* (Çev. Murat Belge), Bateş Yayınları, İstanbul, 1975.

— Ülken, Hilmi Ziya, *Felsefeye Giriş, İkinci Kısım*, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1958.

AKKÖY

Kültür Sanat Edebiyat Dergisi

İki aylık yerel süreli yayın

İletişim Adresi

Akköy Kütüphanesi Şükran Güngör Sokağı
Akköy-Didim/AYDIN
Tel: 0256 875 53 45
0542 520 07 58

Arthur Rimbaud

Kayıp, bir yerlere gitmişsin
Belki pembe bir rüyaya
Belki onarılmaz bir sanrıya
Belki de akıl almaz bir maceraya...

Gerçek şu ki dostum
Mor dalgalar sarmış dünyamızı
Tüm sevinçlerimiz gibi
Hüzünlerimiz de meçhule aday

Ve sen de
Aramızda değilsin artık
Acı ama gerçek
Yine de üzülme,
Aykırılığında saklısın/sırlarınla
Kayıp, bir yerlere gitmen
Belki de bu yüzden.

Hayat dediğin ne ki zaten,
Gulyabaniler hakim olalı dünyaya...
Ama senden bize
Şiir yolunda taşıdığın bayrak
Kalmış hatıra...

Biliyorum
"Öbür dünyalı biriyim... dedin
Yine de esriksin hâlâ
Şu meşhur Fransız şarabına

Ercan.TANRIVERDİ

BATI MERKEZLİ DÜŞÜNCENİN UNUTTURDUKLARI

Korkut KÖSEOĞLU

Burjuva devrimleriyle Batı'da yalnız iktidarlar değişmedi. Aynı zamanda düşünce sisteminde de önemli değişiklikler oldu. Burjuvazi kendi dilini, edebiyatını felsefesini her alana yerleştirirken, Batı merkezli düşünce sistemi dediğimiz bakış oluşmaya başladı.

Batı merkezli düşünce sisteminde Doğu kültürü aşağı görülür. Batı'da ne varsa yüceltilir. Olumsuzluklar varsa zorunlulukla açıklanır, iyi şeyler abartılır. İnsanlığın kazanımlarının bir bütün olduğu gösterilmez. Ne var ne yoksa her şey Batı uygarlığının ürünü olarak pazarlanır. Bu etkinin egemen olduğu ülkelerde de her şeyde Batı'ya öykünme, kendini aşağılama olarak gösterir. Kısaca, bu bakışın temel tezi 'Batı ileridir, Doğu geridir'dir.

Ülkemizde de iktidar olsun muhalefet olsun birçok kişi Batı merkezli bakıştan etkilenir. Kimi solcularımız, Doğu felsefesini, İslam kültürünü küçültmeye çalıştıkça daha solcu olduğunu düşünürler ve İslam kültürünün tamamının gericiliği temsil ettiğine inanırlar.

Bu yanılsama da önemli insani kazanımların üstünü örtmektedir.

Değineceğim yazıda İslam kültürü ele alındığı için örnekleri ben de İslam kültüründen verdim

İşte İslam kültürüne bu olumsuz bakışın bir örneğini *Birgün* gazetesinin 09-14/08/05 tarihlerinde yayınlanan *İslam Altın Çağını Yaşadı mı- Aydın Karahasan* yazı dizisinde de gördüm.

Yazı, genel çizgileriyle İslam devletlerinin saltanat, sefahat içinde yaşayan gaddar halifelerinin eleştirisi, İslam düşünürlerinin özel hayatlarındaki kimi "hataları"nın dile getirilmesi üstüne şekillenmiş. Maddi koşullar, üretim ilişkileri, sınıfsal durum tamamıyla göz ardı edilerek, bütün olumsuzluklar devletin İslami oluşuna bağlanmış. Yani İslam olduğu için bütün bu olumsuzluklar oluyor gibi bir izlenim verilmiş. Bir tek Mutezile ve halife Me'mun hakkında olumlu bir iki şey söylenmiş. Bu bir iki şey de, yazara göre, Altın Çağ tanımlaması için yeterli görülmemiş.

Şimdi, İslamda Altın Çağ'dan söz edilip edilememesi bir yana, İslam kültürünü ya da herhangi bir başka kültürü değerlendirirken bu kadar iddialı bir dönem adı söylemek bence de gereksiz. Çünkü, bir dönemdeki her şeyin olumlu olması zaten olanaklı değil. Ancak, böyle söylendi diye bir kültürü siyasi liderler düzeyine indirmek, o dönemdeki entellektüel hareketleri görmemeyi gerektirmez. Dahası, bir toplumun değerlendirmesinde, dini, bir üst yapı kurumu olarak ele alırsak, onu oluşturan maddi koşullara bakmaksızın tek başına din üstünden bir eleştiri de doğru olmayacaktır.

Bütün bunlardan sonra İslam kültüründe değerli gördüğüm, ama ne sözünü ettiğim yazıda, ne de genel olarak başka yayınlarda göremediğim bu kültürü tanıtan kimi örnekler vermek istiyorum.

Abbasilerin ikinci halifesi Mansur döneminde kurulan **Beytü'l Hikme** [Hakikat Evi-kk](753) İslam kültürünün zirveye ulaştığı bir dönemin en önemli bilim, felsefe merkezi olmuştu. Mansur'dan sonra Harun Reşid ve Me'mun bu merkezi geliştirdiler. Me'mun seferlerinde ele geçirdiği yerlerdeki kütüphanelerden kitaplar getirtmiş, çoğu müslüman olmayan, Yunanca, Latince bilen kişilere çevirisini yaptırmış, halkın yararlanması için Beytü'l Hikme'nin kütüphanesine vermiştir.

Me'mun zamanında Beytü'l Hikme büyük değişiklikler geçirir. Yahya b.Ebi Mansur'u görevlendirerek burayı yeniden düzenletir. Bu dönemde buraya bir rasathane eklenir, geniş bir okuma salonu yapılarak halka kütüphane salonları açılır, ayrıca burada ilmi toplantılar ve tartışmalar tertip edilmeye başlanır ki, çoğu zaman bu toplantılara halifeler de katılır. Bunun yanında heyetler oluşturularak ilmi araştırmalar ve ölçümler yapılmaya başlanır(1)." "*Beytü'l Hikme'deki çalışmaların en önemli sonuçlarından birinin, tercümelerin hemen akabinde, müslümanların çalışmalarıyla, eski konulara yeni boyut kazandırılmasıdır. Çünkü müslümanlar gerek Grek kültürü, gerekse diğer düşünceleri öğrenmekle kalmamışlar, bu düşünceleri kendi düşünceleri içinde eritmeyi başarmış görünmektedir. Bu zamana kadar, haşiyeler* [dipnotlar-kk] *ve şerhlerle* [açımlamalarla-kk] *yetinilip, üzerlerinde uzun zaman değişiklik yapılmamış olan bu eserler, Beytü'l Hikme'de değişik medeniyetlerin ve kültürel geleneklerin verileriyle karşılaşarak, müslüman bil-*

ginlerin kaleme aldığı birçok esere kaynaklık etmiş ve İslam felsefesinin temellerinde yer almışlardır. Bu olaydan kısa zaman sonra, İslam düşüncesinin ve biliminin, daha sonraki asırlarda tarihe mal olarak, yüzyıllarca insanlığın düşüncesini etkileyecek olan bilginler ve filozoflar yetişmeye başlamıştır(2).

Bu düşünürlerden biri **El-Kındi** (öl.873)dir. Arapların ilk sistematik filozofu sayılır. "*Özellikle Sayılar Teorisi ve Küre'nin özellikleriyle Yıldız gözlemleri, Öklid Elemants'larının* [elementlerinin-kk] *bazı bölümlerini yorumlayarak düzeltme ve tamamlama konularındaki eserleri, ayrıca Aynalar üzerine telif ettiği kitap adını ebedileştirmiştir. Doğum tarihi bilinmeyen El-Kındi 873 yılında ölmüştür. Birçok eserleri Latinceye, hatta yaşayan batı dillerine çevrilmiş ve basılarak yayınlanmıştır. Batı bilim tarihi uzmanları El-Kındi'nin özellikle Roger Bacon(1214-1292) üzerinde etkisini önemle kaydederler*(3).

Harezmî (öl.846):Bugünkü Türkistan bölgesinde (Havarzim) yaşamıştır. Beytü'l Hikme'deki çalışmalarıyla, Cebir, Matematik, Astronomi, Coğrafya ve Tarih konularında eserler vermiştir. Cebir* biliminin kurucusudur. "*Harezmi'nin cebr ile ilgili meşhur kitabı olan* ***Kitabu'l-Cebr ve'l Mukabele*** *adlı eser, içinde 800'den fazla meselenin ele alındığı baş eser kabul edilmektedir.*(4)" "*Harizmi'nin birinci derecede didaktik bir eser olan bu kitabı Matematik Tarihi bakımından çok önemli gelişmelere dayanak ve başlangıç olmuş altı yüzyıldan fazla bir süre (on beşinci yüzyıl sonuna kadar) matematik öğretimi için temel sayılmıştır. Eser, İspanya-Endülüs-medreseleri vasıtasıyla batıya geçmiştir. İlk Latince tercümesi 1183'de yapılmıştır. Meşhur bilimcilerden Roger Bacon (1214-1294), Büyük Albert (1196-1280), Pisa'lı Leonardo (1175-1230) tarafından hayranlıkla karşılanarak, kendi öğretilerinde bundan yararlanmışlardır. İlk Almanca tercümesi 1461'de yapılmış; 1486'da Leipzig Üniversitesi ders programına göre, Harizmi'nin cebri okutulmaya başlamıştır. 1524'te basılmış bir cebir kitabında El-Harizmi esas tutulmuştur ve 1598-99'larda, Cebir ilminin tek kaynağı hâlâ El-Harizmi'dir*(5)."

El-Razi (865-925) ise doğuştan bilginin olmadığını, bilginin deney ve duyumla edinilebileceğini söyler. Tıp ve felsefe konularında birçok eseri vardır. "*En büyük yapıtı* ***Elhavi*** *adıyla yazdığı ve Latinceye* ***Continens*** *diye çevrilen büyük tıp ansiklopedisidir. Bu kitapta Razi yalnız Galenos ve Hippocrates'in bilimini aktarmakla kalmıyor, kendi gözlemlerini, teşhislerini ve yargılarını bildiriyordu. Öte yandan kimya elemanlarını sınıflamaya girişmiş ve bazı cisimlerin özgül ağırlıklarını kestirmeyi başarmıştır.*(6)" İnsan aklının kullanılmasına çok önem vermiştir. Felsefesiz bir dünyayı insana yakıştırmaz. "*Felsefe öğrenimi ile arınmamış olan nefslere gelince, bunlar felsefenin şifa verici değerini anlayıncaya kadar bu dünyada kalacaklar ve akli aleme yöneleceklerdir. Bu nihai maksat hasıl olduğunda ve aklın kılavuzluk ettiği insan nefsi gerçek yurduna döndüğü zaman, bu 'aşağı alem' sona erecek ve zorla şekil verilen madde asli haline, mutlak şekilsizlik ve safiyetine dönecektir*(7).

İslam düşünürleri içinde en radikallerden biri de **Ravendî**'dir. Ravendi'ye göre tek varlık maddedir, ruh diye bir şey yoktur. "*...İbn el-Ravendi, bütünüyle vahy müessesinin lüzumsuz olduğunu ilan etmiştir. Onun, insan aklının Allah hakkında bilgi edinmeye ve iyi ve kötüyü temyiz etmeye yeterli olduğunu savunduğu rivayet edilir, bu onun daha önce kendilerinden biri olduğu Mu'tezile'nin çoğunluğunun öğretisine uyan bir görüştür,-bu yüzden vahy tamamen gereksizdir ve peygamberlik iddialarının dayandığı söylenen mucizeler de tamamen batıldır*(8)."

Miskeveyh(öl.1030) önemli bir ahlak filozofudur. En önemli eseri Türkçesi *Ahlakın Olgunlaştırması* olarak çevirebileceğimiz eseridir. "*Bu eserinin gayesi, girişte müellifin ifade ettiği üzere, bizdeki ahlaki hususiyetleri geliştirip olgunlaştırarak onları kendiliğinden erdemli davranışlar haline getirmektir. Bunu yaparken, psikolojide ifade edildiği gibi, önce nefsin mahiyeti, kemali, gücü ve gayesinin araştırılması gerekir.*" Başka bir düşünür de **El-Biruni** (973-1048). Harzem Türklerindendir. 11.yy'ın en değerli bilim insanlarındandır. "*Astronomi, Matematiksel Coğrafya, Fizik, Jeodezi, Jeolojinin önemli bahisleri üzerinde derin incelemeleri vardır. Mahir*[usta-kk] *bir tecrübeci*[deneyci-kk] *olduğunu gösteren orijinal buluşlar ortaya koymuştur. Zamanından çok öncelere kadar giden bilim kayıtlarını ve eski metinleri gözönünde bulundurarak, bu bilgilerin ve metinlerin kritiğini yapmış, bibliyografik incelemeye önem vermiştir.*(9)" "*Biruni, 11.yy.da yaşamış olmasına rağmen, çağdaşımız sayılacak bir bilim adamıdır.*(10)" **İbn-i Bacce** (öl.1138) ise devlet metafiziği yapmıştır. "*Erdemli devletin alameti, Platon'u takiben Farabi'nin de ifade etmiş olduğu gibi, hakiki erdemli varoluşa zemin hazırlaması ve hekim hakimlere ihtiyacı olmamasıdır*(11)." Bu devlette kadınlar ve erkekler eşit olacaktır. Böyle bir devletin kurulmasının ancak bilim ve akılla olabileceğini söyler.

* *Artı ve eksi gerçek sayılarla, bunların yerini tutan harfler yardımıyla nicelikler arasında genel bağlantılar kuran matematik kolu.*

Bugün adını Dost Kardeşler diye çevirebileceğimiz **İhvan-ı Safa** örgütü Abbasi iktidarını yıkmak üzere, 8.yy. başlarında Lasha (İran körfezinin güneyinde bir kent)'da kuruluyor. Felsefe, din, bilim konularında birçok el kitabı (risale) yayınlıyorlar. Temel hedefleri erdemli bir toplum kurmak. İstedikleri toplumu şöyle tanımlarlar: "*Tüm yaratıklar, kopmaz bağlarla birbirlerine bağlıdırlar. Biri olmaksızın, diğeri olamaz. Hayattan soyutlanmış bir insan, hakirdir*[değersiz-kk]. *İster şehirli, isterse köylü olsun; insanlar, işbölümü sayesinde kendi alanında uzmanlaşır: Zenaat, ticaret, bilim ve eğitim, yönetim, genel hizmetler gibi alanlar doğar. Yine bu iş bölümü ve işbirliği sayesinde; Herkese, işine ve mesleğine göre ücret ödenir. Bu şehirde, bütün bedenler ve ruhlar birdir. Sanki yekvücut olmuştur insanlar. Daha doğrusu; bedenler ayrı, fakat ruhlar birdir.(...) Fazilet şehri insanları, faziletli kişilerden oluşur. Bunlar arasında dostlar, şerefliler, bahadırlar, iyiler ve bilginler de vardır. Birbirlerini sever, öğütleşir ve yardımlaşırlar. Her biri diğerinin iyiliği için çalışır; dostluk karşılıklıdır. Yürekleri tek atar, bir başkasının yaşaması için gayret ederler.*(12)"

Ortadoğunun birçok yerinde ve Orta Asya'da örgütleniyorlar. Devlet kuracak güce erişince M.S 874 yılında laik bir devlet kuruyorlar. İhvan-ı Sefa'dan etkilenen ve onların düşüncelerini hayata geçirmek üzere kurulan **Karmatiler** bu devleti yönetirler. İktidara geldikten sonra uyguladıkları politikaların sonucunda "*Kim neyi varsa, getirip ortaya koyuyor; herkes ihtiyacına göre alıyor ya da yararlanıyordu. Kardeşin kardeşe hakkı geçmiyor, kimseye ayrıcalık tanınmıyordu. Köylük alanlarda, halkın seçtiği güvenilir bir adam bu iş için görevlendiriliyordu. Köylüler koyun, inek, mal, ürün, kümes hayvanları vs'yi belli bir yerde topluyordu. Açlar, bu ortak malla doyuruluyor; çıplaklar, ortak giyeceklerden giyiyor; yoksullar, ortak hazineden pay alarak ihtiyaçlarını gideriyor; çiftçiler, ortak ambardaki ürünleri ekip biçiyor; esnaf zanaatkar, ortak eşyayı işyerinde kullanıyor veya sıkıntıda olan tacir de buradan aldığı para ya da malla ticaretini yapıyordu. Böylece, kimse kimseye muhtaç olmuyor; fakir-zengin ayrımı sıfıra iniyor; kim hangi işte çalışırsa, var gücünü harcayabiliyordu.*(13)" Bu devlet yaklaşık 100 yıl sürmüştü. Halife Mu'tasım'a yenilince binlercesi katledildi ve bu hareket sona erdi. Feodal üretim koşullarında komünist bir model yaşayamamıştı.

Mu'tezile (Ayrılanlar) akımı işte böyle bir ortamda Bağdat'ta ortaya çıkar. Mutezile okulunun kurucusu **Vasıl İbn-i Ata** (öl.728) olarak bilinir. Ona göre, adalet insanın özgürlük ve sorumluluğunu içermelidir, adaletsiz olmamak yetmez, toplumda adalet için mücadele edilmelidir. İslamda kaderciliğe karşı çıkarak insanın eylemlerinin sorumluluğunun kendinde olduğunu söylemiştir. Bu akımın etkisi uzun yıllar İslam toplumunu derinden etkilemiştir.

İbn-i Rüşd(1126-1198). Bertrand Russell onun için "*Doğu'nun son Batı'nın ilk filozofudur.*" der. İbn-i Haldun'u neden saymadı bilmiyoruz ama gerçekten de 13.yy'dan sonra İslam toplumunda entelektüel bir gelişim göremiyoruz. (Bunun nedeni kanımca bu düşünceleri taşıyacak burjuva sınıfı yoksunluğudur.) Russell'ın bu yargısının temelinde İbn-i Rüşd'ün "çifte hakikat" düşüncesi olduğunu görüyoruz. İbn-i Rüşd'e göre bilim de din de aynı hakikati arıyor. Kur'an, İbn-i Rüşd'e göre Tanrı mucizesidir. Mucize oluşu, bütün insanlara seslenmesindedir. İnsanlar ona göre 3'e ayrılır. Buna göre Kur'an'daki vahiyleri 3 değişik şekilde yorumlarlar. "*1-Felsefi yorumlama ki, bu bilim ve mutlak gerçeğe uygulanır. 2- Tanrıbilim yorumlamasıdır; bu, diyalektik ve doğrumsular alanıdır ve birinciden aşağıdadır. 3- Din ve iman yorumlamasıdır ki, bunlar kendileri için zorunlu olanlara terk edilmelidir, bu diğer ikisinden daha aşağıdadır.*

İşte bu suretle bir tek gerçek üstünde üç türlü yorumlama yapılabilir. Fakat felsefe ile din başka başka şeyler öğretmeye başlarsa ne yapmalıdır? Pek doğaldır ki, filozof, felsefesel olarak konuşmalı, yalınç bir imanlı da imanına göre düşünmelidir. Fakat, İbn-i Rüşd, bu soruya hem imanlı, hem de filozof olarak cevap verir: Çelişik olan düşüncelerde biri akıl ve filozof için, diğeri de iman ve din için doğru olabilen bir çift gerçek gizli olabilir(14)." "*İbn-i Rüşd, dinin birtakım mantıksal önermelerle ve dogmatik sistemlere bağlanabilecek bir bilgi dalı olmadığını, belki kişisel ve içsel olup deneysel bilimden tümüyle ayrı bir erkten ibaret olduğunu söyleyerek bilimle dinin birbirine karıştırılmasından hem bilim hem de dinin zarar göreceğini ve bu suretle felsefe ve bilimle din arasında yalancı bir düşmanlığın süreceğini ve dinin de içine zorla sokulan uydurma bilgilerle bozulacağını savunurdu. İbn-i Rüşd'ün o zaman için çok güçlü olan bu sözleri gerçekten bağımsız düşüncenin güzel bir savıdır*(15). Batı bu düşünceyi benimseyip bilimsel çalışmalar yapıyor, doğu ise onu dinsizlikle suçlayıp Kurtuba'da tükürüğe boğuyor. "*İbn-i Rüşd, 13.yüzyılın ortasında Paris kültür merkezini tam bir hakimiyet altına aldı.(...) Rüşdiye felsefesi Doğu aleminde ise çoktan unutulmuştur.*(16)"

Russell atlamış ama biz atlamayalım. Son olarak **İbn-i Haldun**(1332-1406)'dan örnekler verelim. Aydın Karahasan'a bakarsak önce Osmanlı'nın yanında sonra Timurlenk'in yanında "tutarsızın biri"

Oysa, İbn-i Haldun'un tarih felsefesine katkıları çok önemlidir. Tarih yazımını anlamsız ayrıntıdan kurtarmış, olaylarda neden-sonuç ilişkisi kurmaya başlamıştır. *"Bilim filozofu ve metodolog olarak İbn-i Haldun'un, F. Bacon'dan çok önce tümevarımı bilime sokmak ve empirik araştırmaya önem vermekle, ancak 19.yy pozitivizminde görebileceğimiz bir bilim anlayışının öncüsü olduğunu saptayabiliriz. Tarih filozofu, bilim filozofu ve metodolog yönlerini birlikte değerlendirdiğimizde, İbn-i Haldun'un hem İslam hem Hıristiyan Ortaçağı için bir istisna oluşturduğunu bir kez daha belirlemenin ve onu ileride ele alınacak olan Yeniçağın büyük tarih ve bilim filozofları kuşağı içerisinde değerlendirmenin uygun olacağını söylemek gerekir*(17)." İbn-i Haldun, insanın çevre koşullarının ürünü olduğunu Marks'tan yüzyıllarca öne belirlerken şöyle söylüyor: "*Cemiyet şekilleri, nüfusun dağılımı, devlet ve imparatorlukların doğuşu ve çöküşü ve hatta ferdi ve ırki özellikler, iklim, coğrafya, iktisat, din ve çevre gibi birçok faktörlerce tayin edilir. Sıcaklık ve soğukluk, bolluk ya da gerekli yiyecek kıtlığı gibi iklim ve iktisadi faktörler genellikle bütün grupların tabii ve psikolojik hallerini tayin eder.*(18)"

Önemli noktalardan biri şudur. Yukarıda sözünü ettiğim düşünürlerin yaşadıkları çağlar 8-14yy. arasıdır. Bu dönemde Batı'da deyim yerindeyse 12.yy'a kadar "çıt" yoktur.

Bir diğer nokta da düşünürlerde eylem-kuram birliği aranmasıdır. Tarihe baktığımızda Sokrates dışında bu birliğe uyan örnek bulmak zordur.

Aydın Karahasan İbn-i Haldun'u eleştirirken bu ilkeden hareket etmiştir(katkılarını söylemeden). Bence İbn-Haldun'un Timurlenk karşısındaki tutumuna bakarak onu değerlendirmek doğru değildir. Yukarıda sözünü ettiğimiz yanlarıyla ele alınmalıdır.

Örneğin, J.J.Rousseou'yu değerlendirirken düşün dünyasına katkılarıyla mı değerlendirmeliyiz yoksa hizmetçilerinden olma çocuklar evde dolaşırken yazdığı tutucu çocuk eğitimi kitabına (*Emille*) bakarak mı değerlendirmeliyiz. Ya da F. Bacon'un felsefeye katkılarını görmeyip, rüşvetçi bir politikacı mıydı demeliyiz.

Düşünürleri de kültürleri de değerlendirirken insanlığa katkılarını öne çıkarmalıyız. Bu katkılar yolumuzu aydınlatmalı. Yoksa ortada ne düşünür ne de kültür kalır.

Tek ortak paydamız insan olmak. Bu paydadan yükselmeyen bir değerlendirme egemen gücün tutsağı olacaktır.

Yazımı, Kındi'nin şu sözleriyle bitiriyorum:

"*Hakbilirliğin gereği olarak bize düşen, hakiki ve ciddi konularda kendilerinden büyük ölçüde yararlandıklarımız şöyle dursun, basit ve küçük ölçüde yararlandıklarımızı dahi karalamamaktır. Her ne kadar bazı gerçekleri görememişlerse de bize intikal eden düşünce ürünleriyle onlar, bizim atamız ve ortağımız sayılırlar. O ürünler bize, onların hakikatine eremedikleri birçok bilgiye ulaşmak için bir yol ve bir araç olmuştur. Özellikle şu husus bizce ve dilimizi konuşmayan bizden önceki seçkin felsefecilerce çok iyi bilinmektedir ki, ne bir kişi ne de bir topluluk kendi çabasıyla gerçeği tam olarak kuşatabilmiştir. Çabaları sonucunda bunlar ya gerçek adına bir şey elde edememişler, ya da gerçekle kıyaslanınca çok az şey elde edebilmişlerdir. Fakat her birinin gerçek adına elde ettiği o azıcık bilgiler bir araya toplanınca büyük bir değer oluşturmuştur.*

O halde, bize gerçeği büyük ölçüde getirenler bir yana, onu azıcık olarak ulaştıranlara da şükür borcumuz büyük olmalı. Çünkü onlar kendi düşünce ürünlerine bizleri ortak ettiler ve sundukları mantıki önermelerle gizli gerçeklere ulaşmanın yollarını kolaylaştırdılar. Onlar olmasaydı bu kadar yoğun çalışmamıza rağmen doğru önermelerden hareketle sonucu çıkarıp bilinmeyene ulaşmamız mümkün olmazdı. İşte bu birikim, geçmiş yüzyıllardan beri zamanımıza kadar süregelen yoğun ve yorucu çalışmaların bir sonucudur. Bir kimsenin ömrü ne kadar uzun, çalışması ne kadar ciddi ve yoğun, fikri de ne kadar ince olursa olsun, zaman olarak kendisini kat kat aşan bu birikimi hayatı boyunca elde etmesi mümkün değildir(19).

e-mail: korkut98@gmail.com

Dipnotlar

1 Mustafa Demirci, *Beytü'l Hikme*, İnsan Yay.,s50, 1.Baskı.
2 a.g.e s.183.
3 Prof.Celal Saraç, *Bilim Tarihi*, M.E.B Yay.,s.43, 1.Baskı. 1983.
4 Mustafa Demirci, *Beytü'l Hikme*, İnsan Yay.,s.125,1.Baskı.,1996.
5 Prof.Celal Saraç, *a.g.e.*, s.49.
6 A. Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim Ve Din*, Remzi Kitabevi, 5.Baskı, İst.1994.
7 Prof.Dr.Macit Fahri, *İslam Felsefesi Tarihi*, Birleşik Yayıncılık, İst.2000, 5.Baskı. Çev.Doç.Dr.Kasım Turhan.
8 Prof.Dr.Macit Fahri, a.g.e.
9 Prof.Celal Saraç, a.g.e. s.54.
10 a.g.e., s.56.
11 Prof.Dr.Macit Fahri, a.g.e.
12 Faik Bulut, *İslam Komüncüleri*, Berfin Yay., s.112-113, 2. Baskı.,1998.
13 a.g.e. s.132.
14 Cemil Sena, *Filozoflar Ansiklopedisi* 3.Cilt, Remzi Kitabevi, s.19-20. 1976.
15 A.Adnan Adıvar, a.g.e.
16 Dr.Cavit Sunar, *İslam Felsefesi Dersleri*, Ank. İlah. Fak. Yay. Ankara,1967
17 Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi*, Ara yayıncılık, s.32.1992.
18 Prof.Dr.Macit Fahri, a.g.e., s.408.
19 Kındi, *Felsefi Risaleler*, Çev.Mahmut Kaya, Klasik Yayınlar, İstanbul 2002.

Prof. Dr. Fatmagül Berktay ile Siyaset Felsefesi Üzerine Bir Dizi Konuşma (I)

Mehmet AKKAYA

İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde 31.5.2005 tarihinde yapılan söyleşinin tam metnidir. Banda alınan söyleşi konuşma özelliği değiştirilmeden yazılmıştır.

— Düşünce tarihinde, siyaset felsefesinde ilk olarak sofistleri görüyoruz, demokratik açılım getiriyorlar siyaset düşüncesine. Oysa peşlerinden gelen büyük düşünürler (Sokrates, Platon ve Aristoteles) ifade uygunsa daha geri düzeyde siyasi tutumlar alıyorlar. Köleciliği savunuyorlar, demokrasiye karşılar v.s. Siz bunu nasıl açıklıyorsunuz? Hani sonraki düşüncelerin daha ileri olması gerekmez mi? Bu dönemin siyaset felsefesinden söz açarak konuşmamıza başlayalım istiyorum.

— Ben bunu söz konusu düşünürlerin daha "gerçekçi" olmalarıyla açıklıyorum. Dönemin esas zeminini köleci sistem oluşturuyor; köleci sistem köleci ideolojiyi gerekli kılıyor. Tabii şunu söylemeliyiz ki sofistler, özellikle de birinci kuşak sofistler Antikitede bir aydınlanma gerçekleştiriyorlar. Hem demokrasi konusunda, hem de demokrasinin temeli olan birey kavramında. Bu kavramları yerleştirmek açısından bu düşünürler önemli. Aynı zamanda köleciliği de sorguluyorlar. Hatta bazıları kadınlara bile daha eşitlikçi yaklaşıyor. Bunlar elbette tutarlı, insancıl tutumlardır. İnsan eğer demokrat ve açık fikirliyse, eşitlikçi özgürlükçü olacaksa, böyle düşünmesi ve davranması gerekir. Ama bir yandan da düşünürseniz, sonunda bütün bu kurumlar hem kölecilik, hem de cinsiyetçilik- tamamen o dönemin düzeninin payandaları. Bunların sarsılması, aynı zamanda düzenin sarsılması anlamına geliyor. Hem Sokrates hem de onun ardılları -büyük Sokratesçi okullar diyelim- için esas sorun düzenin, polisin, kent devletinin korunmasıdır. Tabii aslında biraz da nafile bir iş yapmaktalar. Çünkü tarihsel süreç polisin yıkılmasına doğru gidiyor. Kent devletlerinin dönemi geçiyor; ama bu filozofların, polisin siyasal ve toplumsal düzeninin korunması diye bir dertleri var. Ben bununla açıklıyorum. Bir yanda Platon'un kendisi köleliğe düşmüş bir insan. Yani onun da köleliğe karşı olması beklenirken, öyle yapmamış, köleliğe karşı çıkmamış. Homeros; "Zeus köleliğe düşen adamın erdeminin yarısını kendisinden alır" der. Bu, tam bir köleci ideoloji savunusudur. Platon bunun böyle olmadığını çok iyi biliyor. Ama gene de polisin düzeninin korunması onun için o kadar önemli ki, bunu gözardı edebiliyor, görmezlikten gelebiliyor.

— Bu üç büyük filozofun siyaset felsefeleri genel felsefeleriyle uyum içinde anladığımıza göre.

— Elbette. Doğrusu ben felsefeci değilim ama siyaset teorisyeni olarak olaya baktığımızda, Pla-

Prof. Dr. Fatmagül Berktay, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Siyaset Bilimi Anabilim Dalı başkanıdır. Doktorasını Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde tamamlayan Berktay, İngiltere'de York Üniversitesi'nden de* ***Kadın Araştırmaları*** *konusunda derece aldı. Türkiye'deki kadın hareketinde aktif olan yazar, 1994-95 yıllarında Türkiye'yi Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi vb. uluslararası kuruluşlarda temsil etti Bu bağlamda Avrupa Konseyi Kadın-Erkek Eşitliği Uzmanlar Komitesi üyeliği, Birleşmiş Milletler Beijing 4. Dünya Kadın Konferansı'nda Türkiye temsilciliği görevlerinde bulundu. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Tarih Vakfı kurucu üyesi, Association of European Women Political Scientists ve Kadın Eserleri Kütüphanesi Genel Kurul üyesi olan Fatmagül Berktay, halen Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde "Siyasal Düşünceler Tarihi", "Çağdaş Siyasal Teoriler", "Demokrasi Teorisi"; İstanbul Üniversitesi Kadın Çalışmaları Yüksek Lisans Programı'nda da "Feminist Teoriler" derslerini vermektedir. Chevening, Fulbright ve Salzburg Seminar burslarıyla yurtdışında akademik çalışmalar yapmış ve çok sayıda uluslararası toplantıya katılmış olan Berktay'ın, yurtiçinde ve yurtdışında yayınlanmış birçok makalesi ve kitabı vardır. Bu yapıtlar arasında Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın (Metis, 1996) kitabı Women and Religion – A Comparative Perspective adıyla Birleşik Amerika ve Kanada'da (BlackRose, 1998) yayınlanmıştır. Fatmagül Berktay'ın son kitabı Tarihin Cinsiyeti adını taşıyor (Metis, 2003).*

ton'un genel felsefesinin esas olarak siyasal kuramını payandalamak için kurulmuş bir çerçeve olduğunu görüyorum. Yani onun genel felsefesi sonuç olarak devleti, kendi kafasındaki ideal devleti, eğer o olmazsa, ikinci olabilir devleti nasıl kurabilirim, oluşturabilirim kaygısından yola çıkıyor. Platon'un esas derdi budur. Genel felsefesi de aslında bunu ortaya koyabilmek için bir zemin gibidir ve onunla çok uyumludur, yani siyaset felsefesi genel felsefesiyle uyum içindedir.

— Dolayısıyla bu üç büyük düşünürün siyasal görüşlerini demokratik bulmuyoruz, öyle mi? Ama aralarında farklar var herhalde.

— Hayır bulmuyoruz, ama belki Sokrates'te bazı demokratik tavırların bulunduğunu söyleyebiliriz, var olan demokrasiye karşı olduğu halde. Ama bu da kendini daha çok onun yaşam tarzında gösteriyor. Hani, küçük Sokratesçi okullar da onun yaşam tarzını model alırlar ya. Bir de tabii Sokrates'i Platon dolayısıyla biliyoruz ve Platon kesinlikle demokrat bir filozof değil. Aristoteles de siyaset teorisi açısından çok önemli, siyasete çok önemli katkıları var. Baktığımızda onda da demokrasiye açılan birçok görüş var. Özellikle devrimler konusunda söyledikleri... Siyasete ilişkin saptamaları çok gerçekçi. Bugün hâlâ siyaset teorisyenlerinin en önemli referans kaynağıdır Aristoteles, siyaset felsefesinin kurucusu olarak kabul edilir. İşte, içinde bulunduğu topluma bakıp oradan edindiği gözlemlerle yaptığı değerlendirmeler hakikaten onu böyle bir konuma yükseltiyor, bu adlandırmayı bu yüzden hak ettiğini düşünüyorum. Mesela karma anayasa, karma yönetim fikri, altın orta fikri, orta sınıfın güçlü olmasının demokrasinin istikrarı açısından taşıdığı önem, vb. vb. çok önemli düşünceler. Bugün siyaseti anlamak açısından hâlâ bu görüşlere başvuruyoruz. Dolayısıyla üç filozofu da ayrı ayrı ve kendi bağlamlarında değerlendirmek gerekir. Ama her üçünün de polis düzenini korumak gibi ortak bir kaygısı olduğu da açık. Bu düzen koruyucu kaygısı da, onları demokrasiden ve özgürlük anlayışından uzaklaştırıyor.

— Yine bu dönemde güç teorisi ve sözleşme teorileri var, sözleşmeyi sofistlerde görüyoruz, güç teorisinde kimler var? Siz sınavlarda bu konularda da sorular yöneltiyorsunuz öğrencilerinize, önemli olduğunu sanıyorum.

— Orada da yine sofistleri görmekteyiz. Yani sofistlerin kimileri kuvvet teorisini savunuyorlar. Sofistler zaten biliyorsunuz, bütünsel bir akım oluşturmazlar. Hatta onların önemli bir özelliği çok farklı fikirler savunuyor olmalarıdır. Dolayısıyla Trasymakhos ve daha da beter bir biçimde Kallikles güçlünün iktidarını savunur.

— Özür dilerim, sözünüzü kesiyorum, mesela sözleşme teorisinden, insanların birbirine ihtiyaç duyduğu için bir araya geldiklerini anlıyoruz, güç teorisinden ne anlamalıyız?

— Toplumsal sözleşme kuramları demokrasiye açılan kuramlardır. Çünkü bir kere devleti doğal bir kurum olarak kabul etmezler. Devlet, insanlar tarafından, onların ihtiyaçları için oluşturulmuştur. Bunun mantıki açılımı, günün birinde, yani artık ona ihtiyaç kalmadığında devletin ortadan kalkabileceği fikridir. Ve her sözleşme teorisi, eşitlik olmasa bile zorunlu olarak karşılıklılık içerir ki, önemli bir noktadır. Güç teorisyenleri de bir anlamda, devleti doğal kabul etmemek noktasında, benzer bir yerdedirler diyebiliriz. Onlar da devleti doğal, kutsal, her zaman var olmuş, her zaman var olacak bir kurum olarak görmüyorlar. Sonuç olarak güçlünün iradesiyle kurulmuş bir yapı olarak görüyorlar. Yani devlet yapay bir kurum. Ama bunlardan pek demokratik sonuçlar çıkarmak mümkün değil, toplum sözleşmecileri gibi. Çünkü burada karşılıklılık değil, bir tarafın kendi iradesini kuvvet ve zor yoluyla kabul ettirmesi söz konusu.

— Daha da somutlamak için soruyorum, konuyu 19. yüzyıla getirirsek Marksist anlayış hangisine uyar?

— Bir kere Marksist devlet anlayışı Platon'unkine kesinlikle uymaz. Ama kısmen de olsa güç teorisiyle ilgisinin olduğunu söyleyebiliriz. Yani Marks'a göre de devlet yapay bir kurumdur, sınıflaşmayla ortaya çıkmıştır, yani özel mülkiyetle tabakalaşmayla vs. Dolayısıyla, özel mülkiyetle, sınıflaşmayla vb. bağlantılandırılması açısından, yani güçlü olanın iktidarı ele geçirmesi açısından güç teorisiyle bağdaştırılabilir. Ama aynı zamanda Marks'ta devletin görece özerk bir kurum olduğu fikri de vardır. Yani bir defa ortaya çıktıktan sonra sınıflar arasında bir hakem rolü oynayıp, kendisini oluşturan sınıfsal güçlerin üzerine çıkabilme yeteneği de vardır, devletin. Tabii Marksist devlet teorisinin çok karmaşık olduğunu da unutmamalı. Dolayısıyla bu denli basitleştirmek de doğru olmaz. Ama vurgulamak gerekir ki, insanlar tarafından ve zor içeren bir şekilde ortaya çıkar devlet, yani her zaman var olmuş ve bundan sonra da daima var olacak doğal ve kutsal bir kurum değildir, tarihsel bir olgudur.

— Platon dedik de, onun da Devlet adlı eserindeki diyaloglarda, devletin insanlar birbirine ihtiyaç duyduğu için kurulduğunu anlatan ifadeler var. Buna göre onun da toplum sözleşmesine uyması gerekmez mi?

— Bu, Platon'un insanı toplumsal bir yaratık olarak görmesinden kaynaklanır; ama ona göre insanlar bir araya gelip bir sözleşmeyle devleti kendi ihtiyaçları için ve ihtiyaçları süresince kurmuyorlar, tersine toplumsal doğalarının zorlaması söz konusu. Dolayısıyla onu, devleti kendi istekleriyle ortadan kaldıramazlar. İnsanlar, toplumsal yaratıklar

oldukları için bir arada olmaya mecburlar ve aynı zamanda belli bir işbölümü içinde olmaya da mecburlar. Ama bu öyle bir işbölümü ki, hani neredeyse tanrı tarafından verilmiş, değiştirilemez bir işbölümü ve siz zaten bunun dışına çıkamazsınız.

— Zorunlu, kutsal bir işbölümü...

— Bu yüzden de zaten toplumu organizmaya benzetir. Bu organizmanın iyi işlemesi için bazılarının üretici, bazılarının koruyucu, bazılarının da yönetici olması gerekir. Hepsinin de yerleri ayrıdır, insan organizmasındaki gibi. Ve tabii aralarında hiyerarşik bir ilişki vardır.

— Bu durumda Platon, Aristoteles'i güç ve sözleşme teorilerinden hangisine yakın görmek gerekiyor?

— Ben başka, özgün bir yerde görüyorum bu iki filozofu. Özellikle Platon'da devleti ebedileştiren, kutsallaştıran bir yön var.

— Sofistler din ve Tanrı konularında da demokratik açılımlar sunuyorlar, ama sonra gelen büyük filozoflar daha geri düzeyden sorunu kavrıyorlar ve tek tanrılı dinlerin önünü açıyorlar. Ne dersiniz?

— Din her zaman, var olan düzeni meşrulaştırmak için kullanılan en önemli ideolojik araçlardan biridir, ister çok tanrılı ister tek tanrılı olsun (tabii seküler dinden bahsetmek de mümkün, ama o ayrı bir konu). Bunun Aristoteles ve Platon farkındalar. Yeni çağda da bunu en iyi Machiavelli fark etmiştir. Mesela Machiavelli dini hiç sevmediği halde dinin hükümdar tarafından, hükümdarın denetimi altında kullanılmasını ister. İnsanların hem zor gücüyle korkmaya hem de din gücüyle korkmaya ihtiyaçları var, yönetilmek için diye düşünür. Dinsel ya da dindışı ideoloji, hakikaten özellikle bir totaliter devletin çok önemli bir parçasıdır. Sonuç olarak dinin çok güçlü bir ideolojik işlevi var. Ona karşı tutum aldığınız zaman var olan düzenin çok önemli payandalarından birini sarsmış oluyorsunuz, çivisini çıkarmış oluyorsunuz, tabii bundan korkuyorlar. Sokrates'e yapılan suçlama da polisin tanrılarına karşı gelmek değil miydi? Burada da dinin ne kadar politik bir kurum olduğunu görmek mümkün. Yani herkes dini kendi açısından kullanıyor ve din ile düzen arasındaki bağlantı çok net görünüyor. Bu arada, "ileri" ve "geri" tanımlamalarını da çok dikkatli kullanmak gerekir. Tek tanrılı din daha geri, çok tanrılılık daha ileri-ya da tersi- demek mümkün değil; her somut bağlamda dinsel ideolojinin nasıl işlediğini gene somut olarak çözümlemek gerekir.

— Sofistler eşitlik anlayışında da çok ileride görünüyorlar, sonrakiler eşitliğe de karşılar...

— Doğru söylüyorsunuz. Eşitlik, Platon'daki organizmacı devlet anlayışına tümüyle aykırı. Şimdi eşitlik dendiği zaman her kafadan bir ses çıkar diye düşünüyor Platon. Herkes kafasına eseni yapar diye bir anlam veriyor ona. O yüzden de "sayısal eşitlik" ile "oranlı eşitlik" arasında ayrım yapıyor. Nitekim hem Sokrates'in hem Platon'un demokrasiye yönelttikleri en büyük eleştirilerden biri, budur. Hani Sokrates der ya, ayakkabı yaptırmak istediğinizde bir ayakkabıcıya gidersiniz, siyaset yaptırmak için de hamala değil o işi bilen birine gitmeniz gerekir diye düşünüyor. Görüldüğü gibi burada demokrasi fikrine temelden bir karşı çıkış var; aynı zamanda organizmacı devlet anlayışının savunulması anlamına geliyor. O anlayışa göre herkesin devlette belli bir görevi, belli bir işlevi vardır ve herkes kendi işlevini yerine getirdiği sürece düzen ve adalet devam eder. Platon'da adalet, herkesin kendi yerini bilmesi, kendi işini yapmasıdır. Şimdi siz hasbelkader köylü olarak doğmuşsanız hayatınızın sonuna kadar üretimi en iyi biçimde yapmak, bir köylü gibi davranmak, yaşamak zorundasınız. Ama köylü bir gün çıkıp da "ben de beşyüzler meclisinde görev yapmak istiyorum" derse, bu, dünyanın sonu gibi gelir Platon'a. Bu yüzden eşitlik fikri organizmacı devletin düzenini sarsan bir anlayıştır. Ve de gerçek eşitlik idealinin ve pratiğinin sahiden de devletin istikrarını dinamitleyici bir yanı olabilir. Aynı şey özgürlük konusunda da geçerlidir; yani insanlar belli sınırların, kalıpların dışına çıkarlarsa, gene düzenin bozulması tehlikesi vardır. O yüzden işte Platon şairleri sevmez, Mesela tragedya yazarlarını da pek tutmaz. Çünkü bunların hepsi yaratıcılık tavrı geliştirirler, sanat yaratıcılık içerir, yaratıcılık ile özgürlük elele giden şeylerdir ve yaratıcı, özgür olduğunuz zaman tahmin edilemez, bilinemez sonuçlara yönelirsiniz. İşler denetimden çıkabilir. Oysa bu Platon'un benimseyeceği bir durum değil.O, devletin yöneticileri her şeyi bilsin istiyor, her şeyi denetim altına alsınlar istiyor, bu anlamda totaliter bir bakışı var. Hakikaten devlet o totaliteliği, denetimi kuramazsa elinden bir şeyler kaçar ve "iyi toplum" idealine ulaşılamaz diye düşünüyor.

— Platon'un fikrini günümüze getirebilir miyiz: ya filozoflar kral olsun ya da kralları filozof yapalım. Yani toplumu eğitimliler yönetsin, özellikle de yöneticilik konusunda uzman olanlar. Hani herkes kendi mesleğini yapsın gibisinden, bugün bunu niçin savunamıyoruz?

— Bence buna zamanında Perikles pek hoş bir yanıt vermiş, ünlü Cenaze Töreni Söylevi'nde. Herkes siyaset konusunda, bizim kent devletimizin yönetimi konusunda fikir ve eleştiri sahibi olabilir, yargıda bulunabilir kim olursa olsun diyor. Mesela bu, gerçekten önemli bir görüş, önemli bir demokratik ilke. Hakikaten herkes belki aynı derecede yönetim uzmanlığına sahip olmayabilir, ama bu siyasal hayata katılmaktan kişiyi alıkoymaz, alıkoymamalıdır. Belirli yönetim görevleri için belirli uzmanlıklara sahip olmanız gerekir tabii, ama bu da şu andaki toplumda biraz fazla ileri gitmiş durumda; yani belki

Platon'un *Devlet*'inde önerdiği kadar katı ve ideolojik olarak meşrulaştırılmış olmasa bile bir teknokratik egemenlikten söz edebiliyoruz, bugün. Yani zaten bilgiye, bilgi kaynaklarına ulaşanlar küçük bir azınlık. Ve sonuç olarak bugünkü demokrasiye bir teknokratlar yönetimi de diyebiliriz; bir çok kimse var olan demokrasi için böyle bir eleştiri yöneltiyor.

— *Yani bugün içinde mi?*

— Tabii bugün için de böyle bir eleştiri yapılabilir. Ama bunun ilke olarak savunulabilir bir şey, demokrasi açısından meşru kabul edilecek bir şey olmadığı açık.

— *Tam anlayamıyorum, yani başbakan veya öbür yöneticiler Platon'un da dediği gibi eğitimli olsalar iyi olmaz mı? Mesela ülkeyi yönetenler, siyaset yapanlar siyaset bilimi, siyaset tarihi, siyaset felsefesi... okumalı dersek burada ne gibi bir sorun görünüyor?*

— Şu ayrı: başbakan veya başka yöneticiler siyaset bilimi okumalıdırlar, siyaset biliminin temel kavramları konusunda bilgi sahibi olmalıdırlar, bu elbette söylenebilir. Fakat siz derseniz ki başbakanlar, bakanlar ve diğerleri mutlaka siyaset bilimi alanında doktora yapmış kişiler içinden seçilecek, işte bu olmaz, sorun burada. Bir kere toplumun demokratik olmasının ölçütlerinden birisi bilgiye ulaşımın ne derecede kolay ve olanaklı olduğudur. Herkesin eğitim olanaklarından aynı oranda yararlandığını söyleyemeyiz. Bu yüzden de herkesten doktora yapması beklenemez. Ama siyaset doktoru olmamaları; kamusal işler konusunda fikir sahibi olmamaları ve eleştiri yöneltmemeleri anlamına gelmez; gene bu onların, herkesi ilgilendiren ortak kararlara katılamamaları –ki, politikanın tanımı budur– anlamına gelmez. Yani siyasete katılım için "uzmanlık" talep ederseniz, ve aynı zamanda da demokratik olma iddianız varsa, öncelikle tüm toplumun eğitim imkanlarından yararlanacağı bir sistem kurmalısınız. Öyle bir sistemi kurmadan siyaset sadece uzmanların işi olsun derseniz, elitist bir tavrın ötesine geçmemiş olursunuz. Dolayısıyla bilgiyi, eğitimi tüm topluma yaymak yerine, Platon'un önerdiği gibi üç beş kişiyi alıp yetiştirmek belki daha "gerçekçi" ama demokratik değil. Demokrat olmak gibi bir derdiniz varsa, çoğunluğa eğitimin tüm olanaklarını sunmanız ve eşit rekabet koşulları içinde insanların belli yerlere gelmesini sağlamanız gerekir. Ama günümüzde bir yandan demokrasi olduğunu iddia ettiğimiz toplumlar dahi gerçekte teknokrasinin iktidarda olduğu görünümler sergiliyorlar. İşte demokrasinin böyle bir sorunu var.

— *Ortaçağ'da bir "çifte kılıçlar kuramı" var, anlıyoruz ki aristokrasi ve ruhban sınıfı var. Bu sınıflar arasında büyük iktidar çatışmaları yaşanıyor. Soru şu: yani çifte kılıç kuramıyla siyasette ne söylenmek isteniyor, biraz açabilirseniz...*

— Şimdi Hıristiyanlık, biliyorsunuz büyük bir imparatorluğun, güçlü bir devletin içine doğar. Bu yüzden de başından itibaren devlet ile çatışmamaya çalışır. "Sezar'ın hakkı Sezar'a, İsa'nın hakkı İsa'ya" demeleri bundan. İlk Hıristiyanlık, bütün iktidarların tanrıdan geldiğini, bu nedenle ona itaat etmek gerektiğini vazeder. Hatta Aziz Paulus, "direnenler lanetleneceklerdir" der. Var olan yapıyla, seküler iktidarla çatışmamaya çalışırlar, çünkü güçsüzdürler. Ama zaman geçtikçe, kilise güçlendikçe, kendileri de iktidar olma iddiasında bulunmaya başlıyorlar. Şimdi teorik olarak baktığımızda, bir Tanrının kılıcı var, bir de imparatorluğun kılıcı var. Yani bir tanesi dinsel iktidarı, bir tanesi dünyevi iktidarı temsil ediyor.

— *Mesela bu kavramlaştırma kime ait?*

— İlk kim kullanmış hatırlamıyorum. Ama İncil'de (Luka'ya göre) geçer: "Ya Rab, işte, burada, iki kılıç!" Biri dünyevi, diğeri ruhani iktidarı temsil ediyor. Önce kilise tarafından iki alanın ayrı olduğu savunulurken (Gelasius'un bu öğretisini Kilise, kendisini seküler iktidardan bağımsızlaştırmak için kullanıyor), kilisenin güçlendiği dönemde, her iki kılıç da bende demeye başlıyor. Hem dini iktidar, hem de dünyevi iktidar bende anlamında. Ben kiliseyim, ve ruhani iktidar her halükarda dünyevi iktidardan üstündür iddiası, bu. Bu yüzden ikisi de bende olmalıdır, dünyevi kılıcı krala veriyorsam onu kendi isteğimle ve (pis) dünyevi işlere bulaşmamak için veriyorum anlamında-bu görüş Papa VII.Gregorius tarafından ileri sürülür. Aslına bakarsanız bütün Ortaçağ tamamen teokratik niteliklidir. Yani seküler iktidarlar, krallar da kendi iktidarlarını meşrulaştırmak için tanrıya ve dine atıfta bulunurlar.

— *Hep söylenen bir görüştür: Ortaçağ'da felsefe de diğer bilgi alanları da, her şey dinin hizmetine sunuldu, diye.*

— Evet, felsefenin ve siyasetin yerini dinsel düşünce, *homo politikus*'un yerini *homo credens* alıyor. Yani dinsel ideoloji ve kilise, dönemin en büyük kurumları olarak ortaya çıkıyorlar.

— *Yarım kaldı sanıyorum, yeniden "Çifte kılıçlar kuramı"na dönebilir miyiz?*

— İşte dönemin baskın ideolojisi din olduğu için, imparator bile sonuç olarak *auctoritas*'ın, yani iktidarın ilkesinin, meşruluğunun Tanrıdan geldiğini kabul eder. Yani o hep kilisededir. *Potestas*, yani iktidarın kullanımı dünyevi iktidardadır. Zaman içinde kilise bunların ikisini de ben elime aldım, ikisini de ben temsil ediyorum diyor. Ama zayıfladığı dönemlerde diyor ki imparatorun kılıcı ayrı, Tanrı'nınki ayrı, birbirine karışmamalı, yani seküler iktidardan özerkleşme çabası var. Şimdi bu bir geçiş dönemini işaret ediyor. Dini ve devleti birbirinden ayırmak gibi görünse de esasen imparator kiliseye, dine ka-

rışmasın anlamına geliyor. Yani imparatorlar bize gölge etmesin! İki kılıç kuramı kiliseye hem dünya işlerini idare etme, hem de ruhani alanı yönetme güçlerini elinde bulundurma, ama aynı zamanda dünya işlerini idareye yarayan maddi kılıcı kendi isteğiyle kralların eline verdiğini öne sürme imkanı sağlayan bir kavramsallaştırma. Yani kral, bu kılıcı kilisenin emirlerine uygun olarak kullanmak zorunda. Bütün bunlar papalar ile krallar arasında sürekli bir üstünlük mücadelesi olduğunu ortaya koyuyor. Tarihte, kilisenin üstünlüğü ele geçirdiği dönemler oldu, ama sonuçta süreç kralların killseye karışması, hatta tümüyle denetim altına almaları yönünde ilerledi.

İmparator-papa çekişmesi IV. Henri ile iki kılıç kuramını geliştiren VII. Gregorius arasındaki çatışmada doruk noktasına varır. Çatışmanın ilk evresinde IV. Henri, Gregorius'un papalıktan çekilmesini ister, o da Henri'yi, kilisenin elindeki en güçlü silahı kullanarak aforoz eder. Sonra da Henri gelir Kanossa'da dizleri üzerinde papadan özür diler, ama bu, kilise için geçici bir zaferdir. Ondan sonra kilise gücünü korumaya, hatta arttırmaya çalışmaya devam etse de, süreç içinde dünyevi iktidarın ön plana çıktığını, bir de üstelik sadece ayrı dursunlar ya da birbirlerine karışmasınlar şeklinde değil, giderek kilisenin seküler devletin egemenliği altına girdiği bir dönemin başladığını görürüz. Yani ulus-devlete giden yolda mutlak monarşilerin güç kazanması ve kendi kiliselerini kurmaları, kiliselerin Vatikan'ın, papanın denetiminden ayrılıp seküler devletin denetimi altına sokulmaları, ulusal kiliselerin kurulması sürecidir bu. Bu aynı zamanda Machiavelli'nin de hayalidir, öncü bir ulus devlet kuramcısı olarak.

— Mutlak yönetimler kurulurken bu defa aristokrasi ya da onunla ittifak yapan burjuvazi şöyle mi demiş olacak: iki kılıç varsa ikisi de bizimdir.

— Tamamen öyle, yani eskiden dünyevi iktidar, *Auctoritas'ın* kilisede, *potestas'ın* kendisinde olduğunu kabul ederken, mesela Machiavelli'nin prens'i hem *auctoritas'ı* hem de *potestas'ı* kendi elinde toplayan mutlak egemendir artık. Yani meşruluğu için başka bir şeye başvurmak zorunda değildir. Her ikisini de kendisi elinde topluyor. Bu demek değildir ki, din önemsizdir. Tersine yine çok önemlidir, ama artık hükümdarın denetimindeki bir araçtır. Bugün de baktığımızda, örneğin Anglikan kilisesinin başı kral ya da kraliçedir. Yani İngiltere'de laiklik, bizim bildiğimiz anlamda laiklik yoktur. Ama öyle bir şey ki; o kilise artık devletin kilisesi, papadan, Vatikan'dan bağımsız, dünyevi hükümdarın ya da devletin, ki artık dünyevi iktidar derken 17. ve 18. yüzyıllardan itibaren ulus-devleti kastediyoruz, egemenliği altındadır.

— Biz ulus-devletler içinde burjuvazinin belirleyiciliğini görüyoruz. Yani bu devletlerin kurucusu olarak, fakat bu durum da birden doğmuyor. Burjuvazi birden ortaya çıkıp da iktidara gelmiyor. Bir dönem aristokratlarla ittifaklar kurup din ile çatışıyor. Sonra yoksul kesimleri yanına alıp aristokrasiye savaş açıyor v.s. Bu süreç tam olarak nasıl işliyor?

— Papa-krallar çekişmesinde burjuvazi kralları destekleyerek kralların kiliseden bağımsızlaşmasını kolaylaştırıyor. Bunun gerçekleşebilmesi için burjuvazinin ortaya çıkması ve en azından bir miktar güçlenmiş olması gerekir, yani güçleniyor, ama henüz çok güçlü değil. Henüz tek başına iktidar olacak kadar güçlü değil. O yüzden krallarla ittifak yapıyor. Zaten kralların da böyle bir ittifaka ihtiyacı var. Kiliseden bağımsızlaşmak ve kiliseyi kendi denetimleri altına alabilmek için... Buradaki en önemli pazarlık ya da mücadele konularından bir tanesi, kilisenin topraklarına el konmasıdır. Çünkü kilise hakikaten güçlü bir feodal lord, süzeren haline gelmiştir. Hem çok zengindir, hem çok geniş toprakları vardır. Çok geniş bir vergi toplama alanı ve olanağı vardır. Tabii krallar buna göz dikerler. Dolayısıyla kilise mülklerine el konması - aslında Reformasyon da bununla bağlantılı- noktasında burjuvazi krallarla ittifak kurar, ama kendisi tek başına siyasal iktidara aday olabilecek güce eriştiği zaman iş değişir tabii...

— Affedersiniz, bunun yaklaşık tarihi...

— 17. yüzyıl ve sonrası. İngiliz ve Fransız devrimleri, 1640-1648 ve 1789 devrimleri. Bu tarihlerden sonra burjuvazi tek başına iktidar olur. Halk sınıflarını, yoksulları peşinden sürükleyerek, onlara önderlik ederek iktidarı ele geçirir. O zaman monarşiyle, aristokrasiyle olan ittifakını da bozar. Ama burada demin söylediğiniz çok ilginç bir nokta vardır. Hani devrimi hazırlayan bütün bir filozoflar dönemi, Aydınlanma dönemi boyunca dine karşı muazzam bir saldırı başlamış durumdadır. Ama Napolyon kendi iktidarını güçlendirdiği anda ve daha da güçlendirmek için yeniden kiliseyle ittifak yapmaktan hiç çekinmez. İşte, bütün mutlak egemenler gibi dinin ne kadar önemli bir ideolojik meşrulaştırma aracı olduğunun, yani var olan düzeni korumak için halkı denetim altında tutabilmek için gerekli olduğunun çok iyi farkındadır. Bu çok da çelişkili sayılmaz, geniş bir perspektiften baktığınız zaman. Halbuki daha kısa dönemli bakınca bir paradoks gibi gözükür. Yani Aydınlanmanın bütün o söylemini hatırlayın, Fransız filozoflarının dine karşı söylemini. Bunlar Fransız devriminin zeminini hazırlar, ama devrim sonrası, düzen yerine oturduğu anda kilise ile ittifak da geri gelir. Ama artık kilise Napolyon'un denetimindeki kilisedir, aynı kilise değildir yani, bunu da hatırlamak lazım.

(Sürecek)

Öykü

KIRAATHANEDE

Metin Aykan COŞKUNOĞLU

Mustafa geldi. Sabahattin'e, biraz çıkışır gibi, "Yahu Necip seni bekliyor orada sayıp-sövüp..." Sabahattin: "Beklesin, işi ne adinin?... Her şeyi eline yüzüne bulaştırmış zaten." Böyle dedi, ama yine de davranıp hesabını filan ödedi. Kalkarken de başlattığı konuyu noktalamak istedi: "... Siyasileri de unutma!... Çünkü, tarihe en önce politikacıların adı yazılıyor."

— Onların da, çok başarılılarıyla, bir de çok beceriksizleri... Ama toplumsal bilinç, hataya prim vermemek için, eleğin üstünde kalan başarısızları, zamanla öğütüyor galiba.

Sabahattin baktı konunun biteceği yok, "Siz daha konuşacağa benziyorsunuz, Necip de bekliyor orda... Bana izin..." deyip gitti.

Numan şöyle bir yutkunur gibi oldu. Ardından da hafifçe öksürerek, sesini ayarlamaya çalıştı. Belli ki uzun soluklu ve belki biraz da allamece laflar edecek...

— Dediklerimiz, sanki kaliteli insan eksikliği ya da yetersizliği gibi bir noktaya geldi dayandı... Yani nedir, toplum gerekli insan malzemesini yaratamıyor, genetik materyal yetersiz... Oysa, olan bitenden, irsi malzeme ya da genler sorumlu tutulamaz, diye başladı, ama Nail hemen sözünü kesti: "Yoksa iş ırkçılığa varır da, şimdi ne alaka?..."

— Şu: toplum da geleceğe çok şey aktarıyor. Hatta toplumun aktardıkları, biyolojik aktarımlardan daha çok ve daha güçlü... Bunlardan, sadece "yaşama" biçimini söylemek bile yeter... Hele kimi toplumlarda sosyal yapı, iyice kemikleşmiş olarak devrediliyor sonraya...

Mustafa;

— Evet, evet!... Dahası, öyle kemikleşmişlerki, o yapıyı değiştirmek için girişilen yenilik hareketleri, çoklukla başarısız kalmakta... Başarısızlıksa, sosyal yapıyı daha da kemikleştiriyor...

Nail;

— Hatta "bi şi diyim" mi, kimi toplumlarda kemikleşme adeta müzminleşmiş... Ağır, zorlu reform hareketlerine girişiliyor, "tamam artık her şey yoluna girdi" derken, bir de bakıyorsun ki, "kemikleşme" yeni unsurlarla, eskisinden de beter biçimde, bir nesil sonra yine karşında... Sanki, arkadan gelen kuşaklarda ortaya çıkan, bir tür irsi hastalık gibi... Sovyetler dağıldıktan sonra olanlara baksana!... Yetmiş yıl sonra, o süre içinde dinle pek ilgisi olmamış bir toplum, birden kiliseleri dolduruverdi... Yani, geçmişin değerlerine sarılmak, başarısızlığa karşı bir tepki, bir muhalefet biçimi...

Mustafa;

— Haklısın... Al işte, şu türban konusu... Hiç olmaması gerekirken, bazı yerlerde gün geçtikçe daha da çoğalıyor... Neden?... Çok neden var, ama bence en önemlisi, otuz yıldır, bir türlü şu "üç bin dolarlık" ulusal gelir düzeyinin üstüne çıkamamış olmamız... Hem de, nüfus artış hızı düşmesine rağmen...

— Öyle valaaa... Bunca yıl içinde on bin doları çoktan aşmamız gerekirdi... O gelir düzeyine erişmiş bir toplumun bilinçlenmesi, yaşayışı, demokrasisi, çağı algılayışı böyle mi olur?...

— Bütün bu dediklerinin dayanağı gelişme... Gelişmenin de en somut göstergesi, ekonomik refah... Ama bunca çağdaşlaşma gayretlerine karşın, toplum olduğu yerde... Ekonomi bir türlü düzeltilmeyince, ya da şu üç bin dolarlık ulusal gelir döngüsünü kıramayınca, insanlar hem bir tepki, hem de bir ümit olarak, geçmişe; hatta geçmişin bizim yaşamımızda en somutlaşmış biçimi olan, dine sarılıyor. Öyle çok uzak geçmişi filan bırak, Özal'ın Avrupa topluluğuna girmek için yaptığı başvuru geri çevrilince, ilk tepki, "Ayasofya İbadete Açılsın" olmadı mı?... Yani, eskiye, dine sarılış, ya da bu tür tepkiler, bir bakıma çağdaşlığa, çağdaşlıkta da model aldığımız Batı'ya...

— Bak, sen de aynı hataya düşüyorsun!... Aslında bu tepkiler Batı'ya değil, Hıristiyanlığa... Hıristiyan sandıkları Batı'ya karşı, İslam Doğu, seçeneğine yöneliş... Oysa Batı, Hıristiyanlığı aştığı, dinden uzaklaşıp, laikleştiği oranda Batılılaştı. Bu da, Batı'yı hâlâ anlamadığımızın ve giderek cemaat ruhuyla tepki verdiğimizin göstergeleri...

— Evet haklısın! Haklılığın da, konuyu yanlış sunmamdan... Türkiye 1946'dan beri hep sağ partileri destekledi... Dahası bu partilerin liderleri çoklukla da Amerika'dan icazetli... Hele son 2002 seçimleri... Biraz da "demokraside çözümler" tükendiğinden, halk son bir ümit dinci partiyi doğrudan iktidara getirdi... Demek ki, ekonomik ilerleme ve

çağdaş yaşayış beklentileri, umulduğu kadar gelişmeyince, çaresizlik ve kızgınlık psikolojisiyle, toplumun siyasi tercihleri, çağdaşlık karşıtı yöne kayıyor... Yani toplum giderek, dinsel bir düzene doğru sürüklenmekte... Altmış yıllık demokrasi deneyinin gösterdiği bu... Elbette kimi dış çevreler bundan bir çıkar umuyorlardır... Adını bile koydular, Türkiye "Ilımlı İslam ülkesi" Bir adım sonrası, şeri hükümlerin geçerli olduğu bir İslam ülkesi... Bir adım daha sonrasıysa, Irak gibi demokrasinin yeniden kurulacağı mücahit bir İslam ülkesi... Adamlar kendilerine hedef yaratıyorlar...

— Sen siyasi tercihinle, benimsediğin ekonomik modelle, bu ulusal gelir çemberini kıramazsın. Çünkü devlet etmen gibi, ekonomin de dış müdahalelere açık... Bu nedenle, siyaset gibi, ekonomiyi de istedikleri yönde manüple ediyorlar!...

— Ettirme!...

Bu sırada Davut gelip, yandaki masalardan birine sessizce, ilişti. Davut'un seveni azdır, hatta hiç yoktur. Sevimsiz, ama o kadar da çekinilen biri... Borç istersen verir. Darda olana elinden geldiğince yardım da eder... Ama öyleyken, kimse yanında yöresinde istemez. Nedeni de, keyif aldığı şeyler... Keyiflerinin en büyüğüyse, ortalığı karıştırmak, hatta tam deyimiyle "birbirine katmaktır!..." Hani, "serçe parmağını deryaya soksa, deryayı mundar eder!..." denir ya, işte Davut da tam onlardan... Bire bin katıp, laf taşır... Bu masada "ak", gider öbür masada "kara" der, ortalığı birbirine katar. Tribünlere oynamada üstüne yoktur. Önce çevreyi kıvama getirip, yanına çeker, sonra da kurban seçtiği kimse, ona saldırır. Bu tavırlarına ve söylediklerine bakıldığında, hiçbir inancı, hiçbir şeye bağlılığı olmayan biri sanki. Sindiği yerden konuşulanları dinliyor. Dinliyor, ama dinlemesi, bir vesile kolladığından. Fırsatı yakaladı mı, konuşmanın canına okuyacak.

Numan;

— Benim aklım Nail'in dediğine, "geçmişe sarılmaya" takıldı, hâlâ oradayım. Yani, bir muhalefet biçimi, bir tepki olarak, geçmişe sarılmak... Aslında sözünü ettikleriniz, geçimi, üretimi tarımla olan, bir türlü kentleşememiş toplumlar... Toplumsal hareketliliğinin ya da sosyal dinamiklerin hemen hiç olmadığı, ancak dış etkenlerle kıpırdanan, statik yapılar... Örneğin biz. Üç yüz yılı aşkın bir süre içinde döğüşe döğüşe çöktük... Ama bu savaşlar, içsel değil dış dinamiklerin zorlamasıydı. Yani artık savunma savaşları yapıyorduk. Çöküşe tepkiyse, iyice içine kapanma, iyice dine sarılma biçiminde oldu... Küçük homurdanmaların dışında, en ufak bir kıpırtı, tepki yok!... Üstelik son üç yüz yılda Osmanlı hemen her savaştan yenik çıkmış ama..." Ne var ki sözünü tamamlayamadı, Mikrop Davut, yaptı mikropluğunu...

— N'olmuş Osmanlıya?... Osmanlıya kurban olun siz!... Osmanlının ruhu, nefesi bile yetiyor... Çanakkale'de İngilizleri denize süpüren kimlerdi, ya da Sakarya'da Yunan'ı önüne katıp kovalayan?... Ellerinde palalarıyla, sarıklı ecdadımız...

Hem lafa dalmışlar, hem de sindiği için, Mikrop'un geldiğini fark etmemişler... Hemen hemen üçü bir ağızdan;

— Ooo Mikrop yahu, özlemiştik seni, nerelerdeydin, göründüğün yoktu epeydir... Olmaz ama!... Bu kadar özletme kendini...

Nail;

— Hazırlıklı değildik, kavrayamadık dediğinizi, lütfedip de bir daha söyleseniz...

— Bırakın laba lubayı!... Dediğimi bal gibi anladınız... Ama işinize gelmedi değil mi?...

Numan;

— Yahu Mikrop be!... Valla sen ermişsin... Tam da "adamlar, ellerinde pala, düşman kovalayan ecdadımızdan söz ediyor" diyecektim, lafı ağzımdan aldın... Eğer son zamanlarda kazara bir savaş kazanmışsak, bu, eli palalı atalarımızın işi "di" mi?... Çanakkale'de ya da Sakarya'da düşmanı kovalayanlar Mehmetçik diyorlar, ama yalan!... Elbette bunu en iyi Yunanlar bilir... Ne dedilerdi Yunanlılar sana, Sakarya Savaşları ya da Dumlupınar Meydan Muharebeleri için; "Sakarya, Dumlupınar'da bizi kovalayanlar, Mehmetçik değil, kocaman sarıklarıyla, eli palalı, eski insanlardı." Öyle değil mi?...

Davut, Mehmetçik denince, işin sarpa saracağını hemen anladı... Üstelik karşısındakilerin üçü de, şeytana külahı ters giydirir herifler... Teke tek baş ettiği oldu, ama üçüyle zor! Bir de, ta başta Mehmetçik kozunu yakalamışlar zaten... Yalnız hemen de pes etmedi: "Ben sizin kadar allame değilim... Yunanlılarla yatıp-kalktığım da yok... Sadece büyüklerimden duyduğumu dedim... Yani benimki elçilik, elçiye de zeval olmaz... Üstelik koca koca adamlar yalan mı söylüyor?..."

— Hangi koca koca adamlarmış bunlar?... O koca koca adamların Sakarya'da döğüşmüş olması gerekir... Döğüşen de öyle konuşmaz!... Bunlar cepheye gitmeyip, kaçtıkları gibi, gidene, şehide, gaziye de söven takımı... Bugün de hâlâ aynı şeyleri değişik biçimde yapıyorlar...

— Valla ben duyduğumu dedim. Üstelik, insaf, beni neredeyse yüz yaşında yaptınız.

— Öyle bir şey diyen olmadı, nereden çıktı şimdi bu yüz yaş lafı?...

— İşte ben de onu söylüyorum ya... O savaşa katılan Yunanlılarla konuşabilmem için yüz yaşında filan olmam gerek...

— Ah be Davut, bir de hata edip, tek tük hayatta kalmış Mehmetçiklerle, o büyüklerimizle, gazilerimizle de konuşaydın ya!...

İş sarpa sarmaya başlayınca, Davut'un yüzündeki o ciddi, tepeden bakıp, azarlar ifade gitti. İşi gırgıra vurarak, "Bu kadar çok biliyordunuz da, niye kahve köşelerinde milleti zehirliyorsunuz, gidin üniversitelere..." Böyle konuşmakla, bir yandan da ikindiyi bekleyen müezzin ve cemaatten bazı kişilere, yani tirübine oynuyordu. " Zaten hepsi zındık, hepsi sizin kafada... Ne ecdat bilirler, ne din, ne diyanet... Hepsi kızıl, hepsi Moskof... Eski Jön Türklerin kuyrukları... artıkları... ne dersen de!..."

Nail, sertçe;

— Cıvıma şimdi, adam gibi başladın, adam gibi de bitir ettiğin lafı!...

Mustafa;

— Peki be Davut, madem böylesi bir desteğimiz vardı da, kendilerine en muhtaç olduğumuzda neredeydi o sarıklılar?...

Davut soruyu kıvırtarak yanıtladı:

— İşte Gelibolu'da, işte Sakarya'da hep yanımızda değiller miydi?...

Soruyu soruyla yanıtlaması, karşısındakileri açmaza düşürmek için. Çünkü, "hayır" dediklerinde, dinleyenlerden tepki alıp, tribünleri kaybetmeleri olası... Davut yanıtı tekrarladı: "Gelibolu'da, Sakarya'da hep yanımızda değiller miydi?..."

Ne var ki, Mustafa, doğrudan, "Bilmiyorum!..." deyip ekledi, "Hadi güzel hatırın için diyelim, öyle... Ama o zaman da iş, iyice batağa gidiyor... Çünkü insan sormaz mı; peki o sarıklılar niye Osmanlı çökene, ya da işi Gelibolulara, Sakaryalara vardırana kadar bekledi?... Ya da bu kadar cengaverdiler de, kendi girdikleri savaşları ne demeye kaybettiler?"

— Amaaan zındık şeyler sizde!... İnanç, maneviyat diye bir şey yok ki adamlarda... Sadece kuru maddiyat, sade kuru mantık.

Böyle dese de, bir yandan da küçük küçük ödünler vermek zorunda hissetti kendini. "Elbette, savaş alanlarında eli palalı büyüklerimiz dövüşmediler, ama bunun lafı bile askerin moralini yükseltmeye yetti... Arkalarındaki o manevi desteğe güvenerek aslanlar gibi dövüştüler..."

— Eh bu açıklama biraz daha iyi. Yavaş yavaş hidayete eriyorsun!... Kumandanlar, savaşta bütün olanakları kullanır... Bunların en başta geleni de, moral faktörüdür. Sanmıyorum, ama eğer Çanakkale'de, Sakarya'da asker arasında böyle bir laf dolaşmışsa, bu, o savaşları yöneten kumandanların işidir. Senin o "koca koca" dediğin adamlarsa, ellerinden olanak olaydı, "Sakın ha inanmayın bu yavelere, ecdadımız sizlerin bu savaşa katılmanıza zinhar razı değil!..." diyerek askeri ifsat etmeye çalışırlardı.

— Her şeye de su kaçırırsınız zaten... O kuru, o soğuk mantığınızı nerede durduracağınızı öğrenemediniz bir türlü... Ben de sizi adam bilip, laf söyledim...

Nail bu söz üzerine kızdı... Ama terbiyesizliğini yüzüne vurup, "Haddini bil de konuş" filan diyecek olsa, Davut el kadar da "bi şi" Kendisini tehdit etmiş, kaba kuvvetle yıldırıp, susturmuş pozisyonuna düşecekler... Hoş, Davut da tehdide pabuç bırakmaz ya!... Nail, "Hadi sabır..." deyip sustu... Öteki yse, başka yerlerden vurarak hâlâ konuşuyor. "Şaka yapalım dedik, lafı ağzıma tıktılar... Ne haliniz varsa görün... Arada bu kadar zamandır birbirimizi görmemişlik var... Öyleyken şunların ettiği lafa bak!... 'Ulan öldün mü, kaldın mı, bunca zaman nerelerdeydin?' diye soran var mı hiç!... Hani bir dövmedikleri kaldı... Zaten gelende, arayanda kabahat!..." Böyle konuşuyor, ama bir yandan da, düştüğü bu bataktan nasıl kurtulsam diye düşünüyor. Bir ara saatine bakınca, aradığı fırsatı buldu. Müzezzine dönüp, "Hadi Hayri Abi vakit yaklaşmış, yavaş yavaş gidelim de ikindiyi eda edelim.."

Nail arkasından bir şeyler söyleyecekti, tuttu kendisini... İlhami'nin, "Alnı secdeye değmemiş hergele... Şimdi meyzini eker!..." demesine kalmadı, Doğan oturduğu yerden sokağın sonunu görebiliyor, "Eker değil, ekti bile!..." dedi. Ama Davut yine de muradına erdi, çünkü konuşma tavsadı... Biri ayaklandı... Kalanın ikisi de, kışkırtmalara, meydan okumalara dayanamayıp tavlaya oturdu. Bir, iki gün sonra Nail kahveye çıktı, baktı Numan orada. Birbirlerini görünce, Nail'in o günkü öfkesi hâlâ yatışmamış olmalı ki, Davut'u konuştular biraz!... Sonra da, Davut'un limon sıktığı konuyu, kenarından kıyısından deşmeye başladılar...

Numan;

— O gün fırsat bulup da söyleyemedim, üstümüze ölü toprağı serpilmiş... Gerileme döneminde bütün olup bitenlere, yenilgilere, toprak kayıplarına karşın, doğru dürüst bir tepki yok... Her nasılsa İstanbul'da bir "sokak" var... Ama o da çoklukla canı yanınca, yahut kışkırtılınca caddelere, meydanlara taşan, yakıp yıkan, sonra evlerine, kışlalarına çekilen yığın... Ama bu kadar azıp, taşmasına karşın, bir türlü mecra değiştiremiyor... Olaylar durulunca da, yine eski yatağına çekiliyor, yine orada akmaya devam ediyor... Bu dediğime aykırı tek olay var, o da II. Meşrutiyet'e tepki olarak gericilerin 31 Mart ayaklanması...

— Hoş o da aslında bir "sokak" hareketiydi. Üstelik galiba pek kendiliğinden de değil, İngilizlerin kaşıdığı bir olay!...

Yan masada hem tavla oynayıp, hem de Numan'la Nail'i dinlemeye çalışan Suat'ın aklı karışıp, sonunda yenildi. O da başka bir allame... Bu sefer o girdi lafa: "İşin en kötüsü, durum bu noktaya varınca, o toplumlar ne bilgi üretebiliyorlar, ne de üretilmişi aktarabiliyorlar... Düşünsel yaşam diye bir şey yok... Olanı da, yoğun bir inanç baskısı biçi-

minde... Kalıcı örgütlenmeler yerine, anlık, çıkara dayalı küçük klikleşmeler... Seyrek nüfuslu kırsal kesim... Ulaşılması zor, köy toplulukları, dahası ekonomileri... Yani, 'kapalı' yapıda olduğundan, köy iktisadiyatı, dış dinamiklere de dirençli... Kısalı, o geniş yığını ekonomik olarak da değişime zorlayamıyorsun... Artık bu aşamaya gelen toplumların, en küçük bir yeniliğe, değişime tahammülü yoktur!... Üstelik bu yoldaki her girişimi, anında bastırma eğilimindedirler..."

Nail;

— O gün de dedim ya, 'kemikleşmiş toplumlar işte bu yüzden kendilerini uyutma gayretinde!...' Bir tür 'devekuşluğuyla', tarihlerindeki hataları silmeye, görmemeye çalışıyorlar... Hatta, pek çaresiz kaldıklarında, unutamadıklarını yüceltiyorlar da... İşte o gün Davut'un dedikleri neydi?... 'Geçmişin hata işleyenlerini', ya da umarı kalmamış çöküş dönemini bile o, 'palalı ecdat' masalıyla, günümüzün başarılarına ortak etmeye çalışıyorlar... Hatta hatta, olanı-biteni onlara mal etme gayretindeler...

Numan;

— Ondan da beteri!... Eğer bu mantıkla yürürsen, Çanakkale, Sakarya savaşlarına katılan kuşak, hiçbir şey yapmamış oluyor... Yani, yakın tarihimizin zaferlerini, sanki "eli palalılara" borçluyuz... Hatta bütün zaferleri "iman ehli" atalarımız kazanmış, ama Cumhuriyeti kuranlar, onların kazandıkları bu zaferlerin üstüne yatmışlar... Yani adamlar: "Bu rejimin ve onu kuranların hiçbir başarısı yok, ne yaptıysa dini bütün sarıklı ecdadımız yaptı" propagandasıyla Cumhuriyete ve onun ilkelerine saldırıyorlar."

— Dikkatimi çeken bir ilginç yan da, bu konuda kendilerinden söz etmemeleri... Tamam, bir yanda ehl-i iman, eli palalı ceddimiz, bir yanda da onların başarılarını kendilerine mal ettiğini ileri sürerek, karşı çıktıkları Cumhuriyeti kuranlar... Peki kendileri nerede, onların konumları ne?... Ne, o kazanılan zaferlerde varlar, ne de Cumhuriyetin kurulmasında!...

— Burada acı olan hangisi, bir türlü çıkaramıyorum... Adamların, rejime saldırmak için, böyle masalsı şeylerden medet umacak sığlıklarına mı üzüleyim; yoksa ondan da beteri, bu yavelere inanabilecek milyonlarca insanın var olabileceği ihtimaline mi?... Bu topluma, ancak bu tür propaganda yapılabilir düşüncesiyle mi hareket ediyorlar?... O ipe sapa gelmez lafların dayanağı bu mu?... Vallahi düşündükçe dehşet içinde kalıyorum.

— Ne var yahu bunda bu kadar dertlenecek?.. Al işte demokrasimiz!... Millet kimlerin ardından gidiyor, hem de, çoğunun ne olduğunu bile bile!... Sloganlara, parti flamalarına baksana!... "Demokrat"la "demirkırat"ın ne ilgisi var Allahını seversen!... Birbiriyle bağdaşır şeyler mi?.. Hem bu daha 1946, yani işin başı...

— Sonra bir de, "Asr-ı saadet" lafları var... Asr-ı saadet, aslında Hazret-i Muhammed'in dönemi... Onların Saadet çağıyla kast ettikleriyse, hilafet, padişahlık zamanı... Hatta padişahlık zamanının da, iyice dine sarıldığımız, gerileme dönemi... Yani, aslında Asr-ı saadet, adam akıllı şapa oturduğumuz zamanlar...

Suat;

— Peki iyi de, o "eli palalı ecdat" lafları neyi kurtarıyor ki?... İşte günümüze kalanlar, ortada durup duruyor... Toplum unutmaya çalışsa da, gerçekler "kör kör parmağım gözüne"!... O kopası parmakların gösterdiklerinin hangisini söylemeli?... Hepsi birbirinden beter... Ben bunlardan yalnız birini, "iki yüz yıldır, her kuşakta yeniden kemikleşen bir toplumla, çağı yakalayabilmek için çırpınıp durmamızı..." söyleyeyim de, artık ötesini nasıl düşünürseniz, düşünün!...

Bir Şiir İşte

1.
şairlerin yaşı olmaz
ömrü göklere kayıtlıdır onların
ikidebir kartalların yokladığı
dağlara, taşlara, alıp başını giden bulutlara
bağdat'ta bombalanan bebek gülüşlerine
fesleğenler söylemli filistin kamplarına
özellikle pazartesi sendromlarına
ranza demirlerine, terli nevresimlere
gücüne: kezzaplanmış eşduyumların
en çekici duygudaki patlatılmış iltihaba
aşure günlerinin ağulanmış diline
anlamına: yerçekimsiz tüm ağaçların
bilincine bilinçaltına bilinçüstüne
kayıtlıdır ömrü bir bakmışsınız
başkaldırmış bir hüznün dinamizmine

2.
lorca'dan devralınmış kırık kolyedir
sert sessiz harfler yakışır has şairlere...

Bünyamin DURALİ

YILDIZ GÜNCESİ

Cengiz GÜNDOĞDU

12 Ekim Çarşamba

Dinlence dönüşü, tatsız haber. Attila İlhan öldü.

Sabahtan beri, Attila İlhan'la ilgili söylenenleri okuyorum. İlk elde şu izlenimi edindim. Kimsenin ölmesini istemiyoruz. Sevdiğimiz biri öldükte, ölümün kaçınılmazlığını unutuyoruz.

Bu duyguyu eleştirmiyorum. Birçok görüşüne katılmadığım Attila İlhan, sağlıklı bir biçimde yaşasaydı. Ben de isterdim bunu.

Öleni seviyorsak, ölene hayransak, kantarın topuzu kaçıyor kimileyin. Bugün *Hürriyet*'te Murat Bardakçı Attila İlhan için, *"Şair öldü, meydan müteşairlere kaldı"* demiş.

Ne demek müteşair... Şairlik taslayan, sahte şair demek... Attila İlhan'ı övmek, yüceltmek için öbür şairleri, şair taslağı, sahte şair saymak, bize özgü bir abartı mı, bilemiyorum. Ama şu kesin. Böylesi abartının hiçbir gerçekliği yok.

Şunu söylemem gerekiyor. Doğrularla yüzyüze gelmeyi göze alamıyoruz biz. Doğruları gönlümüze göre kesip biçiyoruz. Psikolojizm yapıyoruz. Sözgelimi, geçenlerde bir yazar, Avrupa Birliği'ne karşı çıkanlar için şöyle diyordu, *"Bunlar insan haklarını istemiyorlar."*

Avrupa Birliği'ne ben de karşıyım. Ama benim için, insan haklarına karşıdır, insan haklarını istemez denemez.

Bunun için kaygılanmıyorum. Daha neler yakıştırıldı bana, kimbilir daha neler yakıştırılacak. Hiçbirine de kızmadım.

Felsefenin oluşturduğu karakter diyorum buna... Hiç kimse için bir kin, bir düşmanlık taşımama. Bütün tatsız yakıştırmaları gülümsemeyle karşılama.

Attila İlhan şairdi. Öldü. Meydan müteşairlere kalmadı.

Şairlerimiz var.

13 Ekim Perşembe

Beni tanıyanlar Aristoteles'i pek sevdiğimi bilirler. *Hayat Dersleri*'nde de Aristoteles'i güncelleştirmeye çalışırım. Kendime şu soruyu da sorduğum olmuştur. Acaba bu yaptığım doğru mu. Buna karşın ben Aristoteles'i kutup yıldızı gibi görürüm. Bundan ötürü, çözümleyici bir bakışla Aristoteles'in güncelleştirileceğini düşünmüşümdür. Bunun iki nedeni var. Birincisi şu. Aristoteles, insanın işi nedir sorusuna, insanın işi erdemli yaşamaktır der.

İkincisine geldikte. Aristoteles insanın toplumsal olduğunu söyler.

Şimdi bakın ne diyeceğim. İstanbul Barosu'nun bir yayını var. *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*. Arkivi hazırlayan Hayrettin Ökçesiz. Arkivin 13. kitabında şöyle bir yazı var. *Yeni-Aristotelesçi Sosyal Adalet Kuramı: Bir Yeni Liberalizm Eleştirisi*. Bu yazının yazarı Hatice Nur Erkızan.

Erkızan, Yeni-Aristotelesçilik için şöyle der, *"Birinin kendini Yeni-Aristotelesçi olarak tanımlaması, onun, Aristoteles'in bütün görüşlerini istisnasız değerli bulduğu, kabul ettiği anlamına gelmez. Ayrıca ve hiç kuşkusuz Yeni Aristotelesçilik kendi içinde ne biçimsel ne de içerik bakımından mutlak aynılığı gerektirmez."*

Peki yeni-liberalizme karşı çıkış, Aristoteles'te neye dayanıyor. Bunu, şöyle belirliyor Hatice Nur Erkızan, *"Burada yeni-liberalizme karşıt olarak öne sürülen Yeni-Aristotelesçi kavrayışı belirleyen en önemli düşüncenin başında Aristoteles'in insan anlayışı gelmektedir."*

Bu son derece önemli. Aristoteles'e göre insan gizilgüç kaynağıdır. İnsanın yetileri eylemle ortaya çıkar.

Yeni Aristotelesçi anlayışta. *"toplumsal ve doğal zenginliğin bir araç olarak bütün insanların eşit bir biçimde kendisini gerçekleştirmesine yarayacak biçimde dağıtılması ilkesi"* vardır.

Erkızan, Aristoteles'in bir başka görüşü için şöyle der, *"Aristoteles'e göre zenginlik, gelir ve mal-mülk kendilerinde iyi şeyler değildir. Bunların biriktirilmesi kendi başına bir anlam taşımaz; onlar ancak yaşamın kurulması bağlamında bir değer taşırlar. Söz konusu şeyler ancak ve ancak ne için sorusu ile birlikte anlam kazanırlar. Liberal-kapitalist sistemde yetişenlerin çoğu için bu son derece tuhaf bir düşünce olarak algılanabilir. Çünkü liberal kapitalizmde daha fazla iyi, daha büyük daha iyi anlayışı son derece revaç görmektedir. Aristotelesçi kavrayış açısından bu bir sapkınlıktır."*

Erkızan, son derece önemli yazısını şöyle bitirir, *"Aristotelesçi insan her zaman doğanın ve toplumun desteğini talep eder. Onun kendini gerçekleştirmesi için dostlara, arkadaşlara, temiz suya,*

havaya gereksinimi vardır. Zaten devlet de iyi yaşamı gerçekleştirmek ve paylaşmak içindir. Yoksa Nozick'in kutsallaştırdığı mülkiyet hakkını korumak için değil."

Şöyle bir soru sorulabilir. Marks varken, neden Aristoteles... Marks, Aristoteles'e deha der. Bu açıdan bakıldıkta, insani kültürün önemli bir filozofdur Aristoteles...

Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*'te (Çev. Saffet Babür, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1998) Hesiodes'tan alıntıyla uyarır bizi, *"Kim ki her şeyi kendi anlar, en iyi kişidir / Kim ki doğru sözle ikna olur, o da iyidir / Kim ki ne kendi anlar ne de kulak verir başkasına / işe yaramaz bir adamdır o."*

Çevrenize bir bakın... ne kadar işe yaramaz adam var.

Hatice Nur Erkızan'ı bu yazısından ötürü kutluyorum.

14 Ekim Cuma

Attila İlhan için yazılanları okudukta şu düşüncem pekişti. Biz gerçeklik duygusunu yitirmişiz. Yazılanlardan çıkan şu. Attila İlhan'dan sonra yaşam durdu. Bundan böyle şiir yazılmaz, düşünce üretilmez dünyada.

Bu, özsaygımızı yitirişimizin açık belirtisi... O zaman Attila İlhan'ın yüzüne söylediğimi burada yazıyorum. Attila İlhan nesnel gerçekliği gören biri değildi. Nasıl olmasını istiyorsa, öyle bakardı dünyaya... Bundan ötürü Mustafa Kemal'i bolşevik bile yaptı. Şimdi bunun iler tutar yanı var mı.

Köy Enstitüleri, dilin özleşmesine karşıydı. Şimdi bunun aydınlık bilinçle ne ilgisi var.

Psikolojizm, Attila İlhan'a özgü değil. Her çeşit düşünceden insanın hayranlığını kazanması, psikolojizmin yaygınlığını gösteriyor.

Psikolojizm nedir dendikte, şu söylenebilir. Psikolojizm, taşa, peynir diyebilir. O, taşın peynir olmasını ister. Ama taş, peynir değildir. Bu açıdan bakıldıkta İlhan, uygarlıkları sınıfsal üstü görür. Onda Doğu uygarlığı vardır, Batı uygarlığı vardır. Türkiye'yi Doğu uygarlığına sokar, bu yüzden özleşmeye karşıdır.

Attila İlhan psikolojizmden kurtulamadığı için, tarihsel doğruları bile değiştirdi.

Bütün bu dediklerim sağlığında gösterildi ona. Sustu. Sesini çıkaramadı. Aldırmadı. Ama şunu biliyorum. Kesinlikle yanıldığını kabul etmemiştir. Gülüp geçmiştir. Aslında şu düşüncesi gülünecek bir düşüncedir. Bir *"Müdaaf-i Hukuk platformu kurulacak. Türkçüsü, İslamcısı, liberali, sosyal demokratı, komünistti bu platformda düşmana karşı birleşecek."*

Bu sınıfsal bir ayrım değildi. Ama yıllarca bu düşsel platform üstüne yazdı durdu. Soruna sınıfsal bakmadığı için televizyonlar açıktı ona.

Attila İlhan, psikolojizmden nesnel gerçekliğe geçemediği için mutluydu.

Şunu da unutmamak gerekir. *Varlık* dergisinde Temmuz 1984'de yayımlanan *Sanatta Star Sistemi* adlı yazımda bakın ne demişim, *"... Attila İlhan 'elinden tuttuğu' birçok yazarı acımasızca eleştirdi. Yerden yere vurdu. O toz duman arasında Fena Halde Leman'la Selim İleri'nin tahtına oturdu."*

O dönemde Selim İleri stardı. Attila İlhan, Selim İleri'nin önünü kesti. *Fena Halde Leman* pazara girdi.

17 Ekim Pazartesi

Yıllar... yıllar önce, İslam dünyasının sıfır olduğu görüşüne karşı çıkmıştım. Bu yüzden nerdeyse gerici sayılacaktım. Şükran Kurdakul'un yönetiminde hazırlanan Sosyalist Kültür Ansiklopedisi'ne Nadajlı Abdurrahmanı' yazmıştım.

Büyük çoğunluğun "Batı Batı" diye seslendiği bir dönemde ben, neden bu yola girmedim. Neden olacak, kuşkuculuğumdan... Batıda insan eyliyor, peki Doğu'da yan gelip oturuyor mu...

Doğu'da insan n'apıyor diye sordum, kendime. Bu sorunun ardına düştüm. Sorunun yanıtı şu oldu. Doğu'da büyük bir uygarlık var. Dahası, İslam kültürü için, dünyayı ışıklandıran dedim *Soru* adlı eserimde.

Modernleşme Batı'ya tutsak olma değildir. Evrensel değerler, Doğu'yla Batı'nın değerlerinin bireşiminden doğacaktır.

Ben, kendimi hep Doğulu insan olarak duyumsadım. Batı'nın karşısında da hiçbir zaman aşağılık duygusuna kapılmadım.

Bütün bunları şunun için söylüyorum.

Fuat Sezgin'in *İslam Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri*'ni okudum. (Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2004)

Prof. Dr. Suat Sezgin, 12 Nisan 2004'te İstanbul'ta bir konferans vermiş. Okuduğum kitap bu konferansın metni.

Fuat Sezgin, bu konferansında, müslümanların bilim tarihine katkısını anlatmış. Fuat Sezgin'in önemli bir saptaması var. Bakın ne diyor, *" genç Batı uygarlığını, İslam uygarlığının değişik coğrafi ve iktisadi şartlar altında gerçekleşen devamı olarak görüyorum. Bu anlamda İslam bilimleri Yunan bilimlerinin bir devamı olarak gelişti. Diğer taraftan Yunan bilimlerinin temellerinin eski Mısır ve Babil bilimlerine dayandığını, bilimler tarihi yavaş yavaş ortaya koyuyor."*

Fuat Sezgin, 1960'lı yıllarda *Arap Dilinde Yazılmış Bilimler Tarihi* adlı eserine başlamış. Bu eser 12 ciltmiş.

Peki, Fuat Sezgin nasıl oldu da İslam bilimleriyle ilgilendi. Bunu şöyle anlatıyor Sezgin, *"1943 yı-*

lında İstanbul Üniversitesi'nde şarkiyat (doğubilim, oryantalistik) tahsiline başladığımda, dünyanın geçmişte ve bugün için en büyük şarkiyatçısı addolunan Helmut Ritter'in öğrencisi olmak şans ve nimetine kavuştum. Ritter, fazla tembel bir öğrenci olmadığıma inanınca, doğa bilimleriyle, özellikle matematik ile ilgilenmemi, modern matematiğin temelinde İslam bilginlerinin kitaplarının bulunduğunu söyledi; örnek olarak da el Hvarzim, İbnü Yünis, İbnu'l-Heytem ve El Bîrûnî'nin adlarını andı. Onların Batı dünyasında tanınan en büyük bilginler düzeyinde olduğunu söyledi. O gün eve gittim; çok zor, uykusuz bir gece geçirdim. Bir taraftan genç belleğimde eve götürdüğüm dört addan başka daha çok şey bilmek aşkı, öbür taraftan, ilkokula başladığım ilk haftalarda süslü püslü hanım öğretmenimden duyduğum söz: 'İslam bilginlerinin dünyanın bir öküzün boynuzu üzerine oturduğuna inandıkları' Sabahın olmasını, hocama çok çok şeyler sorma mutluluğuna kavuşma anını sabırsızlıkla bekledim."

Şimdi burda bir noktayı belirtmek gerekiyor. Ben, Türkiye'de çeşitli yayınları izlerim. Bugün bile müslümanların içinde kara cahiller var.

'Hep söylerim. Bilgili olmanın da cahil kalmanın da sınırı yok. Sınırsız kara cahiller var müslümanların içinde. Bunlara bakarak İslam kültürü değerlendirilemez. Bugünkü kimi kara cahiller bakarak, Farabi'yi, İbn Rüşd'ü dirsekleyemeyiz.

'Peki bu görkemli kültür, nasıl oldu da gerçekten çöktü. El Bîrûnî'den sonra neden bir Kepler, Newton çıkmadı.

'Fuat Sezgin, bunu İslam uygarlığının yıpranmasına bağlıyor. 16. yüzyılda başlıyor bu yıpranma Sezgin'e göre.

'Bense bu çöküşü, burjuvazinin çıkamayışına bağlıyorum. Bizde Adam Smith yok, Ricardo yok. Buna bağlı olarak John Locke'ta çıkmıyor. Sonra Napolyon.

'Bütün bunlar burjuva ilişkilerinden çıkıyor. Feodal toplumdan Locke çıkmaz

16 Ekim Salı

Kış geldi...

Kışlık giysilerle çıkılıyor sokağa İstanbul'da. *İnsancıl*'da ısıtan yanıyor. Esip duran yel, üşütüyor.

'Kış... benim sevdiğim mevsim.

'Kış geldi, ama tüm soğuklar gelmedi daha. Serinliği geldi kışın...

Eskiden kış mevsiminde ısınmak kolay değildi. Kış geldikte evin bir odasına ısıtan konulur, ev halkı orda otururdu.

Isıtanın yanması, yandıktan sonra tütmesi hep sorundu. İstanbul halkı, genellikle taş kömürle ısınırdı. Taş kömürü Kuruçeşme'den alıp eve getirmek sorundu.

Odunla ısınanlar, yaz mevsiminde kuru odun alırdı. Yoksullar 250 kilo alırlardı kış mevsimide. Daha yoksul olanlar, 20 kilo, 25 kilo odun alırdı.

1950'lerden, 1960'lardan söz ediyorum. Televizyon yoktu o zaman. Belli zamanlarda radyo piyeslerini dinlerdik.

Uzun kış gecelerinde kestane pişirildi ısıtanın üstünde...

Daha mı güzeldi, eski kışlar. Hayır. Sıkıntılıydı. Bu bir yana, ben, hiçbir zaman geçmişi özlemem. "Ah, neydi o günler" dememişimdir.

Cumartesi günü *Tüyap Kitap Fuarı*'nı gezdim. Bilgilenmek isteyen için ne güzel kitaplar var. Benim gençliğimi bırak, orta yaşlılığımda bile yoktu bu kitaplar. Yalnız bu bile geçmişi özlemenin yersiz olduğunu gösterir.

Kendim için söylüyorum. El yordamıyla büyüdüm ben. Ne yazık, 1950'lerden sonra insanımız, soğuk savaşın etkisiyle cahil bırakılmak istendi.

Cahil kalmamak suç sayıldı bu ülkede.

19 Ekim Çarşamba

Esen Özman'ı yıllar önce nerde, nasıl gördüm anımsamıyorum. O zaman küçük bir çocuktu. Ama yıllar öncesinin anıları aldatabilir insanı. Belki hiç görmedim Esen Özman'ı.

Esen Özman, arkadaşım Kemal Bekir'in kızı. Kemal Bekir'in anlattıkları, Esen Özman'ı gördüm izlenimi yaratmış olabilir... Her neyse... yıllar öncesinin küçük çocuğu Esen Özman'ın bir kitabı duruyor önümde şimdi. *Sahne Tozu... Tiyatro Yazıları* (Mitos Boyut Yayınları, İstanbul, 2005)

Sahne Tozu... Tiyatro Yazıları, pazar için yazılmadı. Bundan ötürü sessiz kalındı.

Esen Özman, *"teşhir duygusu hiç barınmadı bende (...) Biliyorum, bu bağlamda yanlış tiyatrocuyum"* diyor.

Bizde pek yapılmayanı yapmış Esen Özman. Bakın n'apmış. *"Tiyatronun teşhir yönünden kaçtıkça kuramı çekici geldi. Kuramsal yaklaşımın pratikte etkisi olmadığını görünce sahnenin mutfağına dönme eğilimine girdim. Tiyatronun kuramı ile pratiği arasında parçaları bütünlemekle geçti yirmi beş yıllık tiyatro yaşamım."*

Düşünen... düşündüğünü gerçekleştirmek için özverili bir mücadeleye girişen kültür-sanat emekçisinin yazıları *Sahne Tozu*.

Esen Özman dünyaya gözü kapalı değil. Şöyle diyor, *"Dünyanın üzerinde aynı giyinen, aynı yiyen, aynı içen, aynı hastalanan, aynı düşünen sürücükler halinde yaşıyoruz."*

Esen Özman'ın yürekli bir çıkışı var, *"biz tiyatrocular, tiyatro değil, tiyatroya benzer bir şey yaptığımızı söyleyebilirim."*

Doğru dil, her zaman sivridir. Esen Özman'ın dili böyle... doğru, sivri, yalın. Belli, boşa yaşamamış Esen Özman. Duyumsamış, düşünmüş, üzülmüş, sevinmiş...

Sevindim. Esen Özman'ın *Sahne Tozu... Tiyatro Yazıları* adlı eserini okurken... Nasıl sevinmeyeyim, bakın ne diyor Esen Özman, *"Tiyatro demek eğitim demektir. Bu yurttaşlık eğitimi, politik bir eğitim, etnolojik bir eğitim olabilir. İçinde eğitim, düşünme kaynağı barındırmayan bir tiyatro, ruhsal bir besin, zoka taşımayan bir tiyatro, tiyatro değildir bence."*

21 Ekim Cuma

Yazılarını *İnsancıl*'da okuduğunuz gene felsefeci H. Haluk Erdem'in *Felsefe: Yüzyılların Aydınlığı* adlı eserini okudum.

Eser iki bölümden oluşuyor. Birinci bölümde Haluk Erdem'in kimi felsefecilerle yaptığı söyleşiler var. İkinci bölümde Erdem'in yazıları.

Türkiye'de felsefecinin ya da filozofun önemli bir görevi var. Felsefeyi dışarı, sokağa çıkarmak... Felsefe sokağa... dışarı çıkmazsa, felsefeden beklenen gerçekleşmez.

Peki ne bekleniyor felsefeden, ya da felsefe n'apabilir sorunlar karşısında. İnsan hakları açısından felsefenin işlevini şöyle belirtiyor Betül Çotuksöken, *"İnsan haklarının önündeki en büyük engeli, insana ve genellikle var olana ilişkin hatta çoğun farkına varılmayan bir kavrayış belirler. Ben bu kavrayışı 'özcü' nitelemesiyle dillendiriyorum. Özcü kavrayış, var olanı çoğun tek bir özelliğiyle belirginleştirir ve değişmeye set çeker, kesinlemelerden yana tavrını koyar; aynı türün üyesi olan belli bir tekili başka bir tekilden kesin bir biçimde ayırır ve bu ayrıma 'ayrımcılık' denilen bir kavrayış modelini içinde barındırır. Ayrımların, farkların keskinleştirilmesi olan ayrımcılık, insan haklarının korunmasının önündeki en büyük engeldir."*

Katılıyorum.

Felsefe, özcü kavrayışı yıkmak için dışarı çıkmalıdır.

Yine insan hakları üstüne A. Kadir Cücen şöyle diyor, *"Felsefenin amacı kavramların, tanımını ve analizini doğru ve açık bir biçimde yapmaktır. Böylece evrensel barış, demokrasi, adalet, hukuk vs. gibi kavramlar felsefi sorgulama ile doğru tanımlanabilir. Böylece insan hakları konusunda insanlar bilinçlendirebilir."*

Katılıyorum.

Felsefe, insanları, insan hakları konusunda bilinçlendirmek için dışarı çıkmalıdır.

Mustafa Günay da şöyle diyor, *"İnsan haklarıyla ilgili sorunları anlamada ve çözüm yolları bulmada, ayrıca kişilerde hak bilincinin gelişmesinde felsefe rol oynayabilir. İnsan haklarının nasıl bir insan anlayışı temelinde gerçekleşip gelişebileceği ve saygı görebileceğini ortaya koyabilecek olanlarda felsefecilerdir."*

Mustafa Günay bununla yetinmiyor. Bakın ne diyor, *"Bir de felsefeciler, sorumluluklarını yalnızca ders vermek, yazı-kitap yayınlamakla değil, aynı zamanda tavır almak, gerektiğinde bazı çıkışlar yapmakla da ortaya koymalıdırlar."*

Katılıyorum.

Felsefecinin ilk yapması gereken şu olmalıdır. Yalnız felsefecilerin ulaşabildiği, yanlız onların okuduğu, yazdığı dergilerden dışarı çıkmak.

Haluk Erdem'de bu, dışarı çıkma uğraşını görüyorum. Söyleşiler, yazılar, *Bilim ve Gelecek*'de, *Birgün*'de, *İnsancıl*'da, *Yeni Adına*'da yayımlanmış.

Bunu önemsiyorum.

Haluk Erdem'de önemsediğim bir başka nokta, dilinin anlaşılır olması. Latince ya da başka bir dille gövde gösterisine girişmemesi... Haluk Erdem'de Türkçeyle felsefe yapılır bilinci var.

H. Haluk Erdem'in *Felsefe: Yüzyılların Aydınlığı* (Ankara, 2005) adlı eserini severek okudum.

24 Ekim Pazartesi

Bir kitap geldi, *Latin Amerika Başkaldırıyor* (Sibel Özbudun-Cahide Sarı-Komutan Yardımcısı Marcos-Temel Demirer, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2005).

Sibel Özbudun'la Temel Demirer, bu kitap için şöyle diyorlar, *"Bu bir 'yol' kitabı. 6 Ekim - 6 Aralık 2004 tarihleri arasında Meksika'dan Venezüella'ya (Küba dahil olmak üzere) Orta Amerika ülkelerini adım adım dolaştık. Hayır, 'turistik' amaçlı bir gezi değildi. Parlak kapaklı turizm rehberlerinde önerildiği üzere skuba dalışları yapmak, yağmur ormanlarında 'safariler'e katılmak, mercan adalarında hindistancevizi likörü yudumlamak... değildi niyetimiz."*

Peki niye ta oralara gitmişler. *kıta üzerinde yıllardır süregiden neo-liberal talandan geriye kalan 'yıkıntılar'a tanıklık etmek üzere,"* gitmişler. Birde isyancı damarları görmeye.

Bir yandan kapitalistlerin yağmaladığı ülke, bir yanda kapitalizme isyan... *"Latin Amerika direniyor ve meydan okuyor."*

Kitapta çeşitli açılardan bu meydan okuyuş anlatılıyor.

Bu kitap neden önemli... Bugün *Radikal*'de eski *Türkiye Komünist Partisi*'nin genel sekreteri Nabi Yağcı'yla Neşe Düzel'in konuşmasını okudum.

Şaşırmadım. Üzüldüm. Yıkılmış birinin konuşmasıydı okuduklarım. Yıkıntı yalnız Nabi Yağcı'da değil. Her alanda yıkıntıyı görebiliriz. Sovyetlerin yıkılması... umutsuzluk... iradesizlik zihinleri allak bullak etti. Zihni kararlılık bozuldu.

Latin Amerika Başkaldırıyor "emperyalist talan ve tahakkümü"'ne isyanın nesnel umudunu gösteriyor.

Öznel değildir bu umut, nesneldir.

Sosyalizmin çöktüğü, Marksizmin küflendiği söyleniyor. Dönek solcular model-tip olarak sunuluyor. Soğuk savaş bu alanda veriliyor şimdi. Edebiyatta, siyasette, ekonomide bu umut kırıcılar, direnen insanlara saldırıyor.

Komutan yardımcısı Marcos bakın ne diyor, *"... bellek ve utanç bizi insanoğlu yapan şeyler. Tarihimizin, bilincimizin muhbirleri olmayalım, dün yücelttiğimiz ve bugün bizi bellek ve utançla birlik içinde bilenmiş olmak için çağıran sözlerin ihanetçisi olmayalım. Pekala selam olsun ve kalemler bir kılıç olsun ve keskin ucu içinden yarının süzüleceği o karanlık duvarı yırttsın.*

Kapitalizmin kararttığı bu dünyada içi kararıp umutsuzluğa düşen umut kırıcılarına aldırmayın. İnsan, ışıl ışıl bir yeryüzü kuracak.

İnsanın tarihi tanıktır buna.

24 Ekim Salı

Sabah yürürken... İstanbul'u baştan başa kaplamıştı gri bir bulut... kızdığımız bir insana, *"Senin deden Ermeni"* diye saldırmanın anlamını düşündüm.

Kızdığı kişiye Ermeni diye yumruk gösteren, amacını açıkça söylemiyor... "Senin deden Ermeni" diyor, duruyor orda. "Senin deden Ermeni, öyleyse..." diye sürdürmüyor.

"Senin deden Ermeni" diye yazı yazanın, bu yazıyı nasıl bir duyguyla yazdığını bilmiyorum. Ama ben böylesi yazıları okurken, kendime yazıklanıyorum. "İnsanlara kökenleri yüzünden saldırılmadığı bir dönemde doğsaydım" diyorum.

Ama buradayım. Okuma yazma öğrenmişim. Okuyorum.

Ailemin beni kötü yetiştirdiğini düşünüyorum. *"Senin deden Ermeni"* dendikte ben de sevinebilseydim, böyle yetiştirilseydim.

Beni, küçükken değişik dinlerin ibadet evlerine götürdüler. *"Din ayrımı, ırk ayrımı yapmayacaksın. Bunların hepsi insan"* dediler.

Keşke bana da, *"Din ayrımı, ırk ayrımı yapacaksın"* deselerdi rahat mı olurdum. Olurdum ya. Bağlarsın inancını bir yere. O inançta olmayanlara saldırır durursun. Doğru mu yanlış mı diye hiç kaygı duymadan.

Bunları yazarken birden aklıma geldi. Masamın üstünde bir kitap var. Sakızlı Ohannes Paşa'nın *Güzel Sanatlar Tarihine Giriş* adlı kitap (Yayına Hazırlayan Kahraman Bostancı, Hece Yayınları, Ankara, 2005)

Kitabın arkasında şöyle deniyor, *"Sakızlı Ohannes Paşa'nın Mekteb-i Fünûn-ı Nefîse-i Şahâne'de estetik üzerine verdiği derslerin notlarını bir araya getirerek yayımladığı Fünûn-ı Nefîse Tarihi Medhali (Güzel Sanatlar Tarihine Giriş) başlıklı kitabı estetik düşünce tarihimizde 'ilk müstakil kitap' olarak bilinmektedir."*

N'olacak şimdi.

Türkiye'de ilk kez estetik üstüne kitap yazan Ohanna Paşa, Ermeni.

Bugün kızdığı kişiye, *"Senin deden Ermeni"* diye yumruk gösteren, estetikle hiç ilgilenmemiştir. İlgilenseydi, estetik birikimi elde ettiği için *"senin deden"* diye saldırmazdı.

Çirkin davranışların, çirkin sözlerin nedenlerinden biri, estetiksel birikimden yoksunluktur. Böylesi kişilerin güzellik anlayışı bile çirkindir. Ama o bunu bilmez. Gösterirsin anlamaz.

Nörobilimci Mike Merzonich bakın ne diyor, *"İnsanlar şempanze serisinden ilk evrimleştiklerinde, kuşkusuz, akrabalarından yalnızca birazcık ileride idiler. İlk işe yarar dili geliştirmeleri 10.000 ile 20.000 yıl arası zaman aldı. Keskin bir bıçak yapmayı öğrenmeleri 40.000 yıl kadar bir süre aldı. Bir yazma biçimi geliştirmeleri belki 55.000 yıl aldı. Üzerinde yazacakları şeyi, nasıl pratik ve taşınabilir hale getireceklerini saptamaları binlerce yıl aldı."* (Cumhuriyet Bilim Teknik, 22.10.2005, s.970)

Bugün daha, sevmeden, aşağılamadan, bir düşünceyi eleştirmeyi öğrenebilmiş değiliz. Bakalım kaç bin yıl geçecek bunu öğrenmek için.

Görüyorsunuz, bir hayvanın, sözgelimi bir kedinin kedi olma sorunu yok. O, kendiliğinden kedi oluyor. Ama insanın insanileşmesi, insan olması kolay değil. Ciddi, disiplinli bir uğraş gerekiyor bunun için.

İnsan, bir şeyin üstüne yazabilmeyi binlerce yılda öğreniyor. Bugünün insanının şunu öğrenmesi gerekiyor. Binlerce yıllık emeği yadsımaktır sövgülü yazmak. Tarih dışına düşmektir, *"Senin deden"* diye başlamak.

Biz insanın atalarıyız derim sık sık.

27 Ekim Perşembe

"Boğaz dokuz boğum" sözü, kendime ilke edindiğim bir sözdür. Ne söyleyeceksen düşün taşın öyle söyle, boşboğazlık etme... Ama Türkiye'de çoktandır boğazda tek bir boğum bile kalmadı. Herkesin böyle olduğunu söylemiyorum. Ama okuyabildiğim kadarıyla bu boşboğazlığı görüyorum. İşin şaşırtıcı, ya da en azından benim için şaşırtıcı yanı şu. Tepki çekmiyor bu.

Boşboğazlara antik dönemde ağzının kapısı yok denirmiş.

Bu, geçici bir durum mu, bir süre ağızların kapısı açık duracak, sonra ortalık durulacak mı, yoksa bundan böyle ağzın kapısı hiç kapanmayacak mı... Bunu bilemiyorum.

İşin bir yanı da şu. "Ben bunu bilmiyorum" diyen yok. Bir başladılar mı, AB, Nato, felsefe, estetik, ekonomi, tarih... vur abalıya diyesi geliyor insanın. Durma vur abalıya, yerbilimi, gökbilimi, evrim kuramı... coğrafya, atom fiziği...

Şimdi bakın n'oldu. Türkiye'de eskiden Türkiye Komünist Partisi vardı. Şimdi de var, karıştırmayın, ben, eskisinden söz ediyorum. Bu eski Komünist Partisi'nin bir de genel sekreteri vardı. Nabi Yağcı.

Neşe Düzel, Nabi Yağcı'yla konuşmuş. Bu konuşma *Radikal*'de pazartesi günü yayımlandı. Nabi Yağcı o konuşmada Marks'ın serbest piyasayı savunduğunu söyledi.

Birkaç gündür gençler beni arıyor, bunun doğru olup olmadığını soruyor.

Ne demeli...

Marks'la Engels *Burjuva Sosyalizmi* için şöyle derler, *"Burjuvazinin, bir kesimi, burjuva toplumun varlığını garanti altına almak için, toplumsal bozukluklara çare bulmak ister. / Bu kesime girenleri iktisatçılar, iyilikseverler, hümanistler, emekçi sınıfların durumunu düzeltmeyi iş edinenler, hayır işleri örgütleyicileri, hayvanlara eziyeti ortadan kaldırıcılar, ılımlılar klubü kurucuları, akla gelebilecek her cins sahte reformcular. Üstelik bu burjuva sosyalizmi, üzerinde çalışarak bütünsel sistemler haline getirilmiştir."* (K. Marx- F. Engels, *Komünist Parti Manifestosu*, çev. Işık Soner, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003)

Burjuvazi, egemen olduğu dünyayı, dünyaların en iyisi görür ya, *Manifesto*'ya göre burjuva sosyalistleri bu düşünceyi yaygınlaştırırmış.

Manifesto'nun bu bölümünde şöyle denir, *"Serbest ticaret emekçi sınıfın çıkarına!"*

Acaba Nabi Yağcı, alaysı eleştiriyi yanlış mı anladı. Eski komünistlerin kiminde bu yanlış anlama var. Birkaç yıl önce, *Komünist Manifesto*'da kadın ortaklığının savunulduğu söylendi bana.

Nerden çıktı bu soruma da, eski bir komünistin bunu savladığı söylendi.

Manifesto'da bu bölüm şöyledir, *siz komünistler, kadınların ortaklaşa kullanılmasını getireceksiniz diye bir ağızdan yaygarayı basıyor bütün burjuvazi. / Burjuva, karısını basit bir üretim aracı olarak görür. Üretim araçlarının ortaklaşa kullanılacağını duyunca pek doğal olarak, her şeyin ortak olmasının kadınların da ortak olmasına yol açacağından başka bir sonuca varamaz."*

Eski komünistler *Manifesto*'yu dikkatli okumuyorlar anlaşılan.

31 Ekim Pazartesi

İnternet var ya, orda yazışıyor kişiler... Coşkun Büktel, Özdemir Nutku'nun *Theope* adlı oyunla ilgili savını *Tiyatro Keyfim* adlı sitede yayımlamış. Özdemir Nutku da o sitede bu sava yanıt vermiş.

Özdemir Nutku şöyle diyor, *"Sayın Coşkun Büktel, / Benim hiçbir iddiam olmadı. Size olayı nakleden Şahin Ergüney eksik nakletmiş. Bazen eski belgeleri karıştırırken 17. yy.da yaşamış ikinci sınıf bir yazarın Theope adlı bir oyunu olduğunu öğrendiğimi söyledim. Üstelik hiçbir imada bulunmadan. Metni görmedim, yalnızca eski bir belgede rastladım. Metni görseydim bile Fransızca bilmediğim için oyunu okuma olanağı bulamayacaktım. Benim bile varlığından haberi olmadığım başka Theope'yi sizin de okumamış olduğunuza emin olduğumu belirttim. Bunu yalnızca bilgi olarak verdiğimi sizin Theope'nizin özgün bir yapıt olduğundan kuşku duymadığımı da ekledim."*

Özdemir Nutku, *Theope*'nin oynanması gerektiğini de eklemiş mektubuna.

Şimdi burda iş Şahin Ergüney'e düşüyor. Şahin Ergüney'in bana telefonda söyledikleri hiç de uyuşmuyor Özdemir Nutku'nun söylediklerile.

Ama kim ne derse desin, Edebi Kurul Başkanı Özdemir Nutku'nun beğendiği, oynanmasını istediği *Theope*, oynanmıyorsa ortada bir oyun var demektir.

Özdemir Nutku, *"Üstelik Theope'nin oynanması gerektiğini de kurulda birkaç kez dile getirmiştim"* dedikten sonra şöyle diyor, *"Biz kurul üyeleri olarak repertuarı seçmeyiz. Yalnızca oynanabilecek her türden oyunu havuza atarız. Bölge müdürleri ve yönetmenler, bu havuzdan sahnelemek istedikleri oyunu seçerler."*

Bütün bunlardan sonra şunu sormak gerekiyor. *Theope*'yi birileri havuzda boğdu mu acaba.

Özdemir Nutku yanıtını şöyle bitiriyor, *"Yeteneğinize yazık / Yeteneğinizi polemik yazılarla heba etmeyin. Bize oyunlar yazın. Türk tiyatrosu kazansın."*

Ben bunları okurken güldüm. Alaysı geldi bana. Coşkun Büktel, bir oyun yazıyor, oyun havuza atılıyor. Yıllardır orda duruyor. Ama Coşkun Büktel'e oyun yaz deniyor.

Ben Coşkun Büktel'e hep söylerim. Tiyatro dünyasıyla polemiklere girme. Burda tıpkı Özdemir Nutku gibi düşünüyorum. Bundan sonra ayrılıyorum Özdemir Nutku'dan. Özdemir Nutku *"Bize oyunlar yazın"* diyor. Ben Coşkun Büktel'e hep şunu söylüyorum. *Theope*'yi Devlet Tiyatrosu'ndan çek. Tiyatro dünyasından çekil.

Baktım oyunlarım oynanmıyor, ben öyle yaptım. Değilse, oynandı, oynanıyor, havuzda, mavuzda derken, hasta ederler insanı.

BAYKUŞ

yorulmadan
dinginlik arayanlara...

adım seslerinin
insan seslerinin
kuş seslerinin
arasında
kendini göremeyen
baykuş
sessizliği çağırıyordu
bir yudum soluk
sevecen
sabah serinliği
şarkıya benzer
gün ötüşleri için

sessizliği çağırıyordu
ışıklı karanlıklar içinde
bekliyorken
aydınlık.

Berrin TAŞ

9.000.000 TL.
9 YTL.

9.000.000 TL.
9 YTL.

9.000.000 TL.
9 YTL.

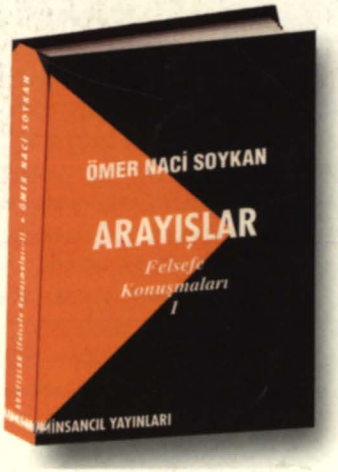

10.000.000 TL.
10 YTL.

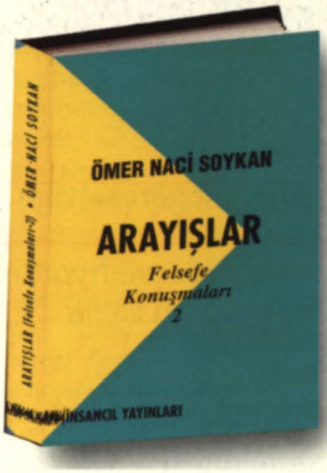

10.000.000 TL.
10 YTL.

9.000.000 TL.
9 YTL.

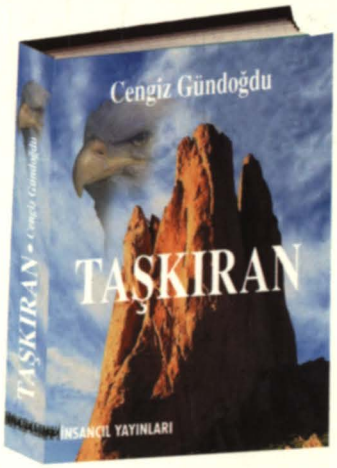

20.000.000 TL.
20 YTL.

İNSANCIL YAYINLARI